

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET

Tomislav Stòjanov

SINTAGMEMSKE STRUKTURE
U HRVATSKOME JEZIKU

Magistarski rad

Zagreb, veljače 2004.

Stvari su nemoguće samo dok ih ne ostvarimo.

Jean-Luc Picard. Star Trek

Profesoru Bundyku za prva iskustva,
prof. Vujiću i Vidoviću za utjecaj,
prof. Siliću za metodologiju,
prof. Mihaljeviću za novu lingvistiku,
Catherine za nove svjetove,
svojim bližnjim za potporu i razumijevanje,
neizmjereno hvala!

Sadržaj

SADRŽAJ.....	3
PREDGOVOR.....	5
I. DIO.....	7
UVOD	7
PRVO POGLAVLJE	8
<i>Rečenično ustrojstvo.....</i>	8
DRUGO POGLAVLJE	15
<i>Opisi sintaktičkih jedinica i sintakse u hrvatskim gramatikama.....</i>	15
<i>Zaključak</i>	22
3. POGLAVLJE	24
<i>Pregled problema</i>	24
<i>Uzroci zanemarivanja sintagmatike</i>	28
4. POGLAVLJE	29
<i>Sintaksa između jezika i govora.....</i>	29
<i>Zaključak</i>	35
5. POGLAVLJE	35
<i>Stanje u bosanskim i srpskim gramatikama.....</i>	35
<i>Bosanske gramatike.....</i>	35
<i>Srpske gramatike</i>	41
ZAKLJUČAK PRVOG DIJELA.....	45
II. DIO	46
UVOD	46
PRVO POGLAVLJE – JAN BAUDOUIN DE COURTENAY	47
DRUGO POGLAVLJE – FERDINAND DE SAUSSURE	49
<i>Uvod</i>	49
<i>Saussureov lingvistički strukturalizam i sintagma.....</i>	50
<i>Saussureova sintagma i sintaksa</i>	56
<i>Sintagma kao jedinica (ergon) ili proces (energeia)?</i>	57
<i>Odnos jedinice i vrijednosti.....</i>	59
<i>Zaključak</i>	59
TREĆE POGLAVLJE – LEONARD BLOOMFIELD.....	62
<i>Uvod</i>	62
<i>Taksonomija lingvistike</i>	62
<i>Sintaksa sintagme i Bloomfield.....</i>	65
<i>Zaključak</i>	67
ČETVRTO POGLAVLJE – KENNETH PIKE	68
<i>Uvod</i>	68
<i>Tagmemika kao konceptualna teorija.....</i>	68
<i>Zaključak</i>	72
PETO POGLAVLJE – ALEKSANDAR BELIĆ.....	73
<i>Uvod</i>	73
<i>Jezik i kategorija riječi</i>	73
<i>Sintagme značenja i funkcije</i>	75
<i>Što je sve sintagma?</i>	77
<i>Rečenica i sintagma.....</i>	77
<i>Zaključak</i>	79
ŠESTO POGLAVLJE – RADIVOJ FRANCISCUS MIKUŠ.....	80
<i>Uvod</i>	80
<i>Govor i funkcionalistički promatran lingvistički znak.....</i>	81
<i>Dijalektički sintagmatski funkcionalizam</i>	83
<i>Zaključak</i>	85

SEDMO POGLAVLJE – RIKARD SIMEON	86
<i>Uvod</i>	86
<i>Riječ – rečenica ili riječ – skup riječi – rečenica?</i>	87
<i>Skupovi riječi kao jezično-izražajna sredstva</i>	88
<i>Skup i druge jedinice</i>	90
<i>Zaključak</i>	92
ZAKLJUČAK II. DIJELA	94
III. DIO	97
UVOD	97
1. POGLAVLJE – GRAMATIKA SINTAKTIČKIH STRUKTURA I X ² -TEORIJA	99
2. POGLAVLJE – MINIMALISTIČKI PROGRAM	108
<i>Uvod</i>	108
<i>Formalizam minimalne sintaktičke jedinice</i>	109
<i>Sintaktički objekti Minimalističkog programa</i>	111
<i>Zaključak</i>	115
3. POGLAVLJE – KORPUSNA LINGVISTIKA	115
<i>Što je minimalna sintaktička jedinica u korpusnoj lingvistici?</i>	117
<i>Link Grammar</i>	118
<i>Osnovni i prošireni tagseti</i>	120
<i>Morfološkogenerirani tagset</i>	124
ZAKLJUČAK	128
LITERATURA	132
SAŽETAK	137
SUMMARY	137

Predgovor

Cilj ovog magistarskog rada jesu sintaktičke strukture i teorije koje se s njima bave. Motiv u izboru takve teme proizišao je onoga trenutka kada sam posegnuo za gramatičkim priručnicima u namjeri da mi pomognu u radu na projektima obrade prirodnog jezika, odnosno onda kada je teorijska sintaktička promišljanja o svojim minimalnim jedinicama trebalo pokušati formalizirati. Tada sam uvidio da ne samo da tradicionalni jezikoslovni opisi ne pomažu računalnim lingvistima već da im često i otežavaju rad. Budući da sam tragao za adekvatnim opisom minimalne i izvedene sintaktičke strukture, a za koje sam vjerovao da ih je moguće formalno opisati i na čijoj bi osnovi razvijao određeni formalizam, pogled u gramatike hrvatskoga jezika otkrio mi je veliki jaz između tradicionalnog i ‘inženjerskog’ gledanja na sintaksu. On odražava turbulentna događanja u suvremenom jezikoslovlju potekla iz potrebe za lingvističkom interdisciplinarnosti, osobito iz odnosa računalnih i lingvističkih znanosti. Taj se jaz prvi put dogodio prije otprilike pet desetljeća pojavom računalne lingvistike, odnosno otkrićem formalnih gramatika 50-ih godina prošlog stoljeća i sve većim zanimanjem matematičara i informatičara za lingvistiku, kao i lingvista za logiku i prirodne znanosti. Dotično razdoblje figurativno se može nazvati ‘etapom povišenih obrva’: dok su tradicionalni lingvisti s nevjericom promatrali zanemarivanje osnovnih jezikoslovnih aksioma i teorema od strane informatičara, informatičari su bili iznenađeni nedostatkom korisnog deskriptivizma u gramatičkim priručnicima. Brak lingvista i formalista tada nije uspio: njihovo čedo zvano lingvističko-računalna interdisciplinarnost odraslo je samo s jednim roditeljem, i to na štetu lingvista.

Zadnjih dvadesetak godina, pojavom Minimalističkog programa, unifikacijskih i drugih formalnih jezikoslovnih gramatika, lingvisti imaju razloga biti zadovoljni – to su prvi zreli lingvističkomotivirani kvalitetni doprinosi području obrade prirodnoga jezika.

Bavljenje računalnom lingvistikom danas ima osobito povlašten status. Osim velikom potražnjom na znanstvenom tržištu rada, neiscrpne su mogućnosti razvoja discipline. Govori se da ono što je industrijska revolucija učinila za razvoj društva, toliko će komunikacija stroja i čovjeka učiniti za ljudski rod. U tome leži i veliki gospodarski kapital. Sučelja telekomunikacijskih uređaja, ručnih, prijenosnih i stolnih

računala, kućanskih naprava, mrežnih i internetskih komunikacija, te brojni drugi aspekti korištenja prirodnoga jezika jedva čekaju inteligentna rješenja kao preduvjet za visokorazvijenu tehnološku civilizaciju. Pri tome, dakako, puno se očekuje od lingvista koji moraju moći naći načina da razinu obrade prirodnih jezika uzdignu na razinu na kojoj će se teška pitanja discipline moći odgovarati binarnom jednostavnošću (ili barem s prekonfiguriranim pitanjima).

Od lingvista, pozornost je osobito usmjerena na sintaktičare budući da sintaksu danas mnogi smatraju središnjom gramatičkom disciplinom. Ona je postala glavni predmet lingvističkih istraživanja kada su iz nje proizišla tri fundamentalna otkrića (Baker 2001b: 268): (i) prvo, uvidjelo se da je sintaksa prirodnih jezika golemo područje, (ii) zatim, otkrilo se da je sintaksa univerzalna, te da je velik dio njezine komponente zajednički za sve jezike, i (iii) da su ograničenja (engl. *constraints*) ta kroz koja se razlike među sintaksama različitih jezika mogu formalizirati. Važnost sintakse izišla je i iz činjenice da je urođenost (eng. *innateness*) jezične sposobnosti, koju je Chomsky silno popularizirao, bilo moguće najbolje oprimjeriti upravo sa sintaktičkim planom. I zadnje, ali ne i najmanje važno, nemoguće je baviti se jezičnom formalizacijom bez sintaktičkih struktura: onoliko koliko je Saussure značio za lingvističku metodologiju, Chomsky za lingvističku teoriju, toliko sintaktičke strukture znače za računalnolingvističke i kognitivne znanosti¹ kojima nesumnjivo pripada budućnost.

U tom mi je svjetlu proizišla problematika fundamentalnog pitanja sintakse a koja se obrađuje u ovom radu: koje su to minimalne sintaktičke jedinice i kako se one obrađuju u lingvističkim teorijama?

Tako je magistarski rad podijeljen u tri dijela – u prvom se dijelu iznosi zatečeno stanje o sintaktičkim strukturama u hrvatskim gramatikama. Drugi dio obrađuje sintaktičke strukture promatrane kroz različite strukturalističke (i funkcionalističke) teorije, dok je treći usmjeren na generativističke prikaze primjenjive za računalnolingvističku praksu.

¹ O ovoj se temi osobito zanimljivog štiva može naći u ‘The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences’.

“The authors demonstrates how syntacticians contribute directly to the cognitive sciences while discussing psychological reality of constituent structures.” Ashish Mehta u recenziji u *LinguistListu* 14.384.

I. DIO

Uvod

U prvom dijelu dat će se neke osnovne smjernice o rečeničnom ustrojstvu, te će se iznijeti kako sintaksu i sintaktičke jedinice definiraju devet gramatika i priručnika hrvatskoga jezika (zajedno s njihovim novijim izdanjima). Tu su uključene sljedeće reference: Maretićeva ‘Gramatika i stilistika’ iz 1899. i 1906. godine, Florschützova gramatika iz 1916. i 1940., Musulinova iz 1937., Brabec-Hraste-Živkovićeva iz 1968., Težak-Babićeva iz 1992. i 2000., Raguževa iz 1997., Katičićeva ‘Sintaksa’ iz 1991., gramatika skupine autora iz Instituta za jezik i jezikoslovlje iz 1997., te Pranjkovićev udžbenik iz sintakse za 3. razred gimnazije iz 2000. godine.

Zaključci o opisu sintakse u navedenim priručnicima hrvatskoga jezika iznose se način da se postavlja pregled problematike s metodološkim i teorijskim uzrocima i posljedicama.

Četvrto poglavlje prvoga dijela posebno se posvećuje onome što se uočava kao kritična točka hrvatske sintagmatike.

Zadnje poglavlje opisuje stanje sintakse i njezinih jedinica u bosanskim i srpskim gramatikama, i to iz Minovićeve ‘Sintakse’ iz 1987., ‘Gramatike bosanskoga jezika’ skupine autora iz 2000., odnosno Stevanovića iz 1989., te Stanojčića i Popovića iz 1992. godine.

Prvo poglavlje

Rečenično ustrojstvo

Prije nego počnemo uopće govoriti o sintaktičkim strukturama, valja nešto kratko reći o rečeničnom ustrojstvu u kojem se one nalaze. U opisu se koriste termini koji nisu općeprihvaćeni kao i već postojeći termini čija se konotacija može shvatiti u otklonu od ‘službenih’ gramatika. To je iz razloga što se takav pristup rečeničnom ustrojstvu čini najprihvatljiviji s obzirom za potrebe jezične formalizacije.

Tradicionalno, rečenica se može promatrati i raščlaniti s više različitih gledišta: prema gramatičkom, sadržajnom i obavijesnom ustrojstvu.² Riječi se grupiraju u skupine (ili pak stoje same). Skupine se organiziraju u surečenice ili klauze, a dalje u rečenice. Među riječima i skupinama vladaju odnosi koje govornici prepoznaju gramatičnim ili negramatičnim. Gramatičnost može biti morfološka (ili morfematska), morfosintaktička i sintaktička. Gramatičnost koju zanima formalna obrada jest gramatičnost gramatičkih oblika, tj. svih oblika navedenih razina iz prethodne rečenice. Dakle, gramatičko se ustrojstvo, drugim riječima, dijeli na morfološku, morfosintaktičku i sintaktičku sastavnicu.

Morfološka razina promatra strukturu i sastav riječi prema svojim minimalnim jedinicama (‘onima koji se dalje ne mogu raščlanjivati’) – morfemima. Morfem se u strogo formalnom gledanju shvaća kao svaka ona tvorbena jedinica manja od jedinice morfosintaktema.

Morfosintaktem je jedinica morfosintakse. Morfosintaktičku razinu zanima jedinica koja nosi morfosintaktičke kategorije, poput padeža, broja i lica itd., a karakteriziraju je oblici vrsta riječi s gramatičkim osobinama. Ovdje je važno istaknuti sljedeće: za razliku od tradicionalnog i strukturalističkog stava, kategorijalna gramatička obilježja poput roda, broja, padeža ili vrste riječi ovdje se promatraju kao morfosintaktički a ne morfološki fenomeni. Razlog za to jest u načelnom razlikovanju statusa morfologije za potrebe formalne gramatike gdje se ona ne smatra samostalnom gramatičkom

² Barić i dr. (1997)

komponentom, već kao ‘sintaksom u užem smislu’. Tako primjerice tradicionalni pristup kaže da morfem /a/ ima morfološku padežnu mrežu (prikaz 1) u kojoj polje 1 nosi obilježje nominativa, polje 2 obilježje genitiva, polje 3 dativa, itd., odnosno sinkretizirana obilježja nominativa jednine muškog roda, genitiva jednine muškog roda, dativa jednine muškog roda, itd.

polje 1	/ø/	polje 8	/i/
polje 2	/a/	polje 9	/ā/
polje 3	/u/	polje 10	/ima/
polje 4	/ø/	polje 11	/e/
polje 5	/e/	polje 12	/i/
polje 6	/u/	polje 13	/ima/
polje 7	/om/	polje 14	/ima/

Prikaz 1. morfološka mreža za imenice bez nepostojanog 'a' muškog roda s nastavkom /ø/ koje završavaju na nenepčani suglasnik

Za razliku od takvog prikaza gdje morfem određenog polja nosi ‘značenja’ ili pripadajuća obilježja, u morfosintaktičkom pristupu tek se za kompletnu riječ može reći da nosi određena paradigmatska obilježja. Tamo se nastavci kao takvi smatraju tek dijelom oblika koji sami po sebi ne znače ništa osim što upućuju na flektivnost. Samo ‘puna’ riječ prepoznaje se kao gramatična kojoj se može pridružiti određena oznaka, tzv. morfosintaktički tag. (prikaz 2)

polje 1	izvor	polje 8	izvori
polje 2	izvora	polje 9	izvorā
polje 3	izvoru	polje 10	izvorima
polje 4	izvor	polje 11	izvore
polje 5	izvore	polje 12	izvori
polje 6	izvoru	polje 13	izvorima
polje 7	izvorom	polje 14	izvorima

Prikaz 2. morfosintaktička mreža za imenicu muškog roda ‘izvor’ oznake n021³

Dakle, tek se za jedinice iz prikaza 2 može reći da nose određena kategorijalna obilježja. Nazivamo ih morfosintaktemima jer su morfosintaktički uvjetovani, odnosno jer nose morfosintaktička kategorijalna obilježja, npr. padeža, roda i broja.

Minović navodi slično: rečenica se može odrediti "u više smislova, i to: a) gramatičko-semantičkom, b) gramatičko-logičkom i c) komunikativnom smislu" (1987:§58)

³ prema Silić (1996)

Iako neki morfosintaktičku komponentu uopće ne priznaju⁴, a drugi pod njom pretpostavljaju i morfologiju i sintaksu zajedno⁵, u formalnoj obradi ona se uz sintaksu pokazuje kao neizostavna gramatička komponenta.

U sljedećem će se dijelu pokušati odgovoriti na temeljna pitanja morfosintakse i sintakse.⁶

1. Što je minimalna jedinica?

Ona jedinica koja se ne može dalje dijeliti na vlastite sastavnice.

2. Što je primitivna jedinica?

Ona jedinica čija se struktura ili odnos ne može opisati terminima drugih jedinica dotične teorije/pristupa/razine.

3. Što je rječnjačka jedinica?

Ovjereni oblik.

4. Što je ovjereni oblik?

Svaka grafemska pojava kojoj je moguće pridružiti određenu vrijednost.

5. Što je vrijednost?

Postojanje određenog kategorijalnog određenja.

6. Što je obilježje?

Kategorijalno obilježeno svojstvo nekog oblika.

7. Što je kategorija?

Ono što ima razlikovnu ulogu među primitivima.

8. Što je minimalna jedinica morfosintakse?

Morfosintaktem ili rječnjačka jedinica s morfosintaktičkim kategorijalnim obilježjima.

9. Što je primitivna jedinica morfosintakse?

Morfosintaktička kategorija.

⁴ npr. Kačić (1992), Radford (1997: 1, 265), Collins-Hollo (2000: 3), Robins (1991: 177), Trask (1999: 110), Carnie (2002: 4), Crystal (1987), Spencer (1991: 21)

⁵ npr. Van Valin (2001: 2-3), "Syntax and morphology make up what is traditionally referred to as 'grammar'; an alternative term for it is morphosyntax, which explicitly recognizes the important relationship between syntax and morphology."

10. Što je morfosintaktička kategorija?

Ona koja uspostavlja obličnu razliku među svojim primitivima.

11. Što znači oblična razlika među primitivima?

To je paradigmatski i sintagmatski odnos na razini oblika.

12. Što znači paradigmatski odnos na razini oblika?

To je odnos dvaju oblika na morfematskoj razini.⁷

13. Što znači sintagmatski odnos na razini oblika?

To je odnos dvaju oblika na leksičkoj razini.⁸

14. Što je minimalna jedinica sintakse?

Relacija.

15. Što je primitivna jedinica sintakse?

Sintaktička kategorija.

16. Što je sintaktička kategorija?

Ona koja uspostavlja relacijsku razliku među svojim primitivima.

17. Što znači relacijska razlika među svojim primitivima?

To je paradigmatski i sintagmatski odnos na razini relacija.

18. Što znači paradigmatski odnos na razini relacija?

To je odnos dva sin/tagmema na strukturnoj razini.⁹

19. Što znači sintagmatski odnos na razini relacija?

To je odnos dva sin/tagmema na linearnoj rečeničnoj razini.¹⁰

(...)

20. Što znači kada kažemo da je kategorija padeža morfosintaktička kategorija?

To znači da postoje barem dva oblika u morfematskom i/ili leksičkom padežnom odnosu.

21. Što znači kada kažemo da je kategorija roda morfosintaktička kategorija?

To znači da postoje barem dva oblika u morfematskom i/ili leksičkom odnosu po rodu.

⁶ Ovaj je dio preuzet iz Stojanov (2003b)

⁷ npr. čovjek-čovjeka-čovjeku

⁸ npr. čovjek-ljudi

⁹ npr. Lingvist gleda fizičara. Fizičar je gledan od lingvista.
Platon i Aristotel pišu. Platon piše Aristotelu.

22. Što znači kada kažemo da je kategorija stupnjevanja morfosintaktička kategorija?
To znači da postoje barem dva oblika u morfematskom i/ili leksičkom gradirajućem odnosu.
23. Što znači kada kažemo da je kategorija uloge sintaktička kategorija?
To znači da postoje sin/tagmemi u strukturnom i/ili linearnom rečeničnom odnosu po svojoj ulozi.
24. Što znači kada kažemo da je kategorija vremena/načina sintaktička kategorija?
To znači da postoje sin/tagmemi u strukturnom i/ili linearnom rečeničnom odnosu po oznaci vremena/načina.
25. Što znači kada kažemo da je kategorija stanja sintaktička kategorija?
To znači da postoje sin/tagmemi u strukturnom i/ili linearnom rečeničnom odnosu po obilježju stanja.

Za razliku od morfosintaktema – jedinice s morfosintaktičkim obilježjima, (sin)tagmem je jedinica sa sintaktičkim kategorijalnim obilježjima (npr. obilježje veznika, upita, konstruktorske i funktorske uloge, itd.). U gornjem odlomku oni se ne navode jer nisu ni minimalne ni primitivne sintaktičke jedinice. Tako je primjerice (sin)tagmem svaki onaj morfosintaktem za kojeg se može reći da gradi (sintaktičku) skupinu, odnosno da nosi ulogu determinatora, specifikatora, kvantifikatora itd., ili pak svaka ona jedinica koja nije morfosintaktički uvjetovana (npr. tzv. nepromjenjive vrste riječi). Autor se priklanja terminu sintagmem nasuprot sintagmi iz razloga što sintagma već ima rezervirano i prepoznatljivo terminološko polje koje se veže za strukturalističko učenje. Tako njezin pridjev ‘sintagmatski’ više stoji u oprjeci prema ‘paradigmatski’, a manje upućuje na pridjevnost ‘sintagme’ kao vrste riječi što se izbjegava uporabom termina ‘sintagmemski’. Drugim riječima, termin ‘sintagma’ proizišao iz ‘sintagmatskih odnosa’ Ženevske škole samo je *bliskoznačnica*, ali nikako i *istoznačnica* onoj sintagmi koja se tiče sintakse sintaktičkih skupina. Tako bi se sintagma Ženevske škole mogla jednostavno definirati kao ‘niz (slijed) riječi koje razmještajem (kombinacijom) stvaraju sintagmatske odnose’, dok je sintagma u značenju sintaktičke skupine ‘skup riječi s međusobnim odnosima upravljanja, slaganja i pridruživanja’.

¹⁰ npr. godina zmaja, velika buka

Sintaktička se razina dijeli na tri ustrojstva: skupinsko, rečenično i diskursno. Drugim riječima, sintaksa se dijeli na sintaksu skupine, sintaksu rečenice i sintaksu diskursa.

Sintaktičko ustrojstvo na razini skupine promatra grupe riječi i veze među njima.

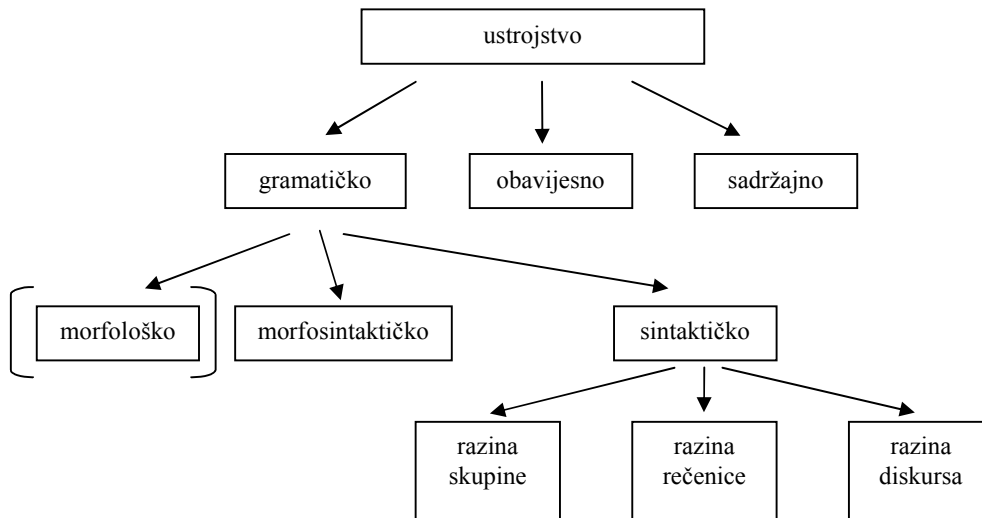
Sintaktičko ustrojstvo na razini rečenice promatra rečenične dijelove prema službama i njihovo međusobno slaganje.

Sintaktičko ustrojstvo na razini diskursa pripada jednoj od najmlađih jezikoslovnih disciplina, a proučava međurečeničnu skladnju, sastavnice i vrste odnosa.¹¹

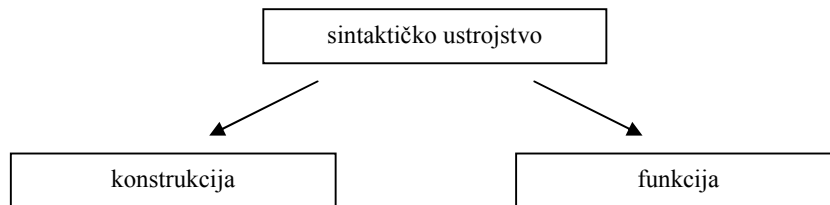
Sintaktičko se ustrojstvo tvori prema (i) konstrukcijskim i prema (ii) funkcionalnim zakonitostima. Konstrukcijska razina ima konstrukte, a funkcionalna funkcije (ili službe).

Konstrukcijska razina uvjetovana je inherentnim obilježjima, a funkcionalna relacijskim obilježjima svojih jedinica. Tako je primjerice u sintaksi skupine promatranje leksičkog glagola kao glavnog glagola u glagolnoj skupini (ili VP-u, prema engleskoj kratlici *verb phrase*) rezultat glagolne konstrukcije, dok je pomoćni glagol upravni kada se VP promatra funkcionalno. Također, promatranje imenične i glagolne skupine u rečenici je konstrukcijska podjela, za razliku od prikaza rečeničnih sastavnica na predikatnu i subjektnu službu.

¹¹ "Sintaksa diskursa, koja je praktički tek u nastajanju, otkrivala bi one sintaktičke uvjetovanosti koje prelaze preko granice jedne rečenice: dakle one izbore na planu jezičnog izraza unutar rečenice koji su uzrokovani nekim izborima u prethodnim ili slijedećim rečenicama: to je često red riječi, kongruencija, upotreba zamjenica, *elipsa* (izostavljanje nekog od glavnih dijelova rečenice, obično predikata) itd." Škiljan (1985:118-119)

Prikaz 3. rečenično ustrojstvo

Prikaz 4. sintaktičko ustrojstvo

Dakako da postoji cijeli niz ovakvih podjela temeljnih gramatičkih jedinica i razina uvjetovanih raznoraznim metodologijama i teorijama, no autor pristaje na onu za koju očekuje da bi mogao empirijski potkrijepiti i teorijski zaokružiti. Definicije jezičnih jedinica koje nude druge gramatike nisu ništa manje točne ako dosljedno zadovoljavaju vlastite okvire bez *non sequitur* logičkih pogrešaka.

Isticanje inherentnih i relacijskih obilježja, konstrukcijskih i funkcionalnih jedinica, te uspostavljanje morfosintaktičke razine i drugih metodoloških sredstava primarno je vođeno egzaktnim mjerilima u lingvistici u težnji za računalnolingvističkom praksom čime se jasno postulira metodologija i krajnji cilj.

Svakako valja upozoriti i na svjesnost izazova u lingvističkom radu prema katkada i neopravdanim metadefinicijama razina jezičnog opisa uslijed kojih su termini poput ‘funkcijski’, ‘funkcionalni’, ‘vrsta riječi’ i drugi postali izrazito inflatorni bez pravog sadržaja.

Drugo poglavlje

Opisi sintaktičkih jedinica i sintakse u hrvatskim gramatikama

Prije nego se počne govoriti o minimalnoj sintaktičkoj jedinici u njezinom teorijskom aspektu, iznijet će se stanje u hrvatskim gramatikama o toj tematici. Budući da je njihovo pojavljivanje u gramatikama već uvjetovano i samom definicijom sintakse, u prvome će se dijelu dati presjek definicija sintakse te znanje o sintaktičkim jedinicama (sintagmama ili (sin)tagmemima), a u drugome viđenje minimalnih sintaktičkih jedinica, ako ih se uopće spominje.

i. definiranje sintakse i jedinice sintaktičke skupine

Maretić, Tomo: Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika

Maretić (1899, 1906) sintaksu dijeli na sintaksu rečenice, sintaksu dijelova govora¹², sintaksu padeža i ‘sintaksu glagolskih oblika’. I u trećem, popravljenom izdanju sintaksa se uopće ne definira, već se samo navodi njezina podjela prema poglavljima iz čega možemo uočiti Maretićevu osnovnu koncepciju gramatike.¹³

Njegova gramatika ne spominje uopće sintaktičke skupine, već se pretpostavlja da se riječi izravno uključuju u rečenicu.

Florschütz, Josip: Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole

Florschütz (1916, 1940) u svojim gramatikama sintaksu definira na sljedeći način: “Sintaksa nas uči, kako se grade rečenice i kako se upotrebljavaju dijelovi govora i oblici njihovi.” (1940: 127)

Kao i Maretić, dijeli ju na sintaksu rečenice, vrste riječi, padeža i glagolnih oblika.

¹² Uoči tradicionalni termin koji se provlači još od antike (lat. *partes orationis*), a koji je zadržan i dan danas u engleskom jeziku (eng. *parts-of-speech*)

¹³ “Sintaksa (...) dijeli se u tri razdjela: u *prvom* se razdjelu govori o rečenici i o njezinim dijelovima, o slaganju i namještanju riječi u rečenici, u *drugom* se razdjelu govori o upotrebljavanju dijelova govora (vrsta riječi) a u *trećemu* o upotrebljavanju padeža i glagolskih oblika” Maretić (1906: 114).

Iako bismo pod sintaksom vrsta riječi očekivali barem spominjanje spojeva riječi ili sintagmi, Florschütz, slično Maretiću, o tome ništa ne govori. Pod sintaksom koristi priliku da progovori o svemu što je vezano za vrste riječi, a ponajviše o tvorbi i značenju (npr. poglavlje 'Značenje pridjeva prema tvorbi njihovoj' i dr.).

Musulin, Stjepan: Gramatika hrvatskosrpskoga jezika za drugi razred srednjih i njima sličnih škola

U Musulinovoj gramatici (1937) pod sintaksom se obrađuje sintaksa rečenice i značenje padeža dok se sintaksa skupine, kao i kod prethodnika, uopće ne uočava. Termin 'sintaksa' se ne koristi, već se govori o 'nauci o rečenici'.

Brabec & Hraste & Živković: Gramatika hrvatskosrpskoga jezika

U Brabec-Hraste-Živkovićevoj gramatici (1968) sintaksa obrađuje rečenicu, padeže i glagolne oblike, iako je u definiciji jasno naznačeno da je sintaksa ona koja "proučava međusobne odnose rečenica, dijelova rečenica, sintagmi i pojedinih riječi. Ona raščlanjuje veze i utvrđuje zavisnost riječi." (1968: 192)

Onaj dio definicije koji govori o odnosima među rečenicama i sintagmama nigdje nije obrađen, već se samo spominje na jednom mjestu (i to pod morfologijom): "Svaki uže povezani skup riječi koji čini posebnu cjelinu u rečenici zove se **skup riječi** ili **sintagma** [označili Brabec & Hraste & Živković, 1968: 34]."

Kao i kod Maretića i Florschütza, tako i ova gramatika pod sintaksom glagolnih oblika opisuje apsolutnu i relativnu uporabu glagolnih vremena što i nema puno veze sa sintaksom.

Težak & Babić: Gramatika hrvatskoga jezika, priručnik za osnovno jezično obrazovanje

Ova gramatika zbog svoje priručne osnovnoškolske namjene polazi od jezičnih jedinica glasa, riječi i rečenica, a ne prema jezikoslovnim disciplinama. Sintagme i skupa riječi nema pod kazalom pojmova, a definicija sintakse polazi od rečenice.¹⁴

¹⁴ "Nauk koji proučava rečenicu zove se sintaksa." (Težak & Babić 2000: 228)

Gramatika samo blijedo naznačuje kada navodi: “Ipak riječi se ne uvrštavaju u rečenicu bilo kako, nego po pravilima slaganja i po pravilima nizanja. Po pravilima slaganja uređuje se **međuodnos riječi u rečenici** (označili T. & B.), a po pravilima nizanja red riječi u rečenici.” (Težak & Babić 2000: 229)

Raguž, Dragutin: Praktična hrvatska gramatika

Nalik na Težak & Babićevu gramatiku, Raguž obrađuje sintaksu rečenice i rečenične službe; nema riječi o sintagmi ili o skupovima riječi.¹⁵

Katičić, Radoslav: Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, nacrt za gramatiku

Sintaksu Katičić definira kao “dio gramatike koji proučava rečenično ustrojstvo”. (1991: 13).

Iako Katičić umjesto termina ‘sintagma’, ‘skup riječi’ i dr. koristi ‘izraz’¹⁶, on se nigdje ne definira, a iz primjera je moguće utvrditi da izraz podjednako pripada morfologiji koliko i sintaksi, te da je on značenjski bliži terminu ‘oblik’ nego engleskom prijevodnom sinonimu ‘*phrase*’ označavajući skupinu.¹⁷

Prijedložni i priložni ‘izrazi’ relativno su često spomenuti, za razliku od imeničnih, glagolnih i pridjevnih kojima nema ni traga iz čega se dade zaključiti da Katičić ne priznaje skupinu kao sintaktičku razinu. To se dade dokazati i sljedećim izvođenjem: iako Katičić jasno navodi o slaganju riječi u rečenicu da “[t]o uvrštavanje [riječi u rečenice, op. T. S.] nije naprosto redanje. Rečenica nije samo niz riječi, nego u njoj među njima postoje posebni odnosi.” (1991: 33), na drugim mjestima izbjegava govoriti o tome: (i) definirajući sintaksu – “[p]redmet [sintakse, op. T. S.] su (...) pravila po kojima se riječi slažu u rečenice [sic!]” (1991: 13), te (ii) obrađujući gramatičko ustrojstvo rečenice navodeći da je ono “određeno (...) time kako se riječi uvrštavaju u rečenicu [sic!]” (1991: 33).

¹⁵ “Različite vrste riječi i u različitim oblicima udružuju se u rečenice. U tim rečenicama riječi zauzimaju jedno od pet osnovnih mjesta u rečenici, tj. mjesto *predikata* (*priroka*), mjesto *subjekta* (*podmeta*), mjesto *objekta*, mjesto *atributa* i mjesto *priložne oznake*.” (Raguž 1997: 325)

¹⁶ i to: akuzativni, dativni, genitivni, imenički, infinitivni, instrumentalni, neodređeni priložni, neodređeni zamjenički, padežni, prijedložni, priložni, složeni priložni, složeni veznički, veznički, zamjenički, zamjenički prijedložni, te zamjenički priložni izraz

Neobično je dakle što Katičić uočavanjem da se riječi u rečenicu ne slažu običnim “uvrstavanjem” i “redanjem” ne posvećuje veću pozornost, kako je nazvao, “posebnim odnosima” riječi u rečenici, i ne uočava razinu sintagme koja se tu nameće kao prirodna spona riječi i rečenica. ‘Posebni odnosi’ ne znače ništa drugo do li uvođenje imeničnih, glagolnih i pridjevnih “izraza” pored postojećih prijedložnih i priložnih.

Barić & Lončarić & Malić & Pavešić & Peti & Zečević & Znika: Hrvatska gramatika

Gramatika Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje sintaksu definira kao “dio gramatike koji opisuje rečenično ustrojstvo. (...)” (1997: §1179)

Pod sintaksom se, kao i kod Katičića, spominje i obavijesno i sadržajno ustrojstvo, dok se pod gramatičkim obrađuje samo sintaksa rečenice.

Termin sintagma u gramatici se spominje četiri puta i to samo u ‘padežna’ ili ‘prijedložna sintagma’.¹⁸

Skup riječi pojavljuje se na jednom mjestu.¹⁹ Pored ‘skupa’ nailazimo i na ‘skupinu’ (imensku i priložnu) koja se javlja šest puta. Na jednom mjestu nailazi se i na termin ‘glagolska fraza’.²⁰

Izraz je standardni termin koji, kao i kod Katičića, označuje sve i svašta označavajući riječ [u širem značenju], izričaj, sintagmu, morfem, riječ kao morfološku jedinicu, rečenicu, tvorbenu jedinicu i dr.²¹ Bilo da je riječ o sintagmi, skupu ili skupini riječi, frazi ili izrazu, toj se gramatičkoj pojavnosti, baš kao i kod Katičića, ne posvećuje ni definicija ni poglavlje već se samo navodi kao usputni termin.

¹⁷ Morfološki je svaki onaj koji se promatra u morfološkim okvirima (npr. akuzativni, instrumentalni), za razliku od prijedložnih, priložnih i drugih ‘izraza’.

¹⁸ Barić etc. 1997: §1208, u poglavlju s otvaranjem mjesta i uvrtavanjem riječi u rečenici, te u poglavlju slaganja subjekta s predikatom u rodu 1997: §1331-2

¹⁹ Barić etc. 1997: §860 (pod sraslicama)

²⁰ “Izrične rečenice s veznikom *da* uvrtavaju se i uz pokazne zamjenice što kao subjekti ili objekti stoje uz glagolske fraze (...)” Barić etc. 1997: §1739

²¹ izraz adverbne oznake, adverbni, atributni, dativni i. predikata, emotivno povišen i., genitivni i. predikata, imenički, imenski, instrumentalni i. predikata, jezični, književni, i. morfema, i. nastavka, neglagolski, neodređeni, i. osnove (osnovne riječi), neizmijenjeni i. osnove, padežni, izmijenjeni i. prefiksa, prevedeni, prijedložni, prijedložni i. objekta, prijedložni i. adverbne oznake, priložni, pučki, i. riječi, starinski, silski obilježen, izmijenjeni i. sufiksa, i. tvorenice, umetnuti, veznički, načinski veznički, veznički i. suprotstavljanja, dopusni veznički i., zamjenički izraz, zamjenički i. uvjetnoga značenja, zamjenički i. za namjeru.

Pranjeković, Ivo: Hrvatski jezik 3, udžbenik za 3. razred gimnazije ('Sintaksa')

U ovom se udžbeniku sintaksa ovako definira: "(...) u sintaksi se proučava ustrojstvo jedinica i cjelina većih od riječi: spojeva riječi, jednostavnih rečenica, složenih rečenica i teksta. Drugim riječima, u sintaksi se proučavaju pravila po kojima se riječi slažu (razmještaju) u spojeve riječi i rečenice, a rečenice u složene rečenice i različite vrste tekstova." (2000: 1)

Pranjeković najvažnijom sintaktičkom jedinicom drži rečenicu²², te jedini od svih naših gramatičara malo pojašnjava ulogu 'sintagme' ili 'spoja riječi' za koje kaže da "ne služe za prijenos obavijesti, ali sudjeluju u ustrojavanju rečenica i teksta", te da su to sintaktičke jedinice koje "promatramo (...) s obzirom na to kakva im je **služba u većim sintaktičkim sklopovima** [istaknuo I. P]"²³

U posebnom poglavlju posvećenom spoju riječi sintagma se opet definira kao "sintaktička jedinica sastavljena od najmanje dviju punoznačnih riječi koje su međusobno povezane."²⁴ Pojašnjavajući dalje, kaže da sintagmu ne mogu činiti dvije riječi od kojih obje nisu punoznačne: "(...) [T]o znači da dvije riječi od kojih jedna ima samo gramatičko značenje ne mogu činiti tu jedinicu. Zato veza prijedloga i imenice (npr. *kod kuće*) ili čestice i glagola (npr. *ne znati*) ne čini spoj riječi, nego samo jednu od njegovih sastavnica, a spojevi riječi bili bi npr. *biti kod kuće* ili *ne znati pjevati*."²⁵ Pritom je uočljiva Pranjekovićeva nedosljednost kada na 13. stranici govori o 'spojevima riječi' (tj. sintagmama) "malo kruha, puno veselja, daleko od svojih", a da pritom priloge drži gramatikaliziranim riječima (Pranjeković 2000: 10) koji prema njemu ne mogu, zajedno samo s upravnom riječi, tvoriti sintagmu.²⁶

ii. definiranje najmanje sintaktičke jedinice

Maretić, Tomo: Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika

Maretić o tome nigdje ne govori, ali posrednim zaključivanjem pretpostavljamo da mu je riječ osnovna sintaktička jedinica (prema poglavlju 'Sintaksa dijelova

²² Pranjeković 2000: 3, 5

²³ Pranjeković 2000: 5

²⁴ Pranjeković 2000: 12

²⁵ Pranjeković 2000: 12

govora'). U njemu se obrađuju raznovrsne teme, a osobito morfološke: o uporabi jednine umjesto množine; o sklonidbi imenica; zatim o značenju i uporabi komparativa i superlativa, tvorbi priloga na *-amo*, *-ce*, *-ice*; o razlici između pokaznih zamjenica i atributno-apozicijskom odnosu, o značenju veznika, uporabi pridjeva kao epiteta, o značenju nesvršenih glagola i njihovoj tvorbi itd.

Dakle, riječ mu je istovremeno i morfološka, semantička, stilistička, tvorbeni i sintaktička jedinica.

Florschütz, Josip: Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole

Vrlo slično Maretiću razmišlja i Florschütz.

Musulin, Stjepan: Gramatika hrvatskosrpskoga jezika za drugi razred srednjih i njima sličnih škola

Musulin na početku definirajući gramatiku kaže da je sintaksa "nauka o rečenici"²⁷ čime sintaktičku jedinicu ograničava na rečenicu.

Brabec & Hraste & Živković: Gramatika hrvatskosrpskoga jezika

Kod Brabeca, Hraste i Živkovića osnovna je sintaktička jedinica riječ, a jasno se navodi i sintagma.²⁸

Zbunjujuće je što se 'skup riječi' ili 'sintagma' definira pod morfologijom a ne sintaksom, dok je ona pritom definirana kao semantička jedinica: sintagma je "svaki uže povezani skup riječi koji čini posebnu cjelinu u rečenici"²⁹ navodeći primjere "kuća na uglu, vodenica na rijeci, drvena klupa, glava države", gdje se navodi da "po dvije riječi ili više njih mogu tek **jedan** pojam izazvati, imati **jedno** značenje." [istaknuli Brabec & Hraste & Živković, 1968: 34].

Dakle, 'riječ' je temeljna jedinica značenja, a 'sintagma' je ekvivalent jedne riječi.

²⁶ Tako i primjer "dođite sutra" (str. 10) Pranjković ne bi nazvao sintagmom, već vezom glagola i priloga.

²⁷ Musulin 1937: 5

²⁸ Brabec & Hraste & Živković 1968: 192

²⁹ Brabec & Hraste & Živković 1968: 34

Riječ i sintagma, drugim riječima, predstavljaju jezični znak: ako više riječi čine spoj predstavljajući cjelinu, onda ista ta cjelina mora imati i jedinstveno značenje. To nam govori da autori promatraju riječi i skupove riječi isključivo kroz prizmu veze značenja i oblika. Međutim, miješanjem termina ‘pojam’, ‘značenje’ i ‘pojmovni sadržaj’, te konstatacijom da skupovi riječi ‘mogu tek jedan *pojam* izazvati, imati jedno *značenje*’ dok “pojedina riječ može imati više značenja”³⁰ autori nisu mogli daleko napredovati u sintagmatici; također, u definiciji sintagme nije jasno što predstavlja *uže povezani skup riječi*, te postoje li prema tome i neki manje uže ili šire povezani skupovi. Prema drugom dijelu definicije sintagme (tvrdnja da sintagma čini posebnu cjelinu u rečenici) može se uputiti pitanje o kakvoj je cjelini riječ – funkcionalnoj, konstrukcijskoj, značenjskoj, leksičkoj, sintaktičkoj ili drugoj?

Težak & Babić: Gramatika hrvatskoga jezika, priručnik za osnovno jezično obrazovanje

Težak-Babićeva gramatika polazi od rečenice kao osnovne sintaktičke jedinice. No, iz sljedećeg navoda: “Po pravilima slaganja uređuje se **međudnos riječi u rečenici** [istaknuli T. & B.], a po pravilima nizanja red riječi u rečenici”³¹, dade se naslutiti postojanje sintagme, ali još uvijek nedorečeno i previše usputno.

Raguž, Dragutin: Praktična hrvatska gramatika

Raguževa gramatika isto kao Težak-Babićeva kreće od sintakse rečenice.

Katičić, Radoslav: Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, nacrt za gramatiku

Katičić za najmanju jedinicu smatra riječ, a o rečenici govori kao o glavnoj sintaktičkoj jedinici. To se nadopunjuje definicijom sintakse gdje se kaže da su njezin predmet “pravila po kojima se riječi slažu u rečenice.”³²

³⁰ Brabec & Hraste & Živković 1968: §1179

³¹ Težak & Babić 2000: 229

³² Katičić 1991: 13

Barić, Eugenija i dr.: Hrvatska gramatika

Tzv. ‘siva’ gramatika polazi od riječi kao sintaktičke jedinice³³, a ističe da je “[r]ečenica (...) u sintaksi glavna i najveća jezična jedinica.”³⁴

Pranjeković, Ivo: Hrvatski jezik 3, udžbenik za 3. razred gimnazije (‘Sintaksa’)

Pranjeković se najviše od svih hrvatskih gramatičara posvetio sintaksi sintagme. On smatra da je najmanja sintaktička jedinica veća od riječi.³⁵ Kao i Katičić i Peti (autor sintaktičkog poglavlja u gramatici grupe autora Barić etc. 1991), rečenicu drži najvažnijom sintaktičkom jedinicom.³⁶

Međutim, sljedećom konstatacijom Pranjeković navodi i da pod minimalnim sintaktičkim jedinicama možemo shvatiti i riječi: “promatramo li riječi odnosno oblike riječi s obzirom na to kakva im je **služba u većim sintaktičkim sklopovima**, govorimo o **riječima (oblicima)** kao sintaktičkim jedinicama (...) [istaknuo I. P.]”.³⁷

Zaključak

Iz pregleda navedenih hrvatskih gramatika možemo zaključiti da se poznavanje sintagme kao gramatičke pojavnosti može podijeliti u četiri skupine, i to među:

- a) gramatike koje ih uopće ne poznaju (ili priznaju),³⁸
- b) gramatike koje sintagmu ili njezin ekvivalent samo spominju bez definiranja,³⁹
- c) gramatike koje sintagmu spominju i definiraju, ali bez daljnjeg opisa⁴⁰ i
- d) gramatike koje osim spominjanja i definiranja daju osnovni opis.⁴¹

Iz ovoga se može zaključiti mnogo općih činjenica.

Prvo, osobito uočljivo, jest da ‘glavne’ hrvatske gramatike uopće ne obrađuju sintaktičko područje spoja riječi te da je srednjoškolski udžbenik jedini koji daje

³³ “Riječ je donja granica sintakse, rečenica gornja.” Barić etc. 1997: 391

³⁴ Barić etc. 1991: §1181

³⁵ Pranjeković 2000: 1

³⁶ “Glavna je sintaktička jedinica rečenica.” Pranjeković 2000: 5

³⁷ Pranjeković 2000: 5

³⁸ Maretić, Florschütz, Musulin, Težak-Babić, Raguž

³⁹ Katičić, Barić i dr.

⁴⁰ Brabec-Hraste-Živković

⁴¹ Pranjeković

ikakvu spoznaju o toj problematici (čime posvema nadilazi ‘sveučilišne’ ili ‘akademske’ gramatike).

Drugo, da suvremene gramatike kao što su Težak-Babićeva i Raguževa niti riječju ne spominju sintagmu ili njezine ekvivalente (čak ni posredno preko definicije sintakse).

Treće, da je obrada sintagmatike u našim gramatikama na poraznoj razini što je dijametralno suprotno gramatikama susjednih jezika - bosanskog i srpskog (v. 5. poglavlje).

Četvrto, da su hrvatske gramatike na području sintaktičkih jedinica izuzetno zastarjele u odnosu na novije metodološke pristupe i teorijske opise kakvi su primjerice opisani u gramatikama engleskoga jezika.⁴²

Nakon što je dan pregled hrvatskih gramatika i njihova znanja o sintaktičkim skupinama, dalje će se pokušati odgovarati na sljedeća pitanja:

- (i) zbog čega hrvatske gramatike ne obrađuju sintaksu skupine?
- (ii) koji su ključni problemi hrvatske sintagmatike?
- (iii) kakvo je stanje u gramatikama susjednih jezika?
- (iv) koliko je sosirovska sintagmatika utjecala na sintaktičke strukture, odnosno koji su njezini teorijski problemi promatramo li je u toj perspektivi?
- (v) može li generativno učenje sa svojim pristupima pomoći u empirijskom opisu sintaktičkih struktura, odnosno kako bi takav opis izgledao za hrvatski jezik?
- (vi) može li se odrediti i uopće egzaktno definirati najmanja sintaktička jedinica, a da pritom zadovolji minimum kvalitativnih i kvantitativnih prohtjeva?

⁴² Problematika, terminologija, metodologija i općenito teorijska spoznaja vezana za engleski jezik koja se obrađuje u njihovim magisterijima, doktoratima, te u gramatičkim priručnicima, gramatikama i u lingvističkim enciklopedijama čini se nevjerovatno udaljena poznavatelju hrvatskih gramatika. Više je nego jasno da se naša sintagmatika zaustavlja na strukturalističkoj razini, dok su joj generativistička ili pak funkcionalistička shvaćanja strana. To je šteta jer je sintagmatika u njihovom ‘pokroviteljstvu’ već prošla toliki put da je nevjerovatan njezin teorijski razvoj. Sintaksa najopsežnije engleske gramatike *A Comprehensive Grammar of English Language* (R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik) i najrasprostranjenije sveučilišne gramatike *A University Grammar of English* (R. Quirk, S. Greenbaum) počiva upravo na sintagmatici.

Ilustrativan je sljedeći primjer: doktorska radnja T. A. Stowella *Origins of Phrase Structure* (1981) kod mentora N. Chomskog započinje s rečenicom: “*At a descriptive level, it is a trivial observation that each speaker of a human language knows that words in sentences are organized into classes of hierarchically-defined phrases.* [istaknuo T. S.]”, str. 2

3. poglavlje

Pregled problema

Nakon pregleda, valja istaknuti koji su to razlozi doveli do izostavljanja sintakse sintagme iz hrvatskih gramatika. Ističu se četiri glavna razloga, odnosno 7 metodoloških i teorijskih uzroka i 25 posljedica:

Razlozi:

- (i) miješanje gramatičkih razina,
- (ii) miješanje plana govora i plana jezika,
- (iii) terminološka nedosljednost,
- (iv) nepriznavanje sintaktičke konstrukcije i funkcije.

Uzroci i posljedice:

1. uzrok: miješanje morfološke i sintaktičke razine
posljedica: terminološka zbrka
posljedica: promatranje spoja riječi ili sintagme kao morfološke jedinice
2. uzrok: neprepoznavanje konstrukcijskih (gradbenih, vezivnih) rečeničnih sastavnica
posljedica: nerazlikovanje različitih sintaktičkih razina (vidi 3. uzrok)
posljedica: neuočavanje sintakse sintagme
posljedica: nerazlikovanje sintakse sintagme od sintakse rečenice
posljedica: nepriznavanje sintakse diskursa
3. uzrok: neprepoznavanje najmanje sintaktičke jedinice – riječnjačke (leksičke) jedinice ili 'riječi'
posljedica: tvrdnja da je temeljna sintaktička jedinica rečenica
posljedica: tvrdnja da je rečenica jedina sintaktička jedinica
posljedica: shvaćanje sintagme kao spoja dviju punoznačnih riječi ili sl.
posljedica: nerazlikovanje egzocentričnih od endocentričnih sintagmi
4. uzrok: miješanje sintaktičke i semantičke razine
posljedica: terminološka zbrka

- posljedica: promatranje sintaktičkih jedinica istovremeno kao semantičkih te njihovo izjednačavanje
 - posljedica: definiranje sintaktičkih jedinica iz semantičke perspektive
 - posljedica: promatranje sintagme kao ustaljenog sklopa riječi, tj. izjednačavanje sintagme s izričajem (idiomom ili frazemom)
 - posljedica: obrađivanje relativnih glagolnih vremena u gramatikama pod sintaksom glagolnih oblika
 - posljedica: obrađivanje značenja tvorbenih obrazaca u gramatikama pod sintaksom vrsta riječi
 - posljedica: obrađivanje značenja vrsta riječi u gramatikama pod sintaksom vrsta riječi
 - posljedica: shvaćanje riječi kao temeljne značenjske jedinice
5. uzrok: nerazlikovanje konstrukcije i funkcije rečeničnih sastavnica
- posljedica: miješanje konstrukcijskih i funkcionalnih skupina
 - posljedica: miješanje sintakse sintagme sa sintaksom rečenice
6. uzrok: nepriznavanje sintakse sintagme
- posljedica: tvrdnja da su riječi hijerarhijski podređene rečenične sastavnice
 - posljedica: potpuna onemogućenost razvoja računalne lingvistike i formalističkog pristupa u jeziku
7. uzrok: nerazlikovanje gramatičkog i komunikacijskog ustrojstva jezika
- posljedica: nerazlikovanje jezika (*langage*) i govora (*parole*)
 - posljedica: terminološka zbrka
 - posljedica: promatranje sintagme kao govorne jedinice

Iz činjenice da se o rečenici govori kao o *nizu*, a ne o *skupu*, te iz višeznačnosti termina *riječ* proizlazi temeljna nepreciznost definiranja najmanje sintaktičke jedinice i sintakse kao discipline. Nejasnim uočavanjem najmanje sintaktičke jedinice, uz ostale navedene razloge, ne može se prepoznati sintagma kao sastavni, elementarni i konstruktivni dio rečenice. Zato i sve naše gramatike govore o slaganju riječi u rečenice a ne u skupine, čime je hrvatskim korisnicima unaprijed otežano

razumijevanje *većine* lingvističkih teorija koje su se razvile nakon sredine prošlog stoljeća gdje je sintaksa skupine izuzetno razvijana.⁴³

Mora se istaknuti da je neobična praksa hrvatskih gramatika navođenje tvrdnje da se u sintaksi izlažu pravila o slaganju riječi u rečenice ne zaključujući pritom korak dalje da riječi ne ulaze nepovezane u rečenice čime bi dale sintaksi skupine legitimitet.

Vezano za termin 'niz' valja naglasiti da on kao takav u sintaksi uopće nije precizan – o nizu se može govoriti isključivo u morfološkom ili stohastičkom kontekstu kojeg ne zanimaju odnosi, spojevi, skupovi, skupine, sintagme itd. O njemu možemo govoriti samo zanima li nas rečenica kao *sintagmatski* fenomen u sosirovskom značenju (o čemu će kasnije biti riječi), odnosno promatramo li rečenicu kao rezultat linearnosti.⁴⁴

Nasuprot *nizu riječi*, termin *skup riječi* bolje prikazuje sintaktičku narav rečenice.

Držimo da je tu terminološku distinkciju posredno dobro riješio Chomsky u svom prvom proslavljenom radu 'Sintaktičke strukture' iz 1957. kada je govorio o nedovoljnosti generativnog mehanizma koji nudi gramatika završnog stanja (engl. *finite-state grammar*)⁴⁵ nepodijeljeno zagovarajući gramatiku sintaktičkih struktura (engl. *phrase structure grammar*).

I Pranjković govori o odnosima jedinica u *nizu* u sosirovskom shvaćanju sintagmatskih ili horizontalnih odnosa unutar strukturalističkog konteksta odabira (selekcije) i razmještaja (kombinacije). I sam kaže pod zaključkom (Pranjković 2000: 4) da se takvi sintagmatski odnosi tiču kvantitativnog, linearnog ustrojavanja (slaganja) dviju ili više jedinica.

Razvoj sintagmatskih (sintagmatskih) teorija (osobito nakon sukoba pripadnika generativne i interpretativne semantike) dokazuje da je sosirovska kvantitativnost i linearnost sintagme daleko nadiđena.⁴⁶

⁴³ Sintaksa sintagme stoji u osnovi američkog strukturalizma, svih generativnih transformacijskih i netransformacijskih teorija, formalnih derivacijskih (a katkada i stohastičkih) gramatika, kognitivne i funkcionalne lingvistike, te raznoraznih dependencijalnih gramatika.

⁴⁴ Takva se linearnost niza riječi može generativno iskazati $\langle x_0, x_1, \dots, x_n \rangle$.

⁴⁵ Riječ je o pristupu rečenici slijeva-nadesno gdje se riječi ne promatraju u odnosima već u potpunosti određuju linearnim nizom (v. poglavlje *An Elementary Linguistic Theory* u Chomsky 1957: 18-26)

⁴⁶ Osobito promatramo li sintagmu danas u svjetlu minimalističkog shvaćanja (v. poglavlje 4.3 *Phrase Structure Theory in a Minimalist Framework* u Chomsky, 1996)

Zanimljivo je spomenuti jedan primjer koji dobro oslikava nepreciznost termina ‘izraz’. U poglavlju o srastanju gramatike Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (1997: §1177) dolazi se do nepotrebne terminološke dvoznačnosti:

“Stalniji adverbni izrazi srastanjem postaju prilozi. (...): *od oka – odoka, u vjetar – uvjetar, u desno – udesno, do gola – dogola, za tim – zatim, za uvijek – zauvijek.*”

Termin (adverbni) ‘izraz’ točan je samo s perspektive rečenične službe, za razliku od konstrukcijske perspektive kada su navedeni primjeri ‘prijedložni’, a ne ‘priložni izrazi’. Preciznijom uporabom termina bila bi izbjegnuta ova ambigvitetnost. Tako bi potonji primjer izgledao:

"Stalniji prijedložni sintagmemi (skupine) srastanjem postaju prilozi (...)"

Hrvatske gramatike griješe kada kažu npr. da je “rečenica (...) u sintaksi glavna i najveća jezična jedinica.”⁴⁷ Metodološki je netočno govoriti o rečenici kao ‘glavnoj’ jedinici sintakse budući da ne postoji samo jedna sintaksa već više različitih sintaksi, svaka u svojoj razini opisa. Drugim riječima, rečenica nije glavna jedinica sintakse skupine i sintakse surečenice (klauze), a pitanje je uopće i za sintaksu diskursa (teksta). Sasvim je sigurno da je ispravno reći da je rečenica glavna (jezična) jedinica sintakse rečenice.

Također, ne može se ni reći da je rečenica ‘najveća’ jezična jedinica – to što se sintaksa diskursa (još) razvija, ne znači da ne postoji. Vrlo je izvjesno da sintaksa diskursa postoji, štoviše, to prihvaća većina jezikoslovaca. Tako gramatika Instituta za jezik i jezikoslovlje ulazi u paradoksalnost kada spominje sintaksu teksta dok je definicijom rečenice isključuje.⁴⁸

Nadalje, termin *jezična jedinica* nije precizan jer ne određuje samo sintaksu već se može odnositi i na druge razine (npr. Ducrot i Todorov o motivu govore kao o značenjskoj, ali i jezičnoj jedinici).⁴⁹

⁴⁷ Barić etc. (1997: 391)

⁴⁸ Sintaksa teksta se jasno definira čime se ne može izbjeći kontradikcija s *rečenicom kao najvećom jezičnom jedinicom*: “Utvrđivanjem jezičnih cjelina većih od rečenice gornja se granice sintakse prekoračuje i opis nastavlja u novoj znanstvenoj disciplini – sintaksi teksta. Predmet su sintakse teksta pravila o uklapanju rečenica u veće jezične jedinice.” (Barić etc. 1997: 391)

⁴⁹ Ducrot & Todorov (1987: II/87-94)

Iako Pranjković sintagmu poistovjećuje sa "spojem riječi"⁵⁰, svaki mu spoj riječi automatski nije sintagma – da bi nešto bila sintagma mora se ispuniti uvjet da spoj čine dvije punoznačne riječi. Nepriznavanjem prijedložne skupine zbog nepunoznačnog prijedloga⁵¹ tj. uvođenjem semantičkog kriterija u ovom dijelu sintakse, prema našem mišljenju, više se gubi nego dobiva – navodimo egzaktnost, efikasnost i elegantnost opisa.

Na kraju, treba napomenuti da je podjela punoznačnih i nepunoznačnih riječi vrlo neprecizna, te da je treba zamijeniti podjela riječi sa i bez morfosintaktičkih kategorijalnih obilježja.

Uzroci zanemarivanja sintagmatike

Čini se da se uzroci zanemarivanja sintagmatike u hrvatskim gramatikama, generalno gledano, nalaze u dvama razlozima:

- (i) sociolingvistički kontekst hrvatskog jezikoslovlja u 20. stoljeću;
- (ii) metodološki okvir strukturalističke sintagmatike Ženevske škole.

Sociolingvistički razlog, nažalost, znatno je utjecao na hrvatsku jezikoslovnu znanost. Kako je jednom prigodom rekao akademik S. Babić, hrvatski jezikoslovci morali su trošiti dragocjeno vrijeme i energiju na elementarna dokazivanja opstojnosti hrvatskoga jezika zadržavajući se pritom primarno na istraživanju leksičke razine čime je demotiviran interes za suvremena sintaktička pitanja.

Drugi razlog namjerno se naziva metodološkim u skladu s onim razmišljanjem koje strukturalističko učenje F. de Saussurea u kontekstu lingvističkog doprinosa epistemologiji znanosti 20. stoljeća više zove 'metodološkim', a manje 'teorijskim'.

O sosirovskom gledanju na sintagmu kroz 'odabir' (selekciju) i 'razmještaj' (kombinaciju) nizanja jedinica kroz paradigmatске i sintagmatске odnose govorit će se više kasnije, no pod metodološkim okvirom strukturalističke sintagmatike želi se istaknuti da su slabosti učenja Ženevske škole prenesene u gramatike koje se za njome povode (v. poglavlje o F. de Saussureu). Aleksandar Belić krenuo je od strukturalizma korak dalje u razvoju sintakse skupine, međutim taj mu isti okvir nije omogućio rješavanje svih problemskih situacija.

⁵⁰ "Spoj riječi ili sintagma može se odrediti kao sintaktička jedinica sastavljena od najmanje dviju punoznačnih riječi koje su međusobno povezane." Pranjković 2000: 12

⁵¹ Tako kaže da vezu "prijedloga i imenice (npr. *kod kuće*) ne čini spoj [sic!] riječi, nego samo jednu od njegovih sastavnica", te da tek *biti kod kuće* čini sintagmu. Pranjković 2000: 12

4. poglavlje

Sintaksa između jezika i govora

U ovom će se poglavlju govoriti o dvama aspektima jezične znanosti – gramatičkom i komunikacijskom – koje unatoč važnim dodirnim točkama valja jasno lučiti. Pokazat će se da miješanje gramatičkog ustrojstva i komunikacijske funkcije ima za definiranje sintakse i sintaktičke jedinice fatalnih posljedica.

U poglavlju 1. i 2. navedeno je da hrvatske gramatike najčešće polaze od rečenice u definiranju sintakse. Istaknut ćemo Težak-Babićevu koja kaže:

“Osnovna ustrojbeni jedinica u gramatičkoj organizaciji jezika kojom se izriče obavijest zovemo rečenicom. Nauk koji proučava rečenicu zovemo sintaksom.” (Težak & Babić 2000: 228)

U potonjoj definiciji miješanje gramatičkog ustrojstva i komunikacijske funkcije ima za posljedicu to da se rečenicu ili skupinu treba istovremeno promatrati kao **obavijesni** (komunikacijski), **gramatički** (organizacijski) i **značenjski** (smisaoni) fenomen. Tako shvaćena sintaksa trebala bi doprinijeti razumijevanju rečenice kao **moguće** (potencijalne) i **ostvarene** (realizirane) jezične jedinice.

Uz ovako koncipirana pitanja koja traže i više nego složene odgovore (tj. koji moraju zadovoljiti i plan jezika [*langage*] i plan govora [*parole*]), nije ni čudo što se sintagmatika u gramatikama nalazi u samim poveljima. Pod bremenom ovog kompliciranog modela shvaćanja rečenice jednostavno se ne može obuhvatiti i sintagma.

Kada se kaže da se traže *više nego složeni* odgovori misli se na sljedeće: komunikacijska funkcija je ona koja linearizirani gramatički niz ‘oživotvoruje’ na način da se međusobno razumijemo. Zbog nje kažemo da je jezik ‘živ’ uspoređujući ga sa ‘živim organizmom’. Fenomen ljudske evolucije leži u dihotomiji odnosa glasa i značenja, odnosno u komunikacijskoj funkciji.⁵² Očekivati da sintaksa spozna i objasni komunikacijsku prirodu jezika jednako je nevjerovatno kao i pretpostavka da

⁵² Iako mu je ovdje mjesto mentalizam se ovdje ne spominje jer to za dalje navedeni zaključak nije od presudne važnosti.

biologija treba cjelovito promatrati organizam kao skup povezanih organa i duha koji ga čini živim.

U potrazi za 'Odgovorom' naše gramatike zanemaruju rečeničnu konstrukciju jer ju ne drže važnom (smatrajući da konstrukcijski dijelovi ionako nisu nositelji komunikacije), a sve u korist rečenične funkcije.⁵³

Dakle, važan aspekt u razumijevanju sintakse skupine jest da se pažljivo luče govorne i jezične jedinice.

Težak-Babićeva definicija sintakse ne ističe jasno razliku rečenice kao *jezičnog znaka ili gramatičke jedinice*, i iskaza kao *govornog znaka ili komunikacijske jedinice*. Tako i Pranjković kaže da je rečenica "temeljna jedinica koja služi za prenošenje obavijesti, tj. za sporazumijevanje".⁵⁴

Navodeći da je jezik mogućnost (potencija), "ono po čemu se **može** sporazumijevati"⁵⁵, a da je govor ostvarenje (realizacija) "ono što je ustrojeno po jezičnim zakonitostima"⁵⁶, on postavlja pitanje pripada li rečenica "**mogućemu** (potenciji) ili **ostvarenomu** (realizaciji), tj. je li ona jezična ili govorna jedinica."⁵⁷

Neobično je što se Pranjković to zapitkuje kada na tri mjesta nudi odgovor: (i) malo dalje potvrđujući da je rečenica jezična, a ne govorna jedinica⁵⁸, (ii) kada razlikuje da je gramatičko ustrojstvo u rečenici⁵⁹, a obavijesno ustrojstvo u iskazu⁶⁰, te (iii) kada povezuje značenje s rečenicom, a smisao s iskazom.⁶¹

Unatoč tim konstatacijama, neočekivano definira rečenicu na str. 5 gdje nailazimo:

⁵³ Pozivajući se opet na primjer mogli bismo istaknuti da kao što medicina promatra konstrukciju organizma utvrđujući *pravila* spoja organa, tako bi to trebala činiti i sintagmatika u rečenici.

Šaljivo rečeno, i religija i medicina uznapredovale su kada su se odvojile jedna od druge, te kada je svaka za sebe s vlastitom metodologijom pristupila *svojim* jedinicama.

Možda bi se bez puno pretjerivanja moglo ustvrditi da je takvoj jezičnoj (r)evoluciji doprinio Ferdinand de Saussure kada je iznio aspekte *langage* i *parole* (jezika i govora). No, iako je ta distinkcija jasna, suvremene hrvatske sintakse i dalje ih miješaju. Reinterpretacijom de Saussurea konačno ćemo moći razdvojiti sintagmu od rečenice, te konstrukcijsko ustrojstvo od komunikacijske funkcije.

⁵⁴ Pranjković 2000: 17

⁵⁵ Pranjković 2000: 17. Istaknuo Pranjković.

⁵⁶ Pranjković 2000: 17

⁵⁷ Pranjković 2000: 17. Istaknuo Pranjković.

⁵⁸ "Na temu i remu raščlanjuje se iskaz (govorna situacija), a ne rečenica (kao jezična jedinica). Rečenica naime nije obavijesno raščlanjena [bolje: raščlanjiva, op. T. S.], nego je uopćena jedinica koja pretpostavlja različite mogućnosti obavijesnog raščlanjivanja, što znači različite iskaze." (2000: 21)

⁵⁹ Pranjković 2000: 22-39

⁶⁰ Pranjković 2000: 21

⁶¹ "Jedinice kojima je svojstveno samo **značenje** jezične su jedinice i nazivaju se **rečenicama**, a one koje su dio stvarnog govornog čina, koje imaju konkretan **smisao** nazivaju se **iskazima**." [označio I. P.] Pranjković 2000: 18

“Za nju [tj. rečenicu, op. T.S.] je bitno da služi za prijenos obavijesti, za konkretno sporazumijevanje.”

I gramatika Instituta za jezik i jezikoslovlje griješi kada govori o obavijesnom ustrojstvu *rečenice* (sic!).⁶²

Katičićeva gramatika kaže da je u “opisivanju sintaktičkih odnosa važan (...) pojam *obavijesti*. [op. T. S.]”⁶³ I dalje: “rečenica *Drvo se već ruši* uklanja (...) neizvjesnost, pa zato nosi najviše obavijesti [sic!] od sviju triju [prethodno navedenih rečenica, op. T. S.]”.⁶⁴

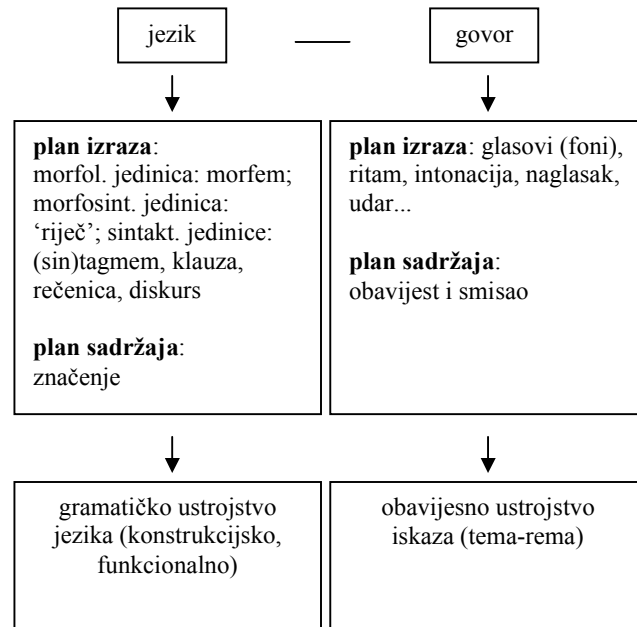
Pretpostavka je da bi se dosljednijim razlikovanjem jezika i govora lakše pristupilo problematici sintakse skupine zbog čega se u sljedećem dijelu navodi njihova shema. Ona pokazuje razlikovanje dva aspekta: jezik od govora, plan izraza od plana sadržaja, sadržaj od značenja, značenje od smisla, smisao od obavijesti, te rečenice od iskaza. Valja istaknuti da činjenica da su te dihotomije povežite ne znači da su i identične: mi i dalje možemo govoriti o smislu nekog značenja, o potencijalnom značenju nekog nesmislenog iskaza, kao i o tome da sve što ima značenje ne mora biti smisljeno, odnosno da sve što ima smisao da mora imati i značenje.

Konstituenti jezične forme jesu (i) morfološke jedinice – morfemi, (ii) morfosintaktičke jedinice – morfosintaktemi, te (iii) sintaktičke jedinice – (sin)tagmemi (sintagme), rečenice i diskursi, dok se iskaz sastoji od obavijesnih jedinica tema i rema.

⁶² Barić, etc. 1997: 398

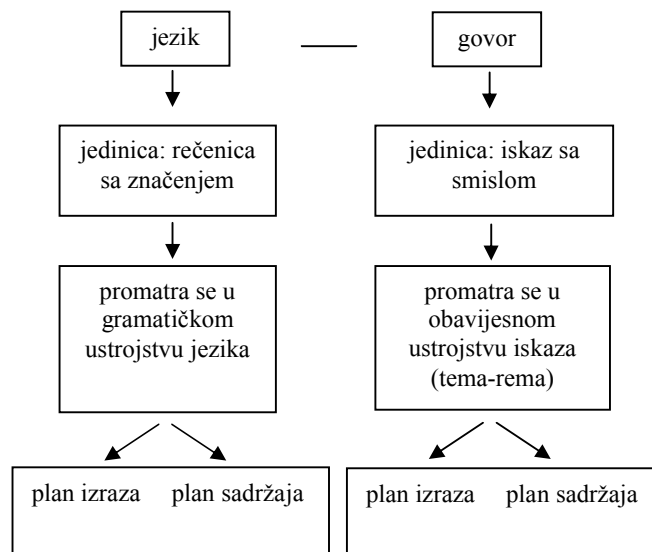
⁶³ Katičić 1991: 17

⁶⁴ Katičić 1991: 17

Prikaz 5. odnos jezika i govora (i)

Ili:

Prikaz 6. odnos jezika i govora (ii)

Govoriti o iskazu kao o zbiru riječi jednako je banalno (ne netočno, ali svakako presimplificirano) kao i govoriti o rečenici kao nizu (slijedu) riječi u morfološkom, a ne sintaktičkom kontekstu. Govorni iskaz zanima isključivo prijenos obavijesti, odnosno zalihost (tema) i novo (rema) u komunikaciji. Raščlanjivati temu i remu na gramatičkoj razini, te obrnuto, gramatičke jedinice na obavijesnoj razini, jedino je moguće (i smisljeno) u metajezičnoj i metagovornoj nadgradnji.

Upravo primjer koji Pranjković navodi u svojoj gramatici ‘Otac skuplja knjige’ i za koji zaključuje da dotična rečenica ima značenje, ali da teško možemo stvarno znati o čemu se tu zapravo radi,⁶⁵ argument je gornjim shemama: ona pripada *jezičnoj* situaciji za koju samo možemo zaključiti da je ovjerena i da ima svoje značenje.

Iskaz ‘Otac skuplja knjige’ ne govori puno i može u govornoj situaciji dovesti do nerazumijevanja ako se upotrijebi izvan situacije, isto kao što može pružiti dodatnu obavijest naglasi li se neki njezin dio u govornom kontekstu.

Pranjkovićev se zaključak o nemogućnosti određivanja rečenice kao govorne ili jezične jedinice mijenja primijenimo li navedene sheme: ‘Otac skuplja knjige’ pripada jeziku po tome što je rečenica (tj. što zadovoljava kriterije ovjerenosti i značenja), dok se o njezinoj obavijesnosti ne može govoriti izvan govornoga konteksta⁶⁶, tj. izvan iskaza.

Tako se objašnjava i situacija (npr. na predavanjima) da se nešto razumije, ali pritom nedovoljno shvati.

Vezano za odnos plana govora i plana izraza ističe se i kritika koja se tiče korištenja termina ‘potpunost’ (Pranjković 2000), ‘završenost’ (Katičić 1991), ‘dovršenost’ (Barić, etc. §1183), te ‘cjelovitost’ (Stanojčić 1992: §391).

U poglavlju ‘Ustrojstvo rečenice i iskaza’ Pranjković navodi:

“Rečenica naime mora biti uvijek potpuna, a iskaz ne mora. To je zato što značenje rečenice proizlazi iz zbira značenja sastavnica koje ju čine, a u iskazu ne mora biti tako jer smisao iskaza može proizlaziti iz cjeline u koju je taj iskaz uključen. Drugim riječima, rečenica mora biti potpuna jer nije u odnosu s drugim rečenicama niti s govornom situacijom, a iskaz sam po sebi može biti nepotpun jer njegov smisao može proizlaziti i iz drugih iskaza s kojima čini cjelinu ili iz govorne situacije.” (Pranjković 2000: 18)

⁶⁵ “Kako bismo odgovorili na to pitanje [tj. na pitanje o rečenici kao o jezičnoj ili govornoj jedinici, op. T. S.], promotrimo npr. rečenicu *Otac skuplja knjige* s obzirom na to što ona zapravo znači, a s obzirom na to može se postaviti čak i pitanje ima li ta rečenica uopće značenje. Na to pitanje odgovorit ćemo potvrdno jer razumijemo i obavijest koja se tom rečenicom prenosi i značenja pojedinih njezinih sastavnica. Tako npr. znamo da *otac* znači ‘muški predak u prvom stupnju srodstva’, da *knjiga* znači ‘više listova povezanih zajedničkim hrptom i namijenjenih čitanju’ i sl. Međutim, o onome o čemu se **stvarno** priopćuje u toj rečenici mi ipak znamo vrlo malo. Ne znamo ništa o tome čiji je otac, ne znamo kako izgleda, koliko ima godina, ne znamo je li visok ili nizak (...)” Pranjković 2000: 17

⁶⁶ dakle, o tome koji otac, kako skuplja, kakve knjige, tko govori kome, itd.

Problem s ovime jest kako definirati rečeničnu ‘potpunost’, tj. koje su to rečenice potpune, a koje nisu? Jesu li to možda one koje sadrže funkcije subjekta i predikata, odnosno one koje imaju sve četiri rečenične službe (S, P, O, PO)? Možemo li rečenicu “Daleko.” proglasiti potpunom?

Pranjeković taj termin objašnjava prema primjerima iz crtice Frana Mažuranića ‘Zašto?’ gdje zaključuje:

“Iskazima kao što su *Daleko. I dosta i previše.* i sl. smisao proizlazi iz cjeline u koju su uključeni, a da bi se promatrali izolirano, kao jezične jedinice, moraju nužno biti dopunjeni: *Moja je domovina daleko. U mojoj domovini imade žena i dosta i previše.*” (označio I. P) (Pranjeković 2000: 18)

Prema tome, Pranjeković “Daleko.” i “I dosta i previše.” ne naziva rečenicama jer ih se treba dopunjivati da bi se “promatrali izolirano, kao jezične jedinice”. Drugim riječima, da bi se jezična jedinica mogla promatrati mora na neki način nositi punu informaciju, odnosno mora imati određeni smisao. Termin ‘smisao’ koristi i Pranjeković (v. gore navedeni citat). Budući da se ‘potpunost’ zapravo tumači smislom, vrlo apstraktnom kategorijom kojom se prije bavi filozofija, ontologija ili gnoseologija nego sintaksa i jezikoslovlje, to znači da se rečenica kao sintaktička jedinica pokušava *smisljeno shvatiti* umjesto da se zadrži samo na značenju. To dovodi do vrlo nepreciznih objašnjenja i nerazumijevanja. Sasvim je jasno da dok se ne istraži što bi ‘potpunost’ i njezini sinonimi mogli predstavljati u značenju, da se do tada ne bi trebali rabiti jer primarno upućuju na nešto sa čime se gramatika ne bavi. Nejasnoće vezano za takve pojmove ističe i Katičić.⁶⁷

Čini se da su ‘potpunost’, ‘završenost’, ‘dovršenost’ i ‘cjelovitost’, nalik na ‘predikaciju’, vrlo neodređeni termini bliži iskazu⁶⁸ nego jeziku, te da ne postoje empirijski razlozi koji bi ih održali.

⁶⁷ “O tome što je ona zapravo [tj. završenost, op. T.S.] spore se jezikoslovci već dugo i još nisu s time načistu.” Katičić 1991: 14

⁶⁸ “Da bi se bar donekle razumjelo o čemu se radi, potrebno je razmotriti neke veće i prirodnije govorne cjeline.” Katičić 1991: 14

Zaključak

U ovom se poglavlju promatraju veze sintakse s gramatičkom i komunikacijskom ulogom, tj. planom jezika i planom govora. Konstatiralo se da se u hrvatskim gramatikama relativno često miješaju, što vodi bitno otežanom shvaćanju sintaktičkih jedinica i skupina. Ističe se da se rečenica i iskaz, tj. gramatičko i obavijesno ustrojstvo trebaju razlikovati na sličan način kao što se fonem razlikuje od fona. Također, navodi se da je u iskazivanju sintaktičkih odnosa potpuno nevažan pojam obavijesti.

5. poglavlje

Stanje u bosanskim i srpskim gramatikama

U ovom se poglavlju pregledno želi upoznati sa stanjem o poznavanju sintakse skupine u bosanskim i srpskim gramatikama, jezika koji pripadaju jezičnoj porodici hrvatskoga jezika. Budući da su sintakse srednjojužnoslavenskih jezika bliske, te jer njihove gramatike daleko više obraćaju pozornost sintagmatici, namjera je kroz ovo poglavlje krenuti u raščlambu sintakse skupine počevši kroz njihove determinirajuće teorijske obrasce.

Bosanske gramatike

U obzir je uzeta Minovićeva ‘Sintaksa’⁶⁹ te ‘Gramatika bosanskoga jezika’⁷⁰ grupe autora. Odmah je uočljivo da obje prepoznaju sintaksu skupine te da uvode termin *sintaksem* (hrv. ‘sintaktem’).

⁶⁹ Minović, Milivoje (1987) *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole (rečenica, padeži, glagolski oblici)*, Sarajevo

⁷⁰ Jahić, Dževad & Halilović, Senahid & Palić, Ismail (2000) *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica

Minović, Milivoje: Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole, (rečenica, padeži, glagolski oblici)

Minović u predgovoru navodi da se povodi različitim sintaktičkim teorijama (uočava se stratifikacijska, glosematička, generativna i Tesnièreova gramatika, te distribucionalizam i drugi pristupi). Kaže da je “posebnim izdvajanjem ove konstitutivne semantičko-sintaktičke jedinice [tj. sintakseme, op. T. S.] riješeno (...) principijelno pitanje teorijske osnove ove sintakse. Na taj je način bilo moguće čvrstim vezama povezati proučavanje padeža i glagolskih oblika s obradom rečenice (...)”⁷¹

To je dobro zapaženo jer se tek uvođenjem sintaktičkih jedinica manjih od rečenice može dati cjelovit i jasan prikaz sintakse i njezinih pojava oblika.

Jezičnu organizaciju dijeli u četiri stratum: a) leksičko-semantički, b) fonetsko-fonološki, c) morfološki, d) sintaktički. Gramatiku mu čine morfologija i sintaksa. Sintaksa se definira kao “sistem jezičkih sredstava i pravila po kojima se ta sredstva udružuju u rečenice u cilju komuniciranja.”⁷²

Kao što se vidi, u definiranju sintakse Minović posebno ističe komunikacijsku funkciju.

Upravo zbog tako koncipirane definicije sintakse koja nedovoljnom određenošću potencijalno vodi u nepreciznost, Minović govori o razini rečenice na kojoj se ostvaruje govor,⁷³ a što je sporno imajući na umu raznorodnost govornih jedinica (glasova, slogova, odsječaka, itd.) od jezičnih jedinica (skupine, klauze, rečenice, rečenične službe, itd.). Ako je moguće povući vezu između govora i gramatičkog ustrojstva rečenice (zapravo, funkcionalnog gramatičkog aspekta), kako tvrdi Minović, postavlja se pitanje može li ona postojati i između govora i obavijesnog ustrojstva?

Autor sintaksi prilazi s aspekta rečenične funkcionalnosti, definirajući svoje jedinice – sintakseme – kao funkcionalne i značenjske jedinice (dakle, ne i kao

⁷¹ Minović (1987: 6), predgovor §9

⁷² Minović (1987: §3)

⁷³ Tvrdnja da se sintaksem i sintagma mogu identificirati na komunikativnoj razini. Minović 1987: §357

Također i tvrdnja da "rečenica (...) postoji kao osnovna jedinica sporazumijevanja. Zato se, u vezi s njenim funkcijama, i kaže da je rečenica osnovna komunikativna jedinica." (1987: §22)

konstrukcijske jedinice).⁷⁴ Sintagme pak razlikuje kao dokomunikativne i komunikativne⁷⁵ objašnjavajući da se one na komunikativnoj razini raščlanjuju prema predikaciji, za razliku od onih dokomunikativnih prema tvorbi.⁷⁶ Iako nam odnos dokomunikativnost-komunikativnost ne govori puno (dapače čak zavodi jer se miješa gramatička organizacija rečenica i plan govora), njegovo daljnje objašnjenje tog odnosa uz pomoć predikacije-tvorbe naslućuje nam da je autor želio progovoriti o konstrukcijskom i funkcionalnom rečeničnom aspektu. Iako bismo logički povezali predikaciju s rečeničnom funkcionalnošću, a tvorbu s rečeničnom konstrukcijom, autor nas na dva mjesta prilično zbunjuje uporabom termina. Tako ‘sintaktičku funkciju’ interpretira kao ‘kombinatornu vrijednost rečenice’⁷⁷ koja bi prije vrijedila za sintaktičku konstrukciju, dok na drugom mjestu kaže da se "(...) sintaksička veza *sestra je kupila* u ovom (...) udžbeniku ne uzima kao sintagma – jer je to konstruktivna srž rečenice"⁷⁸, gdje bismo očekivali da će se umjesto ‘konstruktivna’ nalaziti ‘funkcionalna’ budući da je potonji primjer zapravo *predikativna* srž rečenice – rezultat rečeničnih službi, tj. njezinog subjektnog i predikatnog dijela – a zbog čega bi se eventualno isključila iz sintakse sintagme.

Minović, kao i Pranjković, govori o sintagmi kao o spoju dviju ili više punoznačnih riječi.

S tvrdnjom “[s]intaksemi (na sintaksičkom planu, nivou) odgovara morfologema na morfološkom planu.”⁷⁹ pretpostavlja da je odnos sintaktičke i morfološke (odnosno morfosintaktičke) jedinice jedan prema jedan, međutim, ne ističe se posebno i obrnuta relacija – jesu li sve morfologeme istovremeno i sintaksemi, što je osobito važno empirijsko pitanje računalnog jezikoslovlja.

⁷⁴ “To je sintaksička forma riječi [sintaksem, op. T. S.] – tj. sintaksička jedinica koja je funkcionalno i značenjski povezana s drugom ili drugim takvim jedinicama u rečenici.” §11 ili dalje: “Pod članom rečenice podrazumijeva se sintaksema kao sintaksička funkcionalna jedinica (veličina).” §49

⁷⁵ “Razlikuju se sintagme na dokomunikativnom i sintagme na komunikativnom nivou.” Minović 1987: §10

⁷⁶ “razmatranje pojave prvo na sintagmatskom nivou dokomunikativnog plana, a tek onda u funkciji predikacije” Minović (1987: 8), predgovor §15

⁷⁷ “(...) pod sintaksičkom funkcijom sintaksema treba razumjeti njihovu tvorbenu, tj. kombinatornu vrijednost u ostvarivanju rečenica.” Minović 1987: §13

⁷⁸ Minović 1987: §10

⁷⁹ Minović 1987: §11

Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail: Gramatika bosanskoga jezika

Gramatika bosanskoga jezika sintaksu definira kao “dio gramatike koji izučava sintaksičko ustrojstvo jezika, tj. sveukupnost funkcija sintaksičkih jedinica, međusobnih odnosa i veza među njima.”, te da ju zanima “i strukturni i značenjski plan jedinica kojima se bavi.”⁸⁰

Za najmanju se sintaktičku jedinicu kaže da je to riječ, a da rečenica predstavlja osnovnu jedinicu koja zauzima središnje mjesto u sintaksi.⁸¹

Autori govore o trima tipovima sintaktičkih jedinica: sintagmama (koju proučava sintagmatika, tj. sintaksa u širem smislu), rečenicama (koju proučava sintaksa u užem smislu) i vezanim tekstom (sintaksa vezanog teksta).

(Minimalnu) sintagmu čine dva sintaksema, dok su sintaksemi “[p]unoznačne riječi kao i veze nepunoznačnih i punoznačnih riječi koje mogu popuniti jednu ili više pozicija unutar rečeničnog ustrojstva” (2000: 333:§28) Kada sintaksemu čini samo jedna punoznačna riječ, naziva se “sintetičkom sintaksemom”, a kada je čini punoznačna s pridodanom nepunoznačnom riječju govori se o “analitičkoj sintaksemi”. (2000: 333:§28)

Razlikovanje punoznačnih i nepunoznačnih riječi, tj. odnos prema tvorbi sintagme bio je glavni razlog uvođenja termina *sintaksem* u bosanskim gramatikama. Kao što će se kasnije vidjeti, srpske gramatike će na to drugačije gledati. Ova je podjela, kako i sami autori gramatike ističu (2000: 329:§11), izuzetno važna i predstavlja središnje pitanje sintagmatike budući da se prema njoj određuju sintaktičke jedinice. Vezano za tu važnost kriterija punoznačnosti/nepunoznačnosti, u sljedećem će se odlomku istaknuti da mu ta uloga nije opravdana jer temeljni kriterij sintagmatike ne počiva na formalnim kriterijima, a i nije u gramatici opisan precizno da bi se na njegovoj osnovi moglo graditi učenje o minimalnim sintaktičkim jedinicama.

Može se zaključiti da gramatika punoznačnost/nepunoznačnost⁸² opisuje kao leksičko-distribucijsku oprjeku.⁸³

⁸⁰ Jahić & Halilović & Palić 2000: 327:§1

⁸¹ Jahić & Halilović & Palić 2000: 327:§2-3

⁸² ili punoznačnost/gramatikaliziranost, te konstituentnost/pomoćnost (2000: 329:§11)

⁸³ “Nepunoznačne riječi čine zatvoreni skup jedinica. Takav se skup odlikuje općenitim svojstvima: doživljava relativno spore promjene u broju elemenata i raspolaže malim mogućnostima zamjene elemenata. Jedinice ovog skupa u manjoj su ili većoj mjeri gramatikalizirane, što znači da imaju naglašeno gramatičke funkcije. U nepunoznačne riječi ubrajaju se: prijedlozi, veznici, uzvici i riječce.

Leksičnost zbog toga jer su kriteriji (i) 'spore' i 'brze promjene broja elemenata' i (ii) pripadnosti punoznačnih riječi 'otvorenim' skupom jedinica zbog svog leksičkog značenja (2000: 329:§12).

Distribucionalizam zbog toga jer gramatika navodi da 'nepunoznačne riječi raspolažu malim mogućnostima zamjene elemenata', odnosno da one 'ne mogu same popuniti nijednu poziciju unutar rečeničnog ustrojstva'.

Dakle, distribucionalistički i leksički kriterij temelj su definiranja minimalne sintaktičke jedinice. Realno je za očekivati da bi sve sintakse koje kriterij punoznačnosti izdižu na tron sintaktičkih načela trebale i posvetiti osobitu pozornost upravo tim kriterijima. Nažalost, to ne nalazimo u Gramatici bosanskoga jezika kao ni u drugim gramatikama.

Zapravo, prigodom definiranja nepunoznačnih riječi ('one koje ne mogu popuniti nijednu poziciju unutar rečeničnog ustrojstva') nailazimo na nedorečenost vezano za višeznačnost termina rečeničnog ustrojstva: o kojim je aspektima rečeničnog ustrojstva riječ – funkcionalnom ili konstrukcijskom?⁸⁴ Važnost tog previda očita je u tome da navedena nepreciznost vodi ka potencijalno krivim zaključcima o tome koje su nepunoznačne riječi; ako definicija pod rečeničnim ustrojem smatra funkcionalno rečenično ustrojstvo⁸⁵, onda npr. prijedlozi i uzvici jesu punoznačne riječi jer mogu biti u položaju rečenične službe.⁸⁶ Ako se pak pod time smatra konstrukcijsko rečenično ustrojstvo, tek onda ne možemo govoriti o kategoriji punoznačnosti/nepunoznačnosti riječi ili distribucionalizmu, budući da za njega oni nisu od presudne važnosti – žele li se definirati sintaktičke jedinice prema konstrukcijskom ustroju (bez obzira zvali li ih tada 'riječima' ili 'sintaksemima'), daleko je prihvatljivije definiranje jedinica prema vjerodostojnim unutarsintaktičkim kriterijima – npr. načelu upravljivosti, slaganja i pridruživanja (2000: 337:§44).

Valja napomenuti da kriterij 'popunjavanja pozicija' u definiciji o nepunoznačnim riječima neodoljivo podsjeća na nadidene taksonomske modele američkog

Riječi koje pripadaju ovim kategorijama ne mogu same popuniti nijednu poziciju unutar rečeničnog ustrojstva." (2000: 332:§23-4)

⁸⁴ Rečenično ustrojstvo prema funkcionalnom aspektu čine rečenične službe. Rečenično ustrojstvo prema konstrukcijskom aspektu čine sintaktičke skupine.

⁸⁵ A tako se navodi u gramatici: "Riječi koje pripadaju ovim kategorijama [tj. punoznačnim riječima – imenice, glagoli, pridjevi, brojevi, zamjenice i prilozi, op. T.S.] mogu same popuniti jednu ili više pozicija unutar rečeničnog ustrojstva, bilo da se radi o *samostalnim (osnovnim) rečeničnim članovima* (predikat, subjekt, objekt, adverbijalna odredba) ili *nesamostalnim (dodatnim) rečeničnim članovima* (atribut i apozicija)." (2000: 329:§13)

⁸⁶ Primjerice, mogu samostalno predstavljati rečenični subjekt – 'Uz znači blizu', 'Uh nije odgovor'.

strukturalizma i postblumfildovskog nauka koji je od strane europskih lingvista bio snažno kritiziran zbog svojih metoda.

Bosanska gramatika govori o četirima vrstama sintagmi: supstativnim ili imeničkim (S), verbalnim ili glagolskim (V), adjektivnim ili pridjevskim (A), te adverbijalnim ili priložnim sintagmama (ADV). Određene su prema ‘punoznačnom’ načelu – sintagmom se naziva samo ona konstrukcija koja ima upravni član, i to onaj koji je, kako je već rečeno, zamjenjiv s nekom ‘pozicijom rečeničnog ustrojstva’.

Autori su u nezgodnoj ulozi da moraju braniti tvrdnju da zamjenice pripadaju punoznačnim riječima (što bi mnogi osporili), osobito ako ih se pozove na njihov vlastit kriterij određivanja punoznačnih riječi prema leksičkom kriteriju – teško da se možemo složiti s tvrdnjom da zamjenice ‘raspolazu brojnim mogućnostima zamjene elemenata’. (2000: 329:§12) Naravno, kriterij supstitucionalizma da bi bio valjan mora počivati na mogućnosti zamjenjivanja riječi iste vrste, kao što to vrijedi za druge vrste riječi.

Budući da autori ističu sintaktičku kategoriju valentnosti (‘sposobnost jedne sintakse da uza se vežu drugu sintaksemu’; 2000: 334:§36) kao kriterij udruživanja ‘sintaksema’ u sintagme, ne može se poreći činjenica da i prijedlozi imaju valentnost, te da bi zbog tog njihovog sintaktičkog kriterija i prijedložne sintagme trebale biti priznate, bez obzira što prijedlozi ne spadaju u ‘punoznačne’ riječi.

U poglavlju ‘Rečenica’ (§139) postavlja se pitanje o njoj kao o govornoj ili o jezičnoj jedinici te konstatira da se može promatrati dvojako: obavijesno (komunikacijski) i gramatički (strukturno). Dosada je već izloženo da se o (sintaktičkoj) rečenici ne može govoriti kao o obavijesnom (komunikacijskom) fenomenu jer se ono tiče iskaza govora, a ne rečenice jezika. Neobično je što takvo što priznaje i sama gramatika a opet konstatira o obavijesnom (komunikacijskom) ustrojstvu rečenice.⁸⁷

⁸⁷ "U govoru ostvarena rečenica zove se iskaz. Iskazi su, dakle, najmanje govorne jedinice kojima se kao dijelovima širih govornih jedinica prenosi potpuna (cjelovita) obavijest." (§141)

Srpske gramatike

Stevanović: *Savremeni srpskohrvatski jezik*

Sintaksi su predmet rečenice (str. 2) a definira se kao "proučavanje svih jezičkih elemenata i njihovih funkcija koje se samo u rečenici mogu odrediti, [te] proučavanje njihovih veza i odnosa". (str. 2)

Stevanović sintagmu definira kao vezu dviju ili više riječi koje čine jedan pojam, jednu predstavu, te koja vrši službu koju imaju i pojedine riječi (str. 1).⁸⁸ Sintagma je, drugim riječima, istovremeno i pojam i rečenična služba.

Dijeli ju na 'odredbene' (koju čini "glavna, upravna reč i druga reč koja je određuje" [str. 153]) i na 'dopunske' (one u kojima "zavisni član dopunjava glavni ili upravni član ovoga skupa reči" [str. 153]). Prihvaća njihov zajednički naziv 'determinativne ili zavisne sintagme'. Za razliku od njih, 'nezavisnim, kopulativnim, naporednim' sintagmama naziva one koje stoje ravnopravno jedne uz druge međusobno se nadopunjujući. Napominje da su ispravni i nazivi ruskog lingvista Vinogradova koji govori o semantičkim sintagmama (za determinativne) i funkcionalnim sintagmama (za kopulativne) budući da ti termini također određuju ono što ih čini takvima kakvi jesu – njihovo semantičko, odnosno funkcionalno jedinstvo.

Rečenice određuje kao veze dvaju pojmova ("jezičkim sredstvima ostvarene veze između pojmova", str. 1) ističući da su definicije rečenice dane još u antičko doba te da i danas vrijede.⁸⁹ Pozivajući se na prof. Belića, autor prihvaća sljedeću definiciju rečenice:

"Za nas je rečenica najmanja potpuna govorna jedinica (a ona je to i za druge sintaksičare), rečima kazano sućenje (misao, volja ili osećanje) nastalo vezom dvaju pojmova i obeleženo posebnom intonacijom. To je, dakle, misaona i intonaciona celina u kojoj se jednim pojmom nešto pripisuje drugome." (str. 4)

Dakle, glavne sintaktičke jedinice definiraju se prema pojmovnom određenju.

⁸⁸ Također i: "Zavisna reč i reč koju ova određuje ili dopunjava, skup reči sintaksički povezanih označavanjem jednog pojma koji zovemo *sintagmom*." (str. 153)

⁸⁹ "To je učinjeno u davnim vremenima, i rečenica je odavno dobila približno tačnu definiciju, po kojoj je to misao iskazana rečima." (str. 2)

Snažan Beličev utjecaj na srpske gramatike očituje se i u tome što ističući razliku sintagme i rečenice odstupaju od Saussureovog generalnog određenja sintagme kao skupa riječi koji obuhvaća i skupine i rečenice. Stevanović prihvaća razliku rečenice i sintagme definirajući rečenicu kao onu koja se ostvaruje na komunikativnoj razini predstavljajući pojmovnu sliku, dok je sintagma uvjetovana jedinstvom pojma ili predstave bilo u značenju bilo u funkciji, ne određujući ju kao komunikacijsku jedinicu.

U primjeru '*stari ratnik pričao nam je svoje uspomene*' subjektni i predikatni dio mogu se nazvati sintagmama ('*stari ratnik*' i '*pričao nam je svoje uspomene*'), ali ako se promatraju odvojeno onda se više ne može govoriti o predikatnoj sintagmi, već o rečenici samoj (za razliku od subjektne sintagme; str. 158-9).

Autor sintaksi skupine i kvantitativno posvećuje najveći dio svoje studije – sintagmatika zauzima više od 620 stranica unutar koje se osobito detaljno obrađuje sintaksa padeža, prema 270 stranica gradiva o rečenici.

Stanojčić & Popović: *Gramatika srpskoga jezika*

U predgovoru autori o svojoj gramatici ističu da je "[u] *Sintaksi* gradivo (...) obrađeno tako da se uoči sintaksički *sistem*, i to kao *funkcionalni* sistem na osnovu koga se rečenice formiraju ne samo kao gramatičke nego i kao komunikativne jedinice." (str. 3)

Stanojčić (§1) kaže da je gramatika "nauka koja opisuje strukturu jezika, utvrđujući njegove glasovne, obličke, tvorbene i rečenične osobine." Zanimljivo je da se u definiciji ne navode i 'komunikativne' ili 'komunikacijske' zadaće/misije gramatičara.

Sintaksa se navodi kao nauka o rečenici (str. 5) s definicijom:

"Sintaksa je deo gramatike koji izučava *sintaksički sistem* nekog jezika, tj. principe na osnovu kojih se, formiranjem i kombinovanjem odgovarajućih jezičkih jedinica, od reči formulišu rečenice kao celovite (završene) jedinice usmene ili pisane komunikacije." (str. 181)

U skladu s time, jedinice se dijele na (i) komunikativne rečenice (rečenica u širem smislu), (ii) predikatske rečenice (rečenica u užem smislu), (iii) sintagme i (iv) riječi.

Komunikativnu rečenicu karakterizira komunikacijska cjelovitost⁹⁰, a predstavlja ono što je u domaćoj literaturi poznatije pod terminom 'iskaz'.

Predikatska rečenica (ili klauza) je "jezička jedinica formirana pomoću glagola u ličnom (finitnom) obliku upotrebljenog u funkciji predikata." (str. 181)

Razliku jednostavnih i složenih rečenica tumači brojem predikatnih rečenica prema komunikativnim rečenicama (ako su ih dvije ili više riječ je o složenoj rečenici).

Sintaktičke jedinice dijeli na konstituentne (ili leksičke riječi: imenične, pridjevske i priloške riječi, te glagoli) i pomoćne riječi (prijedlozi, veznici, čestice).⁹¹ Iako se podjela na konstituentne i pomoćne riječi poziva na leksički sadržaj, zapaža se želja autora da ih ipak grupiraju prema njihovim morfosintaktičkim obilježjima a ne na tradicionalan način. Tako treba uočiti da nema brojeva, zamjenica i uzvika u vlastitim skupinama, te da se koriste izrazi 'imeničke', 'pridjevske' i 'priložne' riječi, umjesto 'imenica', 'pridjeva' i 'priloga'. Imeničke riječi predstavljaju sve one riječi s imeničkom deklinacijom – imenice, imeničke zamjenice (lične i nelične) te imeničke brojeve. Pridjevske riječi su pridjevi, pridjevske zamjenice, redni brojevi i svi drugi brojevi s pridjevskom deklinacijom. U priloške riječi pak spadaju priloz i nepromjenjivi brojevi.

Za tvorbu sintagmi autori navode da je "[v]ažna osobina imenica, prideva, priloga i glagola (...) da njihovo značenje može biti dopunjeno ili određeno značenjem sintaksičkih jedinica koje se vezuju za njih." (str. 185) Sintagma se prema tome dijeli na glavni dio i zavisne konstituente. Na drugom se mjestu navodi da se sintaktička konstrukcija dijeli na glavnu riječ, zavisne konstituente i pomoćnu riječ (str. 251-2). Sintaktičke funkcije zavisnih konstituenata dijele na odredbene i dopunske.

Vezano za glagole zanimljiva je primjedba da ako je glagol u ličnom obliku onda on služi za tvorbu predikatne rečenice, a ako je u neličnom obliku (infinitivu ili glagolskom prilogu) onda se upotrebljava za tvorbu glagolskih sintagmi (str. 186).

⁹⁰ "Komunikativna rečenica (...) jeste, dakle, sintaksičko-komunikativna jedinica kojom se iskazuje celovita (odn. završena) poruka." (str. 181)

⁹¹ Konstituentne riječi objašnjava kao "one reči koje označavaju bića, predmete, svojstva, situacije i sl." Pomoćne se pak "upotrebljavaju uz sintaksičke jedinice da konkretizuju njihove funkcije i odnose i obeleže i istaknu razna gramatička značenja". (str. 185)

Gramatika uvodi termin ‘morfosintaktičke riječi’⁹², kojom, iako ne uvodi ravnopravan *sintaktički* (ovdje bi točnije bilo reći ‘relacijski’) status svih pojava gramatičkih oblika, naglašava morfološku uvjetovanost sintakse. Kao morfosintaktička riječ prijedlog je posve ravnopravan imenici i drugim ‘leksičkim’ riječima, no o prijedlogu i o drugim ‘pomoćnim riječima’ u sintaktičkom kontekstu za to mu služi uspostavljeni termin ‘konstituentni oblik’ (str. 189) koji se definira kao “[s]intaksički oblik konstituentne jedinice, tj. pokazatelj njene funkcije (i značenja)”. Dakle, Stanojčić i Popović ne govore o prijedložnoj sintagmi, već o prijedložno-padežnom konstrukcijskom obliku.

Ova se gramatika treba istaknuti zbog evidentnog odmaka u pristupu sintaktičkim jedinicama gdje se formalnije pristupa elementarnim sintaktičkim jedinicama (nazivajući ih ‘morfosintaktičkim riječima’), razlikuju ‘morfološke’ i ‘klasifikacione’ kategorije (ono što bismo nazvali razlikom inherentnih i relacijskih morfosintaktičkih kategorija), te je puna dijagrama, tablica, podjela i granaljki.

⁹² "Pošto se gramatički oblik reči tiče morfologije, a upotreba tog gramatičkog oblika sintakse, ovde se govori o *morfosintaksičkim rečima*. (...) Termin 'morfosintaksička reč' ne primenjuje se samo na promenljive reči, nego na sve reči posmatrane kao određena vrsta reči (u određenom gramatičkom obliku – ako je promenljiva) upotrebljena za formiranje neke sintaksičke konstrukcije." (str. 183)

Zaključak prvog dijela

U ovom se dijelu komparativno iznosi znanje o sintaktičkim jedinicima u hrvatskim gramatikama za koje se porazno zaključuje da je sintagmatika, ako uopće, vrlo šturo opisana. U usporedbi s drugim jezicima, u samo jednoj gramatici bosanskoga ili srpskoga jezika više se govori o sintagmatici nego u svim hrvatskim gramatikama zajedno. Nažalost, gramatike hrvatskoga jezika po tome su izrazito zastarjele te je teško uopće govoriti o ikakvoj hrvatskoj sintagmatici. Dok hrvatske gramatike za minimalnu sintaktičku jedinicu navode riječ, gramatike srpskog i bosanskog jezika već po svojem terminu upućuju na metodološki obrazac – ono što je Stevanoviću ‘pojmovna riječ’, Gramatici bosanskoga jezika ‘punoznačna riječ’, a Minoviću ‘sintaksem’, to su Stanojčiću i Popoviću ‘konstituent’ i ‘konstituentni oblik’.

Iz autorove perspektive, za razvijanje sintaktičke znanosti od izuzetne je važnosti tendencija ka formalizaciji i egzaktnim mjerilima. Određivanje minimalne jedinice preduvjet je za lingvističku interdisciplinarnost. S te strane ističe se postojanje morfosintaktičke razine te se uvodi termin tagmem, odnosno sintagmem.

U prvom poglavlju pokušava se, kao uvodni dio ovoga rada, izložiti viđenje definiranja minimalnih jedinica morfosintakse i sintakse.

U zaključku 2. poglavlja naveden je detaljniji pregled o hrvatskim gramatikama i sintagmatici te se postavljaju osnovna pitanja na koja će se pokušati odgovoriti u drugom i trećem dijelu magisteriju.

U četvrtom dijelu posvećuje se pozornost problematici sintakse između jezika i govora koja se pokazala kao jedna od najosjetljivijih točaka sintagmatike.

II. DIO

Uvod

U ovom se dijelu žele istaknuti teorijski aspekti problematike sintaktičkih struktura na razini skupine. Navest će se kako su na sintagmatiku gledali lingvisti poput Courtenaya, Saussurea, Bloomfielda, Pikea, Belića, Mikuša i Simeona sve do učenja o generativizmu. Iako bi se dalo još govoriti o drugim zaslužnim imenima s reprezentativnim sintagmatikama, primjerice one Martinetove i Hjelmslevove te drugih autora, ovdje se ograničilo na potonje iz pretpostavke da će i navedeni dati dovoljno dobri prikaz strukturalističke i funkcionalističke misli o sintaksi skupine u odnosu na treće poglavlje magisterija gdje se obrađuju generativistički pristupi.

U poglavljima polazi se prije svega od osnovnih sintaktičkih pogleda i definicija budući da već oni upućuju na svjesnost dotičnih autora o postojanju sintaktičke cjeline sintaktičkih skupina. To se osobito odnosi na definiciju sintakse.

Tematici sintakse skupine posvećena su čak dva doktorata uvaženih hrvatskih jezikoslovaca (Simeonov i Mikušev); neobično je kako se i pored njihova učenja hrvatske gramatike ni najmanje ne osvrću na sintagmatiku.

Kao što će se vidjeti, svi gramatičari, kako navode, snažno podupiru ‘naučnu osnovu’, ‘težnju ka egzaktnosti’, ‘sustavni i dosljedni prikaz’, ‘precizne opise’ i ‘dobro definirane termine’ jezikoslovne znanosti. Koliko su u tome uspjeli, znanstvena javnost sama mora zaključiti.

Prvo poglavlje – Jan Baudouin de Courtenay

Još je 1870. Baudouin de Courtenay pokušao predmet svojeg bavljanja odrediti kao znanost zbog čega i nalazimo brojne dihotomije u njegovu nauku: statika/dinamika; jezični razvoj/jezična povijest; individualni/društveni jezik itd.⁹³ Osim što je prije Saussurea uočio odnos govora i jezika⁹⁴ te anticipirao pojedinca i njegov jezik u jezičnoj zajednici, Courtenaya se s pravom može proglasiti pionirom sintakse skupine.

Jezik mu je dinamički psihosocijalni fenomen određen pojedincem i društvom, odnosno 'jedna od funkcija ljudskog organizma u najširem smislu te riječi'. (str. 65) Tvrdi da je osnova jezika čisto psihička, lingvistiku smješta među psihološke nauke (evidentan Humboldtov utjecaj), idući čak prema nekim aspektima današnje kognitivne interdisciplinarnosti: u lingvistiku bi prema njemu trebalo uključiti fiziologiju, anatomiju te histologiju mozga. (str. 83) Ipak, jezik ne smatra organizmom koji bi trebala proučava prirodna znanost.

Sintaksa se smatra dijelom morfologije ('morfologija u širem smislu'), a definira se kao "nauka o rečenici kao jedinici i kao veličini sastavljenoj od reči" (str. 79), odnosno kao "spajanje reči [koje] proučava reči kao delove rečenice i određuje ih upravo kroz odnos prema govornome lancu ili rečenicama (što je osnova za podjelu reči na vrste)" (str. 53).

Iako se prema tim navodima iz članaka iz 1871. i 1889. ne može očitovati razina sintagmatike, u članku iz 1904. Baudouin u podjeli gramatike prema sastavnim dijelovima (fonetika/fonologija, semasiologija/semantika, morfologija, leksikologija, te etimologija) govori o sintaksi kao o "nauku o građenju rečenica i njihovih veza kao i o vezama reči u rečenici i o njihovoj međusobnoj zavisnosti". (str. 164) I dalje:

⁹³ Courtenay (1988: 31) i poglavlje 'O zadacima lingvistike', str. 67-88

Među ostalim, na stranicama 122-3 navodi se Baudouinov članak iz 1900. o lingvistici 20. stoljeća: "postojeća lingvistička terminologija moraće da pretrpi i korenite promene, ne samo formalne nego i suštinske"; "svuda gde je to moguće primenjivati metod eksperimenta"; "[u] lingvistici treba češće primenjivati kvantitativno, matematičko mišljenje i na taj način sve više približavati lingvistiku egzaktnim naukama"; "svi elementi jezika koji se proučavaju treba da budu podvrgnuti svestranoj analizi u svim mogućim pravcima."

⁹⁴ "(...) lingvistika je naučno upoznavanje i proučavanje jezika, ili ljudskog govora, u ukupnosti njihovih raznovrsnih pojava oblika." (1988: 70)

"U morfologiji u najširem smislu te reči imamo posla sa opisom ustrojstva rečenica, reči i njihovih delova, sa utvrđivanjem poretka prema kojem ti delovi idu jedan za drugim kao i sa utvrđivanjem njihove međusobne zavisnosti. U sintaksi su najjednostavnije, nedeljive jedinice reči i ustaljeni izrazi koji imaju vrednost reči (...)" (str. 164)

Međutim, iako ovdje Baudouin govori o vezama među riječima, ne prepoznaje skupinu kao sintaktičku razinu ili kao nešto što bi trebalo posebno pojasniti. To je vidljivo i njegovim navođenjem da se rečenica sastoji od riječi (također iz 1904. godine).⁹⁵

Riječi, koje smatra 'semasiološko-morfološkim' jedinicama, te 'ustaljene izraze' definira kao minimalne jedinice u sintaksi.

Iako u uspostavljanju jezičnih jedinica daje naglasak na stratifikaciju jezičnog sustava (stvorio je termin 'morfem', a dosta govori o fonemu, grafemu i sl.), Baudouin de Courtenay ne obrađuje sintaksu skupine jer, kao što to ističe i Piper u predgovoru monografije o njemu, ne posvećuje preveliku pozornost jezičnoj formi. Courtenay spominje na jednom mjestu 'sintagmu' (str. 221), ali pod njom shvaća ustaljene skupine riječi. To je prvi spomen termina sintagma.⁹⁶ Courtenay ima veliku važnost za jezikoslovnu povijest kao i za suvremene sintaktičare. Njegova je uloga u mnogo čemu pionirska (ne samo za strukturaliste), ali ipak za 'oca' sintagmatike nazivamo znanstvenika kojem se posvećuje najviše prostora u ovom dijelu – Ferdinandu de Saussureu.

⁹⁵ "Svaka od tih složenih sintaksičkih jedinica [tj. rečenica, op. T.S.] sadrži prostije sintaksičke jedinice, tj. pojedine reči." (str. 138)

"Odatle vodi poreklo rastavljanje govora na rečenice, na pojedine reči [sic!], na slogove i, najzad, na glasove, koji su dalje nedeljivi." (str. 169)

⁹⁶ Valja napomenuti da Tullio de Mauro u predgovoru Saussure (2000: 15) navodi činjenicu da je Saussure taj koji je prvi upotrijebio termine *syntagme* i *syntagmatique*. Čini se da je to ipak Baudouin.

Drugo poglavlje – Ferdinand de Saussure

Uvod

Vrlo neobično zvuče poznate riječi Ferdinanda de Saussurea iz jednog njegova često navođenog pisma iz 1913., kada neposredno pred smrt živeći kao usamljenik razočarano piše da mu je najveća želja da se više ne bavi jezikom, da osjeća priličnu ništavnost svega što se može učiniti u lingvistici, te da će protiv njegove volje jednom izići knjiga u kojoj će bez oduševljenja i strasti objasniti svoja terminološka viđenja.⁹⁷ Saussure nije mogao ni naslutiti koliko je bio u krivome, te koliko će njegovo viđenje jezika značiti za lingvistiku i društvenohumanističke znanosti.

Usredotočenje na ljudsku komunikaciju i problem znaka nadišlo je jezičnu znanost; Saussureove temeljne misli o jeziku kao o formi a ne supstanciji, te o odnosima koji čine jezični znak jezičnim znakom, odjeknule su u onodobnoj znanosti kao gnoseološka novina.⁹⁸ Promišljanje da se odnosi nalaze u određenoj strukturi, te da se na taj način sve može sustavno promatrati pokazalo se kao središnje koje je populariziralo i promaknulo lingvistiku kao izvorište i primjer strukturalističke misli.⁹⁹ Radovi antropologa Claude Levi-Straussa, psihoanalitičara Sigmunda Freuda, sociologa Émile Durkheima, filozofa Jacquesa Lacana, Michela Foucaulta i Jacquesa Derride, književnih kritičara Rolanda Barthesa i Julie Kristeve potaknuti su upravo Saussureovim strukturalizmom.¹⁰⁰

Ferdinand de Saussure ključna je osoba u proučavanju razvoja sintagmatike te mu je ovdje i posvećena dužna kvalitativna i kvantitativna pozornost. Tvorac strukturalizma (koji, usput budi rečeno, u svojem radu nije koristio termin ‘struktura’

⁹⁷ iz predgovora Sretena Marića u Saussure [Sosir] (1969: XVII)

⁹⁸ o utjecaju lingvistike na filozofiju vidi u Raeper & Smith (2001: 370-6)

⁹⁹ Danas smo svjedoci još jednog snažnog uzleta lingvistike koja je bitno utjecala na stvaranje i razvijanje kognitivnih znanosti.

¹⁰⁰ Kao što se vidi navođenjem Derride i Foucaulta, strukturalizam je imao i svoju razvijenu poststrukturalističku etapu.

U lingvistici danas, Saussureov se rad smatra prijelaznom točkom kada se na jezikoslovlje počinje gledati kao na izgrađenu i modernu znanost. Kovačec u predgovoru Saussure (2000) navodi da je njegov nauk o jeziku ‘izazvao einsteinovski obrat’, odnosno da je njegova metodologija ‘od lingvistike stvorila znanstvenu disciplinu među humanističkim znanostima (str. 7).

Još o Saussureovom utjecaju na druge znanosti u de Maurovu predgovoru Saussura (2000: 15).

[franc. *structure*], već ‘sustav’ [franc. *système*]), osim što je bitno utjecao na sve kasnije teoretičare sintakse sintagme, važan je i što je, poput njegova prethodnika, Baudouina de Cortenaya, isticao scijentistički pristup jezikoslovlju – Saussure u CLG 154 ističe ono što je osnovna teza ovog magisterija.

“Treba bi pokazati na čemu se temelji podjela na riječi – jer je riječ (...) nešto što zauzima središnje mjesto u jezičnom mehanizmu (...) Zatim bi valjalo svrstati podjedinice, pa veće jedinice itd. Odredivši tako elemente kojima se služi, naša bi znanost ispunila svu svoju zadaću, jer bi svela sve fenomene svoga reda na njihov prvi princip. (...) [U] pitanjima jezika svi su se zadovoljavali time da rade sa slabo definiranim jedinicama.”

U idućim će se poglavljima pokušati odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. kako Saussure promatra sintagmu i koja je prema njemu osnovna sintaktička jedinica?, i dalje,
2. zašto Saussureovski strukturalizam nije prema fonološkoj i morfološkoj sastavnici te jedinicama *fon-fonem-alofon* i *morf-morfem-alomorf* strukturnotransparentno prihvatio sintaktičke jedinice *sintagma-sintagmem-alosintagma*, ili slično?¹⁰¹

Saussureov lingvistički strukturalizam i sintagma

Da bismo došli do Saussureova shvaćanja sintagme, prvo se mora protumačiti njegovo gledanje na temeljno ontološko pitanje jezikoslovlja koje se nije promijenilo od prvih gramatičara do danas – kakav je odnos glasova i značenja da možemo razumjeti kao što razumijemo i da možemo komunicirati kao što komuniciramo? Saussure je to postavio u okvir odnosa govora (franc. *parole*) i jezika (franc. *langue*).¹⁰²

Također, nastojat ćemo objasniti ono što je izazvalo dosta kritika, a to je Saussureovo smještanje rečenice u *parole*.

¹⁰¹ Mauro tumači ‘alosintagme’ kao “izbor između dvije postavke koje su fonematski različite, ali (...) sintagmatski jednakovrijedne”. O njima dalje kaže: ‘Vrlo je vjerojatno da će primjena tih proučavanja na pojedine jezike donijeti pokoje iznenađenje, i to u smislu da će se i u jezicima poput talijanskoga koji (...) ima veliku sintagmatsku slobodu na razini rečenice, pokazati da je broj alosintagmatskih rečenica (koje su zaista jednakovrijedne s gledišta označenika [...]) mnogo manji od onoga što bismo mogli očekivati’. bilj. 251 na CLG 173, Saussure (2000: 522)

¹⁰² De Mauro ističe da je to razlikovanje Saussureova ‘prva istina’ u jeziku. (bilj. 216 na CLG 150, Saussure (2000: 173))

Na jednom mjestu Saussure uspoređuje egzaktne i neegzaktne znanosti navodeći da jedne imaju svoj predmet i jedinice dok druge nemaju ilustrirajući zoologijom koja ima životinje, astronomija zvijezde, a kemija elemente.

“[K]ad jedna znanost ne iskazuje konkretne jedinice koje su odmah prepoznatljive, znači da one u toj znanosti nisu bitne [sic!]. U povijesti, na primjer, je li to pojedinac, razdoblje, nacija? Ne znamo, ali zar je to važno? Možemo napisati povijesno djelo, a da ne budemo s tim pitanjem načistu. (...) [Nj]ihovo je razgraničenje [tj. konkretnih jedinica; jezičnih entiteta; veza označitelja i označenika; CLG 144, op. T. S.] toliko zamršen problem da se moramo upitati jesu li nam one stvarno zadane.”¹⁰³

Saussureovo gledanje na jezičnu jedinicu anticipirano je promatranjem jezične djelatnosti kao radnje s primarnom komunikacijskom svrhom u kojoj je glavna jedinica ‘znak’, te gdje je jezik društveni aspekt kolektiva koji ‘vlada’ jezikom dok ga pojedinac rođenjem ‘prima’ u obliku određenog ‘koda’. Drugim riječima, komunikacija se interpretira u sustavu odnosa znakova u kontekstu neke društvene zajednice.

Iz toga proizlazi njegova dihotomija pojedinac-društvo (iz Humboldtova učenja) u kojemu se sukobljavaju dvije međusobno različite jezične perspektive:

- (i) odnos ‘jezika’ prema ‘govoru’ (društvo prema pojedincu) koji ističe da postoji skup znakovnih odnosa kao potencijal i obilježja opće uporabe koji predstavljaju ‘sustav’;
- (ii) odnos ‘govora’ prema ‘jeziku’ (pojedinac prema društvu) koji kazuje da pojedinac u svojoj individualnoj slobodi bira glasove (‘kod’) kojima želi predočiti svoju poruku, a što predstavlja kreativni čin.

O jeziku Saussure kaže sljedeće:

“On je ujedno društveni proizvod mogućnosti govorenja i skup nužnih uvjeta koje je društvo prihvatilo kako bi omogućilo pojedincima da se tom mogućnošću služe.”¹⁰⁴

“Jezik nije proizvod govornika, jezik je proizvod što ga pojedinac pasivno preuzima.”¹⁰⁵

¹⁰³ CLG 149, Saussure (2000: 172)

¹⁰⁴ CLG 25, Saussure (2000: 55)

¹⁰⁵ CLG 30, Saussure (2000: 59)

“On je društveni, zajednički dio jezične djelatnosti, izvan je pojedinca koji ga sam ne može ni stvarati ni mijenjati; jezik postoji samo zahvaljujući svojevrsnom dogovoru sklopljenom između pripadnika zajednice.”¹⁰⁶

“Svaki pojedinac ima u sebi taj društveni proizvod, to jest jezik. Jezik je pohranjeno blago i iz njega uzimamo ono što je virtualno u našem mozgu, u mozgu skupine pojedinaca u istoj zajednici; potpun je u masi, više ili manje potpun u svakom pojedincu.”¹⁰⁷

“Jezik postoji u zajednici u obliku zbroja otisaka pohranjenih u svakom mozgu, poprilično kao rječnik čiji bi svi primjerci, međusobno jednaki, bili podijeljeni pojedincima.”¹⁰⁸

Budući da jezičnu djelatnost (franc. *langage*) promatra kroz odnos jezika i govora¹⁰⁹, postavlja se pitanje na koji će način definirati jedinicu jezične djelatnosti. Iako konstatira da “postoji međuovisnost između jezika i govora”, ali da im “sve to (...) nimalo ne smeta da budu dvije potpuno različite stvari”¹¹⁰, Saussure zaključuje da “govorni čin uvijek prethodi”¹¹¹, odnosno, “da je nužno početi od ispitivanja govora”¹¹².

Jezična jedinica po njemu mora obuhvatiti činjenicu ‘lingvistike jezika’ (jezik kao korpus, zbroj, forma, shema) i ‘lingvistike govora’ (govor kao proizvod komunikacijske funkcije). Fonem i morfem Saussure prihvata kao njihove realitete, no da bi i morfosintaktička i sintaktička razina zadovoljila te uvjete primoran je početi od linearnog karaktera jezične djelatnosti iz čega proizlazi definicija sintagme kao glasovne kombinacije konkretnih entiteta koje se protežu u prostoru.¹¹³

Da bi odredio ‘entitete’ (jezične jedinice), za koje smo vidjeli da su govorno determinirane, Saussure se nalazi pred zadatkom da izvrši ‘razgraničavanje’:

¹⁰⁶ CLG 31, Saussure (2000: 60)

¹⁰⁷ bilj. 64 na CLG 30, Saussure (2000: 460)

¹⁰⁸ CLG 38, Saussure (2000: 65)

¹⁰⁹ “Izbjegavajući jalove definicije riječi, najprije smo, u cjelovitom fenomenu što ga čini *jezična djelatnost (langage)*, razaznali dva čimbenika: *jezik i govor (langue / parole)*.” CLG 112, Saussure (2000: 135)

¹¹⁰ CLG 37-8, Saussure (2000: 65)

¹¹¹ “Jezik je nuždan da bi govor bio razumljiv i da bi mogao proizvesti sve svoje učinke; ali govor je potreban da bi se jezik uspostavio; povijesno gledano, govorni čin uvijek prethodi.” CLG 37, Saussure (2000: 65)

¹¹² bilješka 65, Saussure (2000: 461)

¹¹³ “S jedne strane, u diskursu, zbog svoje povezanosti, riječi međusobno sklapaju odnose koji se zasnivaju na linearnom karakteru jezika, što isključuje mogućnost da dvije riječi izgovorimo odjednom (...) Te kombinacije, kojima kao nosač služi protezanje u prostoru, mogu se nazvati sintagmama.” CLG 170, Saussure (2000: 191)

‘Lingvistički je entitet potpuno određen tek kad je *razgraničen*, odijeljen od svega što ga na foničkom lancu okružuje.’¹¹⁴

‘Metoda [razgraničavanja, op. T. S.] se sastoji u tome da se postavimo u govor [sic!], koji je uzet kao isprava o jeziku i da ga predstavimo s pomoću dvaju paralelnih lanaca, lanca pojmova (*a*) i lanca akustičkih slika (*b*). (...) Uzmimo francuski *sižlaprā*: mogu li presjeći taj lanac nakon *l* i pretpostaviti da je *sižl* jedinica? Ne: dovoljno je pogledati pojmove i vidjeti da je ta podjela pogrešna. Ni podjela na slogove: *siž-la-prā* nema *a priori* u sebi ništa jezično. Jedine moguće podjele jesu: 1. *si-ž-la-prā* (“si je la prends” = “ako je uzmem”, i 2. *si-ž-l-aprā* (“si je l’ apprends” = “ako to naučim”), a one su određene smislom koji vezemo s tim riječima.’¹¹⁵

Drugim riječima, Saussure jedinice nastoji dobiti metodom razgraničenja glasovnog niza. Kako se polazi od govora, jedinice predstavljaju govorne odsječke pri čemu je očito da takve teorijske pretpostavke nailaze na brojne teškoće pri određivanju jedinica i daljnjoj klasifikaciji.¹¹⁶ O metodi razgraničenja¹¹⁷ već je navedeno da ga Saussure smatra vrlo zamršenim problemom te da je pitanje mogu li se sintaktičke jedinice uopće postulirati.

Izvjesno je da je to razlog zašto je Saussureova strukturalistička nomenklatura zapela kod sintaktičke jedinice (*sintagma-sintagmem-alosintagma*) u odnosu na termine za fonologiju (*fon-fonem-alofon*) i morfologiju (*morf-morfem-alomorf*).

O jedinici razgraničenja Saussure ističe:

“Jedinica nema niti jedan poseban fonički karakter i jedina definicija koju o njoj možemo pružiti je ova: *komad glasnosti koji je, isključivši sve što mu prethodi i što mu slijedi u govornome lancu, označitelj jednog određenog pojma.*”¹¹⁸

¹¹⁴ CLG 145, Saussure (2000: 168)

De Mauro u svojim bilješkama navodi: ‘Kad učinimo razgraničenje, moći ćemo nadomjestiti naziv *entiteti* nazivom *jedinice*.’ bilj. 207, Saussure (2000: 509)

¹¹⁵ CLG 146, Saussure (2000: 169)

¹¹⁶ “Da bismo izbjegli privide, valja najprije biti načistu da se konkretni entiteti jezika ne podaju sami od sebe našem opažanju. Pokušajmo ih shvatiti i doći ćemo u dodir sa stvarnošću; polazeći odatle, moći ćemo razraditi sva svrstavanja koja lingvistici trebaju da uredi sve činjenice iz svoje oblasti.” CLG 153, Saussure (2000: 176)

“Jezik nam se ne predstavlja kao skup unaprijed razgraničenih znakova, gdje bi bilo dovoljno da ispitamo značenja i redoslijed; on je nerazaznatljiva masa gdje nam samo pozornost i navika mogu pomoći da nađemo posebne elemente.” CLG 146, Saussure (2000: 168)

¹¹⁷ U kontekstu određivanja glasovnih jedinica, termin ‘razgraničavanje’ ovdje plastično dočarava problemsku situaciju.

¹¹⁸ CLG 146, Saussure (2000: 168-9)

Iz definicije jedinice kao glasovnog odsječka kojemu se može pridružiti označenik uočava se da metoda razgraničavanja nije nužno vezana za sintaksu – naime, potonji opis prilično podsjeća na određenje morfema. Međutim, Saussureova dvojba oko ‘konkretnih jedinica’ nije povezana s jezičnom formom, već s odnosom, kako to on navodi, ‘smisla i glasnosti’:¹¹⁹

“I tako, čim hoćemo konkretne jedinice izjednačiti s riječima, upadamo u dvojbu: ili, ne vidjeti odnos (a taj je odnos doista očit) koji povezuje *cheval* i *chevaux*, *mwa* i *mwaz*, i reći da su to različite riječi, – ili, umjesto konkretnim jedinicama, zadovoljiti se apstrakcijom koja povezuje različite likove iste riječi. Konkretnu jedinicu valja, dakle, tražiti drugdje, a ne u riječi.”¹²⁰

Saussure se dalje pita nije li rečenica ta ‘konkretna jedinica’ koju dobivamo razgraničavanjem navodeći primjer da ljudi govore (‘komuniciraju’) zahvaljujući rečenicama, a ne riječima. No, iz njegovih primjera vidimo da on razgraničuje riječi (odnosno skupine riječi), a ne rečenice:

“Zadana su nam dva dijela rečenice: *lafordüvā* ‘la force du vent’ (‘snaga vjetra’) i *abudfors* ‘à bout de force’ (‘na izmaku snage’): u jednom i u drugom isti se pojam podudara s istim (odrezanim) foničkim komadom *fors* (‘force’ = ‘snaga’): dakle, to je jezična jedinica.”¹²¹

Dakle, Saussurea zanimaju isključivo glasovni odječki u linearnom karakteru jezika koji zadovoljavaju uvjet da predstavljaju znak¹²² – sintagmatska jedinica mu je glasovni odsječak određen razgraničavanjem koji ima svoje značenje i vezu označenika i označitelja, te koji je nedjeljiv.

Problemi u njegovu pristupu proizlaze iz nemogućnosti jednoznačnog razlikovanja govorne i jezične sintagme te uslijed svrstavanja rečenice u govorne jedinice.

Promatrajući sintagme, Saussure je uočio da ih mora odrediti prema njegovoj glavnoj dihotomiji jezik-govor iz razloga što označitelji nisu jednako motivirani – jeziku pridružuje frazeme kao i sve vrste ustaljenih kombinacija koje ‘pripadaju općoj

¹¹⁹ O odnosu sintagme i sintakse vidi sljedeće poglavlje.

¹²⁰ CLG 148, Saussure (2000: 170)

¹²¹ CLG 147, Saussure (2000: 169-70).

uporabi' te ono što doživljava kao odraz kolektivnosti, dok govor poistovjećuje s individualnošću i osobnim izborom.¹²³

Iako je istaknuo da sintagme ne pripadaju govoru¹²⁴ Saussure ih ipak tako promišlja¹²⁵, iz čega je vidljivo da se pomirio s time da sintagme mora podijeliti na jezične i govorne u ovisnosti na prije uspostavljen odnos između pojedinca i društva.

Za razliku od sintagme, rečenica je kao njezina podvrsta za njega isključivo motivirana pojedinčevom 'slobodom' zbog čega je uvrštena u *parole*.

Gdje je prijelaz govora u jezik i obrnuto te koja su mjerila za takvo uspostavljanje jedinica na to Saussure nije ni pokušao odgovoriti. Je li doista vjerovao da ako je jezik znakovni sustav da sintagmatika (ili pak sintaksa) mora u svoje primitivne pojmove uvrstiti termine 'sloboda', 'govorni izbor', 'jezično naslijeđe', 'pasivno preuzimanje', 'inventar sjećanja' i dr.?

Ako jezične jedinice 'razgraničujemo' u govoru iz kojih proizlaze 'sintagme jezika' i 'sintagme govora', ne čini li se da je 'govor' Saussureov bivalentan termin – govor kao proizvod artikulacije, odnosno kao izvedeni, apstraktni psiholingvistički govor koji upućuje na pojedinčevu slobodu izbora.

Ista je dvostrukost i s 'jezikom': (i) jezik kao misao organizirana u foničkoj građi (jezik kao sustav čistih vrijednosti), (ii) i jezik u jezičnomotiviranoj sintagmi kao rezultat kolektivne svijesti.

Uvidjevši da je vrlo teško precizirati 'razgraničenu' govornomotiviranu i jezičnomotiviranu sintagmu kao znakovnu jedinicu, Saussure se koristi terminom 'riječi'.¹²⁶

¹²² Iako nose isti naziv – strukturalisti – Bloomfield i njegovi sljedbenici imaju potpuno dijametralna gledišta na strukturu od europskog strukturalizma. Njihov je cilj krajnji formalizam – induktivno i bez utjecaja znaka odrediti strukturu nekog jezika, odnosno podjelu na vrste riječi.

¹²³ "Govoru je svojstvena sloboda komuniciranja; valja se dakle upitati jesu li sve sintagme jednako slobodne." CLG 172, Saussure (2000: 193)

Mauro kaže: "široke kombinacije sintagmā podložne su mijenjanju razmještaja sastavnica, a to mijenjanje ovisi o slobodnom izboru pojedinaca: prema tome, sintagme određene proširenosti, a poglavito rečenice, ako ovisi o slobodnom izboru, čini se da pripadaju području govora; s druge strane, ne samo najmanji elementi (monemi) nego i sintagme kao *konj*, *konjski*, *konjić*, *na konju*... pripadaju inventaru sjećanja, to jest čini se da pripadaju jeziku."

I još: "rečenice i sintagme pripadaju govoru po onome što je u njima ovisno o volji pojedinca i, prema tome, ne pripadaju u cjelokupnoj svojoj stvarnosti govoru." bilj. 251 na CLG 173, Saussure (2000: 522)

¹²⁴ "Rečenica je *par excellence* tip sintagme. No, ona pripada govoru, a ne jeziku (...); ne proizlazi li iz toga da i sintagma pripada u govor? Ne mislimo da je tako." CLG 172, Saussure (2000: 194)

¹²⁵ "No, ipak valja priznati da na području sintagme nema oštro zacrtane granice između onoga što pripada jeziku, a što je obilježje opće uporabe, i onoga što pripada govoru, a što ovisi o individualnoj slobodi." CLG 173, Saussure (2000: 194)

Za Saussureovu podjelu sintagmi prema *langue* i *parole*, Mauro kaže da je to jedno od ‘otvorenih’ pitanja te da “moramo biti zahvalni izdavačima što u ovom slučaju nisu ni pokušali skriti Saussureovu nesigurnost”.¹²⁷

Saussureova sintagma i sintaksa

Kao što smo vidjeli u prošlom poglavlju, Saussureova sintagma nastala je promatranjem odnosa *langue* i *parole* (naravno, i uz pomoć ostalih dihotomija). Ovdje će se obraditi kako Saussure gleda na odnos sintagme i sintakse, tj. smatra li sintagmu sintaktičkom jedinicom.

Pod sintagmom podrazumijeva sve ono što proizlazi iz sintagmatskih odnosa (tj. iz odnosa *in praesentia*): riječi, skupine riječi, te složene jedinice svih dimenzija i vrsta (složenice, izvedenice, dijelovi rečenice i čitave rečenice).¹²⁸ Dakle, on razdvaja sintagmu od sintakse, te se ne može reći da mu je sintagma isključivo sintaktička jedinica.

“U jeziku se sve svodi na razlike, ali se isto tako svodi i na skupine”¹²⁹, ističe Saussure želeći objasniti sintagmu uz pomoć onoga što naziva skupinom (franc. *groupe*). Terminološka razlika skupine i sintagme ima za cilj pojasniti da su sintagme samo mogući rezultat odnosa jedinica u skupinama (i to onog koordinativnog odnosa), odnosno da ne moraju uvijek jedinice u skupini rezultirati sintagmom.

Skupina se promatra kao rezultat sposobnosti asocijacije i koordinacije: skupinu riječi *contre*, *contraire* i *rencontrer* čini skupinom odnos tvorbe, dok *contre* i *marche* čine skupinu *contremarche* zahvaljujući odnosu koordinacije. U prvom slučaju govori o ‘jedinicama asocijacije’ ili ‘skupinama u smislu obitelji’, a u drugom o ‘diskurzivnim jedinicama’ ili ‘skupinama u smislu sintagma’.¹³⁰

Sintaksa “pripada u sintagmatski red, budući da ta [koordinativna, op. T.S.] udruživanja uvijek pretpostavljaju najmanje dvije jedinice raspoređene u prostoru”, iz čega dalje zaključuje: “[s]ve se sintagmatske pojave ne svrstavaju u sintaksu, ali sve

¹²⁶ “Budući da ne možemo izravno shvatiti konkretne jedinice ili jedinice jezika, operirat ćemo riječima. A riječi, premda se točno ne podudaraju s definicijom jezične jedinice, ipak daju o njoj barem približnu ideju koju ima prednost da je konkretna.” CLG 158, Saussure (2000: 180)

¹²⁷ bilj. 251 na CLG 173, Saussure (2000: 522)

¹²⁸ CLG 172, Saussure (2000: 192)

¹²⁹ CLG 177, Saussure (2000: 198)

¹³⁰ v. bilj. 246 koja se odnosi na CLG 170, Saussure (2000: 191)

sintaktičke pojave pripadaju sintagmatskomu redu.”¹³¹ To je i odgovor zašto Saussure ne govori o ‘sintaktičkoj sintagmi’ – u sintagmatski odnos ulaze znakovi¹³² koji ne moraju nužno biti na razini riječi, već mogu biti i na razini *monema* ili *morfema*¹³³ – podjela na tvorbenu, izvedenu, morfemsku, rječnjačku ili drugu sintagmu nije od primarne važnosti budući da je središnja jedinica jezične djelatnosti znak.

Dakle, odnose u ‘skupinama u smislu sintagmi’ karakterizira koordinativna sposobnost i ‘kombinatorni potencijal’¹³⁴, dok ‘skupine u smislu sintagmi’ čini koordinativno i kombinatorno udruživanje dviju jedinica (bez obzira na razinu – mogu je činiti morfemi, riječi, skupine, rečenice, ili pak polusloženice, složenice, izvedenice ili dr.).

Iz toga se zaključuje da je sintagma kod Saussurea prije oprjeka ‘dijatagmi’ (u vlastitoj tvorbi: ono što proizlazi iz asocijativnih odnosa), nego oznaka za sintaktičku jedinicu.

Drugim riječima, u ovom se odlomku ističe da je Saussureu sintagma više proces koordinativne sposobnosti i kombinatornog potencijala, nego što je jedinica prema nekim distinktivnim, determinirajućim, atomističkim ili sličnim obilježjima.

Da sintagmu iz CLG-a ne možemo uzeti kao jedinicu koja bi nam poslužila u suvremenim sintaktičkim opisima koji teže egzaktnoj definiciji dokazuje se i sljedećim poglavljem.

Sintagma kao jedinica (*ergon*) ili proces (*energeia*)?

Važno je napomenuti da čitav Saussureov jezikoslovni nauk proizlazi iz semiotičke perspektive. Jezična je djelatnost (*langage*) samo jedna od komunikacijskih djelatnosti te se njezino proučavanje treba voditi pod naukom o znakovima (a znak je za njega odnos označitelja i označenika). Iz toga proizlazi da

¹³¹ CLG 188, Saussure (2000: 207-8)

¹³² Ovdje valja napomenuti da bi se sintagmatski odnos prema Saussureu mogao podijeliti na gramatički i na fonološki odnos. Ono što on naziva gramatikom samo su udružene morfologija i sintaksa (CLG 185, Saussure 2000: 205), dok sintagmatski sustav na razini fonologije spada u glasovne odsječke i ima potpuno drugačiju analizu (v. Trubecki i Jakobson u Praškoj lingvističkoj školi koji su uveli razlikovna obilježja u fonologiju).

U ovom radu kada se govori o sintagmatskim odnosima ponajprije se misli na gramatičke sintagmatske odnose.

¹³³ Definicija morfema kao najmanje jedinice koja ima značenje izravno je proizišla iz strukturalističke škole. Tvorba i izvođenje su, dakle, sintagmatske operacije spajanja znakova.

¹³⁴ CLG 170

želimo li sintagmu zvati jedinicom moramo za nju moći reći da je znak. Entitet koji ne predstavlja određeni znak ne možemo smatrati jedinicom.

Označenik i označitelj, odvojeno promatrani, relacijski su determinirani. Relacijska determinacija znači da se nešto definira po svojim odnosima s okolinom, a ne po tome što nešto jest.¹³⁵ Promatranje uz pomoć relacija pretpostavlja zapravo *negativno* određenje – jezični znak se ne može sam po sebi odrediti već po svojem odnosu s drugim znakovima.

Međutim, iako u jeziku postoje samo razlike, kaže Saussure, kada su označenik i označitelj promatrani zajedno može se doći do pozitivnih termina (odnosno možemo doći do nečega po onome što ono jest – Saussure bi rekao da ‘ono što znak čini različitim upravo ga i tvori’); znak je za njega ‘pozitivna vrijednost’ ili ‘konkretni entitet’.¹³⁶

Dakle, sintagma je znak i konkretna jedinica u jednome.

Osim ove dvostruke naravi sintagme, još je jedna dvostrukost vezana za nju: Saussure kaže da lingvistika proučava znakove i njihove odnose.¹³⁷ To znači da sintagmatika treba objasniti (i) prirodu znaka kao odnosa označitelja i označenika, te (ii) vezu među znakovima kao odnosima među entitetima.

Želeći obuhvatiti jezičnu stvarnost i jezičnu kompleksnost u svojem učenju, Saussureov semiotički pristup nužno je karakteriziran relacijskom determinacijom i kao jedini logički izbor gleda li se na jezik kao *energeia*, a ne kao *ergon*.¹³⁸

Zapravo, krucijalni Saussureov otklon od dotadašnjeg učenja upravo je bilo odbacivanje atomizma (Trask 1999: 294, Encyclopaedia Britannica 2002), filozofije i metode danas potpuno neupitne od strane prirodnih znanosti.

Odmah se uočava osnovno pitanje: prihvatimo li pretpostavke sve većeg broja lingvista da je sintaksa (odnosno, ustrojstvo jezika) fenomen formalne naravi i objekt egzaktnog istraživanja¹³⁹, moramo li odbaciti Saussureovo učenje?

¹³⁵ Ilustracija je npr. definiranje ružičaste boje – nešto je ružičasto po tome što nije tirkizno, plavo ili bljedunjavo sivo; drugim riječima, sasvim je svejedno kako se boja naziva, bitne su relacije prema drugim bojama.

¹³⁶ CLG 166, Saussure (2000: 188). Također i CLG 144, Saussure (2000: 167)

¹³⁷ CLG 144, Saussure (2000: 167)

Ovo je, moglo bi se reći, zališosno isticati jer su znakovi već inherentno relacijski određeni. Prema Saussureovom shvaćanju, proučavanje znakova već uključuje u sebi i odnose koji vladaju među njima.

¹³⁸ Iako se to u literaturi često ne ističe, učenje Wilhelma von Humboldta bitno je pomoglo Saussureu u postavljanju svojih teza. Kako to nije predmetom rasprave to se neće dalje obrazlagati, već se ovdje samo navodi njihova bitna zajednička odrednica – jezik promatran kao proces, a ne kao rezultat.

¹³⁹ Vidi poglavlje *Language as a natural object* u Chomsky (2000: 107).

Čini se da je odgovor: ne nužno! Prihvatimo li činjenicu da je strukturalizam stvar metodologije, a atomizam stvar koncepcije i teorije, možemo govoriti o pomirenju tih učenja. Nauk o dihotomijama ide u prilog pretpostavci o strukturalizmu kao metodologiji.

Odnos jedinice i vrijednosti

Saussure jedinicu ('konkretni entitet') stavlja u drugi plan prema onome što zove 'vrijednošću'.¹⁴⁰ Vrijednost je objasnio strukturnom i semiološkom uvjetovanošću konkretnih entiteta bez kojih oni ne bi postojali, čime zaključuje da "pojam vrijednosti pokriva pojmove jedinice, konkretnog entiteta i stvarnosti", te zbog čega je raščlamba vrijednosti "središnje pitanje koje nadvisuje cijelu statičku [tj. sinkronijsku, op. T. S.] lingvistiku."¹⁴¹

Jedan aspekt jezične vrijednosti jest i njezina sposobnost da predstavlja ideju.¹⁴² Drugim riječima, vrijednost "ovisi o svemu što je izvan nje i okolo nje".¹⁴³

Međutim, iako Saussure daje nedvosmislenu prednost proučavanju vrijednosti u lingvističkoj analizi, ne isključuje jedinice kao ni atomistički pristup ističući da "ono što znak čini različitim upravo ga i tvori."¹⁴⁴

Zaključak

Danas se može reći da je razvoj suvremenog teorijskog a osobito računalnog jezikoslovlja ukazao da se sav nauk o jeziku svodi na definiranje primitivnih jedinica i

"As for the matter of cognitive reach, if humans are part of the natural world, not supernatural beings, then human intelligence has its scope and limits, determined by initial desing. We can thus anticipate that certain questions will not fall within their cognitive reach, just as rats are unable to run mazes with numerical properties, lacking the appropriate concepts."

Također, Baker (2001a) i Chomsky (1981)

¹⁴⁰ "S praktičnoga gledišta, bilo bi zanimljivo kad bismo pošli od jedinica i njihova određenja, te kad bismo, svrstavajući ih, pokazali njihovu raznovrsnost. Trebalo bi pokazati na čemu se temelji podjela na riječi – jer je riječ, usprkos teškoći na koju nailazimo kad je određujemo, ipak jedinica koja se nameće duhu, nešto što zauzima središnje mjesto u jezičnom mehanizmu; - ali, to je pitanje koje bi moglo ispuniti čitavu knjigu. (...) Ne može se reći da se netko ikada uhvatio u koštac s tim središnjim pitanjem niti da je shvaćen njegov doseg i njegova težina (...)

Pa ipak, unatoč temeljnoj važnosti jedinica, bolje je pristupiti problemu sa strane vrijednosti, jer je to, po našem mišljenju, njegov najvažniji aspekt." CLG 154, Saussure (2000: 177)

¹⁴¹ CLG 154, Saussure (2000: 176)

O odnosu vrijednosti i značenja vidi bilj. 231, Saussure (2000: 517-8)

¹⁴² CLG 158, Saussure (2000: 181)

¹⁴³ CLG 161, Saussure (2000: 184)

¹⁴⁴ CLG 168, Saussure (2000: 189)

daljnje hijerarhijsko izvođenje. Težnja atomističkom formalizmu ključna je metodologija suvremene lingvistike, i ne samo nje, već svih empirijskih znanosti. Svojim je strukturalističkim pristupom s vrijednostima i relacijama Saussure pokušao skrenuti pozornost s objekata na semiološki sustav i društvenu uvjetovanost jezika.

Mađutim, razvoj suvremene jezikoslovne znanosti (i metodološke i teorijske) ukazao je na krupan raskorak s onime što je govorio Saussure – ključne riječi su atomizam, univerzalizam i formalizam. Osim generativizma, atomizam je prihvaćen čak i od suvremene funkcionalističke perspektive.

Suvremene prirodne znanosti odbacuju relacionizam dokazujući ‘vlastitost ergona’: sustav boja se primjerice može sasvim precizno opisati fizikalnim razlikovnim obilježjima triju osnovnih prirodnih broja. Sustav kemijskih elemenata opisuje se razlikom točno određenog broja elektrona i broja ovojnica jezgre, itd.

Takvo se što može pretpostaviti i za zatvorene semiotičke sustave – postojanje razlika među entitetima zapravo uvjetuju različita razlikovna obilježja. Ako je stol različit od čovjeka, koja su elementarna kategorijalna obilježja koja ih razlikuju? Relacionizam je potreban samo na razini metodološkog izvođenja takvih kategorijalnih obilježja. To je ključni argument formalne lingvistike.

Zašto je bilo bitno istaknuti da je Saussureovo gledanje sintagme dinamičko i konsektivno (kao postupak, *energeia*), a ne statičko i kauzalno (kao jedinica, *ergon*)? Zato jer se time ističe da je svako *relacijsko* definiranje temeljnih sintaktičkih pojmova (‘nešto jest po tome što nije’) formalno inferiornije onom *relevantnom* viđenju koje jedinicama prilazi prema načelu ‘nešto jest po tome što ga čini da jest’. Ono je, kako je već napomenuto, daleko primjerenije jeziku kao semiotičkom i komunikacijskom fenomenu, ali nije zadovoljavajuće u računalnolingvističke i druge formalne svrhe. Budući da ovaj rad polazi od pretpostavke da bi gramatičari trebali težiti egzaktnosti u jezikoslovlju, prihvaćanje formalnog definiranja minimalnih sintaktičkih jedinica stvar je preduvjeta. Gramatike kao ‘deskriptivni katalozi’ jezičnih sredstava, pravila, ograničenja i drugih determinirajućih obilježja također bi trebale pratiti egzaktni put, dok bi pretpostavke o jezičnoj naravi, postanju ili o nekom drugom ontološkom sadržaju trebale prepustiti raspravama.

Jasno, atomizam ne isključuje semantiku niti nužno ne znači da semantika ne može uključivati atomizam; ona se poput sintakse smješta među formalne znanosti čija se obilježja mogu empirijski i heuristički dokazivati.¹⁴⁵

Može li se objekt 'žlica' opisati vrijednošću? Žlica je žlica po tome što nije vilica, nož, začim, jelo itd. Drugim riječima, 'žlica' je ne-vilica i s njome se nalazi u užem odnosu, za razliku od nekog daljeg odnosa npr. ne-začim. Ono što se time željelo reći jest da relacijski opis koji je inherentan strukturalizmu ne može biti promatran bez atomističkog aspekta sadržanog u svakoj komponencijalnoj analizi razlikovnih obilježja, te da gramatika koja želi biti adekvatna ne može izostaviti oba formalna vida – jedinicu i njezine odnose.

Strukturalistički gledano, relacija jest jedinica, ali logički gledano ona to nije – jedinicu čine distinktivna obilježja, odnosno ono što ona jest, a ne ono što ona nije.

Saussure sintagmu definira iz svojih sintagmatskih odnosa. Sintagmatski odnosi mogu biti i u jeziku i u govoru, odnosno sintagmatski odnosi postoje i u kolektivu i kod individue. Sintagmatski odnos predstavlja kombinatorni potencijal. Sintagmatski odnos u *langue* predstavlja (kolektivni) jezik što ga pojedinac pasivno preuzima od društva. Sintagmatski odnos u *parole* predstavlja (individualni) govor koji pojedincu služi u svrhu izražavanja vlastitih misli.

Na pitanje, dakle, pripada li sintagma govoru ili jeziku, odgovor bi trebao biti jasan – pripada i jednom i drugom. Međutim, Saussure za sintagmu jasno kaže da ne pripada govoru, već da to čini samo rečenica. Čini se to temeljnim Saussureovim paradoksom i najslabijim dijelom njegova učenja.

Budući da smo dobili predodžbu o sintagmi Ženevske škole, neće se dalje ulaziti u raznorazna učenja o sintagmi proizišla iz gledanja o njoj kao o znaku, npr. učenje Charlesa Ballyja (1944) koji je formulirao zakone transpozicije i odredio tipologiju sintagme, već ćemo se u daljnjim poglavljima osvrnuti na druga promišljanja sintakse skupine.

¹⁴⁵ U prilogu te pretpostavke leži činjenica da se već danas semantika može promatrati kao formalna disciplina promatramo li inherentna semantička obilježja. Nije nemoguće da se jednom neće moći formalizirati i relacijski motivirana semantička obilježja uz pomoć propozicijske, predikatne, modalne vremenske, Montagueove ili neke druge logike i metalingvističkih opisa.

Treće poglavlje – Leonard Bloomfield

Uvod

Leonard Bloomfield začetnik je tzv. američkog strukturalizma koji se u mnogim aspektima razlikuje od Saussureovog ‘europskog’ strukturalizma. Njihova osnovna razlika leži u odnosu prema značenju – dok se sosirovski nauk određuje kao semiotički, Bloomfieldov pak krajnje odilazi od značenja.

Iako se on smatra središnjom osobom američke lingvistike prije Chomskoga¹⁴⁶, Bloomfield je bio snažno kritiziran od kada datira i dan-danas sačuvan izraz ‘taksonomski pristup’ koji, kako je istaknuo Crystal¹⁴⁷, ima i pejorativan prizvuk, a što je izravno pomoglo stvaranju generativne gramatike.

U ovom će se poglavlju obraditi njegovo viđenje sintaktičkih jedinica i metoda sintakse skupine, te zbog čega se može reći da je Bloomfieldov nauk za aspekt jezične formalizacije revaloriziran i ponovno interesantan.

Taksonomija lingvistike

Bloomfieldovo učenje najbolje je predstaviti u svjetlu njegove težnje ka egzaktnosti u jeziku. Držeći da lingvistika mora prihvatiti metode prirodnih znanosti u svojim analizama proučavanjem stvarnih činjenice (eng. *real data*), a odbacujući mentalističke rasprave i ‘teoretiziranje iz naslonjača’ (eng. *armchair theorizing*), on tvrdi da je matematički jezik zbog svoje preciznosti primjer idealnog jezika (Bloomfield, 1935: 29).

Bloomfield lingvističko učenje dijeli na fonetiku i semantiku (str. 74) budući da polazi od jezikoslovnog središnjeg pitanja – odnosa glasa i značenja. Smatra da lingvističko učenje mora početi od fonetske forme a ne od značenja jer fonema ima

¹⁴⁶ Iako je de Courtenay skovao termin ‘morfem’, tek Bloomfieldu možemo zahvaliti za prvu morfologiju. Također, prvi je počeo prikazivati rečenične konstituente u dependencijalnim granaljkama (tzv. *immediate constituent analysis*) koje se danas obilato koriste u sintaktičkim teorijama, a uočio je i razliku egzocentričnih i endocentričnih skupina.

Među ostalim njegovim zaslugama, moramo naglasiti da je Bloomfield bio prvi koji je isticao da je rečenica skup, a ne niz riječi.

¹⁴⁷ Crystal (1987: 254-5)

ograničeni broj i mogu biti analizirani, za razliku od semantičkih razlikovnih obilježja.¹⁴⁸

Fonetiku definira kao onu “in which we studied the speech-event without reference to its meaning, investigating only the sound-producing movements of the speaker, the sound waves, and the action of the hearer’s ear-drum”, a semantiku kao onu “in which we studied the relation of these features to the features of meaning, showing that a certain type of speech-sound was uttered in certain types of situations and led the hearer to perform certain types of response.” (str. 74)

Ono što je Saussureu znak, to je Bloomfieldu oblik (eng. *form*). Njegova je pretpostavka da se svaki jezik sastoji od određenog broja signala ili lingvističkih oblika¹⁴⁹, dok se pak lingvistički oblici sastoje od fiksnih kombinacija signalnih jedinica ili fonema. (str. 158)

Lingvističke oblike dijeli na slobodne i vezane, ovisno o njihovoj mogućnosti da se pojave samostalno ili nesamostalno, odnosno na jednostavne i složene već prema tome ‘nose li djelomičnu fonetsko-semantičku sličnost prema drugim lingvističkim oblicima’. (str. 160-1)

Semantiku dijeli na gramatiku i leksikon, a semantički oblik na gramatički i leksički oblik. Jednostavne ili najmanje leksičke oblike koji imaju značenje zove morfemima, dok se ta njihova značenja nazivaju ‘sememima’. Fonem je obilježje leksičke forme koje nema značenja.

Jednostavno obilježje gramatičkog razmještaja zove ‘gramatičkim obilježjem’ ili ‘taksemom’.

Taksem je u gramatici ono što je fonem u leksikonu – najmanja jedinica forme. Kao što fonemi kao jedinice leksičkog signala čine fonetske oblike, tako i taksemi kao jedinice gramatičkog razmještaja čine taktičke oblike. Fonetski oblici zajedno sa značenjem čine lingvistički oblik, dok taktički oblici zajedno sa svojim značenjem čine gramatički oblik.

Najmanju jedinicu gramatičkog oblika koja ima značenje predstavlja ‘tagmem’ (s ‘episememom’ kao nazivom za tu jedinicu značenja), za razliku od morfema kao

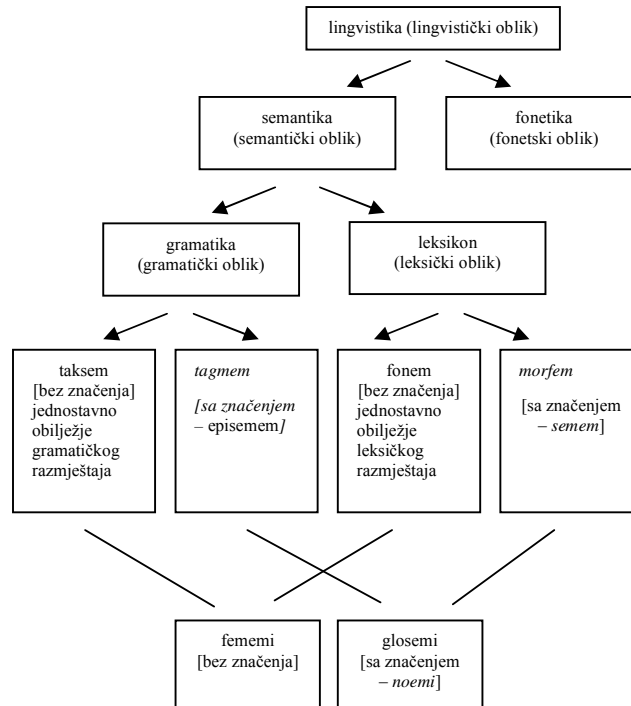
¹⁴⁸ “The signals can be analyzed, but not the things signaled about. This re-enforces the principle that linguistic study must always start from the phonetic form and not from the meaning.”, str. 162

najmanje značenjske jedinice leksičkog oblika i s pripadajućom jedinicom značenja – sememom.

‘Leksikon’ sadrži potpuni popis morfema. Osim uz pomoć ‘riječi’ ili ‘najmanjih slobodnih oblika’, jezik može prikazati svoje značenje i ‘razmještajem’ (eng. *arrangement*) svojih oblika. Gramatika se definira upravo kao razmještaj oblika u jeziku koji imaju neko značenje (str. 163).

Ono što je Saussureu sintagmatski odnos, to je Bloomfieldu razmještaj. Kao što Saussure sintagmatski odnos promatra za jedinice manje od riječi i veće od skupine, tako i Bloomfield radi s razmještajem vezanih i slobodnih oblika.

Dio termina kao što su ‘fememi’ (eng. *phememe*), ‘glosemi’ (eng. *glosseme*) i ‘noemi’ (eng. *noeme*) u njegovoj se knjizi samo mjestimično spominju, a predstavljaju najmanju jedinicu bez značenja (koja se dijeli na fonem i taksem), najmanju jedinicu sa značenjem (koja se dijeli na morfem i tagmem), te naziv za značenje najmanje jedinice lingvističke forme koja može imati značenje, a koja se pak dijeli na semem i episemem.

prikaz 7. Bloomfieldova shema lingvistike i njezinih jedinica

¹⁴⁹ Bloomfield koristi termin ‘signal’ zbog svojeg bihejorističkog opredjeljenja objašnjavanja značenja na osnovu stimulusa i reakcija u određenim situacijama.

Na taj način, izuzev analize značenja koju nije moguće napraviti, svi se izričaji (eng. *utterance*) mogu opisati u terminima leksičkih i gramatičkih oblika. (str. 167) Bloomfield navodi da nam je proučavanje semantike nedostupno iz sljedećeg razloga: budući da je značenje lingvističkih oblika određeno bihevioristički – situacijom u kojoj ih govornik izriče i reakcijom slušatelja – znači da bismo mogli proučavali semantiku morali bismo precizno odrediti sve semantičke odnose, objekte i događaje u svijetu, a što je nemoguće zbog nesavršenstva našeg znanja.¹⁵⁰

Bloomfieldovu je originalnu terminologiju katkada teško pratiti i razumjeti. Usprkos njegovoj težnji da slijedi egzaktni pristup, Beaugrande ističe da “aside from the well-known ‘phonemes’, the units have an indeterminate quality; even the division between ‘meaningless’ and ‘meaningful’ would not be simple to maintain.” (str. 71)

Četiri su načina za razmjestaj lingvističkih oblika prema Bloomfieldu – poretkom riječi, modulacijom (tj. intonacijom), fonetskom modifikacijom i selekcijom. (str. 163-4) Tako primjerice izričaj “Trči!” po njemu sadrži dva gramatička obilježja ili taksema – intonacijski i selekcijski taksem. Oni zajedno predstavljaju tagmem sa episememom imperativa za trčanje.

Sintaksa sintagme i Bloomfield

Baš kao i Saussure, Bloomfield najmanje sintaktičke jedinice, slobodne oblike, određuje polazeći od govora.¹⁵¹ Dok kod Saussurea govor ima teorijski primat u smislu da govor prethodi jeziku, kod njega on predstavlja lingvistički oblik koji se daje formalizirati zahvaljujući svojim unutarnjim razlikovnim obilježjima i od kojih se sastoji svaki lingvistički oblik bilo kojeg jezika. Budući da smatra da lingvistička analiza ima svoju hijerarhiju, fonologiji ili 'praktičnoj fonetici' koja se nalazi na početku svakog lingvističkog posla posvećuje dosta prostora u svojoj knjizi. Tek nakon što se uspostavi fonologija nekog jezika može se započeti sa zadaćom utvrđivanja kakva su značenja pridružena određenim fonetskim oblicima. (str. 138)

¹⁵⁰ str. 74, 162

¹⁵¹ “Since only free forms can be isolated in actual speech, the word, as the minimum of free form, plays a very important part in our attitude toward language. For the purposes of ordinary life, the word is the smallest unit of speech.”, str. 178

Najmanju sintaktičku kao i morfološku jedinicu određuje u ovisnosti na to izgovara li se oblik samostalno ili ne¹⁵² zbog čega je podjela lingvističkih oblika na slobodne i vezane jedna od temeljnijih u njegovom radu i presudna u razlikovanju morfologije i sintakse kao dijelova gramatike.

Najmanja mu je sintaktička jedinica riječ ili *free form*. Sintaksa se ne bavi vezanim oblicima jer se to tiče morfologije.¹⁵³

Sintaksa se dalje bavi slobodnim oblicima (riječima ili skupinama) koje su sastavljene uz pomoć taksema poretka riječi, modulacije, fonetske modifikacije i selekcije. (str. 184) Vrste riječi ili skupine kao sintaktičke neposredne sastavnice određuju se prema distribucionalističkoj metodi: u *actor-action* konstrukciji ‘netko trči’ dvije sastavnice nisu međusobno zamjenjive zbog čega se kaže da se ova konstrukcija sastoji od dva položaja – položaja onoga tko vrši radnju (eng. *actor*) i položaja same radnje (eng. *action*). Kako se samo određene riječi mogu nalaziti bilo u jednoj bilo u drugoj funkciji, Bloomfield uspostavlja ‘razred oblika’ (eng. *form-class*) prema mogućnosti tih oblika da popune određeni položaj. (str. 185)

Iz tog razloga Bloomfield odbacuje tvrdnju tradicionalne lingvistike da se oblici *does*, *do*, *did*, *done* mogu nazvati različitim oblicima iste riječi; zbog razlike u značenju to su po njemu potpuno različite riječi. (str. 178)

Sintaksa skupine bavila bi se prema Bloomfieldu slobodnim oblicima koji se sastoje od dva ili više manjih slobodnih oblika (npr. ‘poor John’ ili ‘John ran away’). Slobodni oblik koji ne predstavlja skupinu (eng. *phrase*), naziva se ‘riječju’ (eng. *word*).

Bloomfield je naravno svjestan nedostataka određivanja jedinica iz govora.

“In fact, if we are lucky, we may hear someone utter the form (...) without any accompaniment. (...) In other cases, we may wait in vain for the isolated form.” (str. 159)

“In the case of many languages, however, it is impossible to distinguish consistently, on the one hand, between phrases and words, and, on the other hand, between words and bound forms. The linguist cannot wait indefinitely for the chance of hearing a given form used as a sentence – that is, spoken

¹⁵² “A linguistic form which is never spoken alone is a *bound* form; all others (...) are *free* forms.”, str. 160

¹⁵³ “Syntactic constructions (...) are constructions in which none of the immediate constituents is a bound form.”, str. 184

word. (...) Inquiry or experiment may call forth very different responses from hearers. Are English forms like *the, a, is, and* ever spoken alone?" (str. 179)

Beaugrande ističe da je njegova granica između sintakse i morfologije zbunjujuća, "with the word caught in between. Bloomfield envisions a gray area of 'compounds' ranging from 'syntactic' to 'semi-syntactic' to 'asyntactic'. (...) Moreover, its status as 'a free form' does not fully identify the word, because 'we do not mark off those segments of our speech which could be spoken alone'. (BL 178) Bloomfield is forced to turn to writing: 'the analysis of linguistic forms into words is familiar to us because we have the custom of leaving spaces between words in our writing and printing (BL 178)" (str. 76)

Zaključak

Biheviorističko polaznje od govora i njegova metoda 'razgraničavanja' oblika (u Saussureovom nazivlju), te određivanje jedinica u odnosu na značenje iako semantiku smatra izvan dosega znanosti, najnekonzistentije su točke Bloomfieldove sintakse. Metoda distribucionalizma koja uključuje supstituciju i distribuciju a koju je koristio Bloomfield, postblumfeldovci su prihvatili do te mjere da su potpuno ignorirali semantiku u svojim lingvističkim analizama. Iako je takva analiza neprihvatljiva za lingvistički opis, nije i za računalnolingvistički. Tako primjerice projekt 'Link Grammar'¹⁵⁴ upravo zahvaljujući distribucionalizmu uspio je formalizirati vrste riječi algoritmom koji s visokom točnošću prepoznaje jezične jedinice u tekstu. To govori da je Bloomfield bio na dobrom tragu računalne znanosti. Također, zanimljivo je njegovo isticanje da je jezik skup a ne niz, tvrdnja na kojoj je Chomsky kao teoretičar formalnih jezika zasnovao svoje 'Sintaktičke strukture'. Zbog toga može se reći da je Bloomfield svojevrsni preteča računalnih lingvista. Drugim riječima, da je Bloomfield živio u naše vrijeme vjerojatno bi bio računalni lingvist.

¹⁵⁴ Sveučilište Carnegie Mellon, <http://bobo.link.cs.cmu.edu/grammar/html/>

Četvrto poglavlje – Kenneth Pike

Uvod

Odvojivši se od drugih postblumfeldovaca, Pike je razvio ‘tagmemiku’ u želji da načini biheviorističku teoriju koju će moći primijeniti u antropologiji te u proučavanju još nezabilježenih jezika. Kao i u primjeru nekih drugih lingvističkih teorija (ili možda bolje: metodologija), neki njezini aspekti proširili su se daleko izvan jezikoslovlja (osim npr. primjene u književnoj teoriji i retorici, tagmemika se može naći i u etnomuzikologiji, teologiji i u drugim područjima¹⁵⁵).

Beaugrande navodi da je Pike imao ambicioznu želju da revidira gledište na konceptualni okvir jezika zbog čega se njegovo opširno djelo na 762 stranice s isto tako ambicioznim naslovom ‘Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior’ odlikuje ‘čistom elaboracijom i složenošću’.¹⁵⁶

Budući da nas ne zanimaju širi okviri tagmemike, ovdje ćemo obraditi samo onaj dio koji se tiče sintakse sintagme i reperkusije na minimalne sintaktičke jedinice, dok će se izostaviti etške i emske razine opisa, teorijski konceptualni skupovi, hijerarhijski principi, itd.

Iako njegovo učenje danas nije toliko utjecajno u ovaj je magisterij uvršteno ponajprije zbog njegova korištenja termina ‘tagmem’ i ‘sintagmem’, a koje je autor ovog magisterija prihvatio kao dobre tvorenice za temeljnu i izvedenu sintaktičku jedinicu. Njegovo je učenje bilo zanimljivo naprosto da se uoči njihov međusobni odnos te usporedi s vlastitim stavom.

Tagmemika kao konceptualna teorija

Baveći se dugi niz godina fonologijom i fonetikom Pike se pitao postoji li jedinica za gramatiku kao što je to fonem za fonologiju, odnosno koja bi to mogla biti

¹⁵⁵ Prema Lindi K. Jones u članku ‘Tagmemics’, prilogu ‘Concise Encyclopedia of Syntactic Theories’ (str. 331)

¹⁵⁶ Beaugrande (1991: 88)

Linda K. Jones navodi čak da tagmemika uključuje “the nature of human behaviour at a very deep level, and in fact, of the nature of human rationality.” (str. 327)

Usput rečeno, zbog svojih je zasluga, kako se navodi na stranicama *Summer Institute of Linguistics*, Pike bio više puta nominiran i za Nobelovu nagradu.

minimalna strukturna jedinica gramatičke analize. Nazvavši ju prvotno ‘gramemom’ a poslije ‘tagmemom’ preuzimajući termin od Bloomfielda, jedinica odražava višenaspektan pristup gramatici – istovremeno predstavlja i jezičnu funkciju (sintaktički ‘utor’ ili eng. *slot*) i vrstu jedinice (eng. *class of units*) koja ju ‘popunjava’ (eng. *filler* – npr. zamjenica u subjektu).

U usporedbi s Hallidayovom sistemskom i Dikovom funkcionalnom gramatikom, kako navodi Matthews (1997), Pike je bio prvi koji je razradio takav model funkcionalne sintakse.

Pod trima jezičnim strukturama (ili trojstvom modova [engl. *a triad of modes*]) Pike podrazumijeva da se jezik sastoji od leksikona, fonologije i gramatike. Tagmem je dakle bio ono za gramatičku razinu što je morfem bio za leksičku a fonem za fonološku razinu.

Odmah valja naglasiti da tagmem kod Pikea nije sintaktička jedinica kao što je to kod Bloomfielda – tagmem je ovdje (‘emski’) segment koji tvori skupinu, klauzu, rečenicu, paragraf, itd. Tagmem je temeljni gradivni element jezične strukture odnosno dio svake konstrukcije.¹⁵⁷

Budući da smatra da je struktura jezika nalik strukturi društva (1971: 641), sve jezične jedinice definira prema bihevioru – jedinici ponašanja, “such as the church service or the football game”.¹⁵⁸

Morfem se određuje kao minimalna jedinica biheviora u modu obilježja.¹⁵⁹

Tagmem se određuje kao minimalna jedinica biheviora u distribucijskom modu.¹⁶⁰

U duljoj definiciji tagmema stoji:

¹⁵⁷ Ukratko, ‘emski’ znači ono što se tiče jednog jezičnog (i kulturnog) sustava, dok bi se ‘etski’ mogao objasniti kao paradigmatički, komparativni ili pristup koji se tiče više sustava.

¹⁵⁸ Ili u punoj definiciji: “A BEHAVIOREME is an emic segment of component of purposive human activity, hierarchically and trimodally structured, having closure signalled by overt objective cultural clues within the verbal or nonverbal behavior of the domestic participants or domestic observers, and occurring through its free or conditioned, simple or complex variants within a behavioral system (or composite of systems) and a physical setting which are also emically, hierarchically and trimodally structured.” (str. 121)

¹⁵⁹ “The minimum unit of the feature mode of the behavioreme”. (str. 150-193)

U drugoj definiciji morfem je ‘a verbal emic motif’, a morf ‘verbal etic motif’ (str. 151). “An EMIC MOTIF (or motifeme) is a minimum unit of the feature mode of the behavioreme.”

¹⁶⁰ U drugoj definiciji tagmem je “[a] verbal motifemic-slot-class-correlative [unit, op. T.S.]”, dok je tagma “a verbal etic motif-slot-class-correlative [unit, op. T.S.]” (str. 195).

“A MOTIFEMIC-SLOT-CLASS-CORRELATIVE (or ROLE-EME) is a minimum, active, trimodally-structured emic segment or component of human activity within the pyramided hierarchy of the distribution mode of a minimum or included behavioreme or hyperbehavioreme; it is characterized by an emic slot correlated with a morpheme class (or with a composite class of morphemes plus morpheme sequences); it is manifested by tree or conditioned, motifemically-simple or motifemically-complex, fused or clearly-segmented variants through the manifested variants of its manifesting emic motifs or classes of emic motifs, and it occurs within a trimodally- and hierarchically-structured system of motifemic-slot-class-correlatives and within a system of behavioremes, and hence within a structured physical setting.” (str. 194-5)

Da bi se odredila jezična razina poput razine riječi, skupine, klauze, rečenice, ali i osnove, iskaza te konverzacije, analitička tehnika mora zadovoljavati dva uvjeta: (i) da jedinice neke razine u određenoj mjeri kontroliraju pojavljivanje i relativni poredak podrazumijevanih konstituenata, te (ii) da budu strukturirane na način koji je u kontrastu s višim ili nižim razinama u hijerarhiji. (str. 437)

Da bi se odredila razina riječi prema razini koja se nalazi ispod nje, moraju se zadovoljavati sljedeći kriteriji (str. 438):

- (i) izolativnost (‘isolatability’) – npr. da riječ *boys* može biti uporabljena kao poziv (*Boys!*);
- (ii) različitost pojavljivanja (‘versatility of occurrence’) – *boys* može biti subjekt, objekt itd;
- (iii) strogost poretka (‘rigidity of order’)¹⁶¹;
- (iv) prekidivost (‘interruptibility’) – mogućnost da se unutar riječi ubaci dodani izraz kao što je to moguće u nizu riječi;
- (v) posebni odnos (‘special relationship’) – mogućnost da se nesintaktički uzorci između morfema mogu pojaviti unutar riječi a koji se ne nalaze u skupinama (npr. *the outcast* prema *to cast out*);
- (vi) mogući fonološki obilježivači (‘potential phonological markers’)¹⁶²;
- (vii) analogičnost¹⁶³.

¹⁶¹ “[S]ubword units are likely to be rigidly fixed as to the places they occur in a sequence of morphemes, whereas a word may be more loose in reference to the place it comes in a sequence of words – cf. the parts of *un-gentle-man-li-ness* versus *away* in *Away he ran*, *He ran away*, *Away ran he*”

¹⁶² “(a) it is often possible to pause at the end of any word, but seldom after a nonfinal morpheme within a word; (b) in various languages words may constitute a rhythm or pause group, but affixes seldom do (compare the possibility of pause in the phrase *a black bird* with no such normal possibility in the word *blackbird*); (c) special junctures or (d) phoneme sequences or (e) allophonic occurrences or (f) morphophonemic rules may also help mark word borders”

¹⁶³ “analogy of doubtful items with items more certain (e.g., *the* as more or less non-isolatable, analogous to isolatable *this*, or *-m* to *I’m here* analogous to *am*)”

Da bi se razlikovala od klauze ili rečenice, skupina mora zadovoljavati dva kriterija: (i) da može popunjavati emski utor ('slot') u klauzi ili rečeničnoj strukturi, te (ii) da je sačinjena od niza dvije riječi ili od jedne riječi "which is optionally expandable in that same slot" (str. 439).

Da se skupina može sastojati od samo jedne riječi argumentira mogućnošću da i pojavljivanje jednog jedinog morfema možemo nazivati riječju.

Primjer imenične skupine u engleskome jeziku *the boy* naziva "multi-word obligatorily-complex phrase", a *big John* "single-word phrase and its multi-word optionally-complex counterpart". Pokušavši se algebarski izraziti, Pike ističe da je skupina $(+ \text{ riječ } + \text{ riječ })$ ili $(+ \text{ riječ } \pm \text{ riječ })$, ali da nije $(+ \text{ riječ })$.

Kao i kod kriterija razlikovanja riječi prema njoj podređenoj razini, razlika skupine i riječi navedena je u već spomenutih sedam kriterija. (str. 440)

Sintagmami su konstrukcije tagmema (jedinstveni emski niz tagmema strukturno promatranih), odnosno hiper morfemske (eng. *hypermorphemic*) konstrukcije (str. 451).

U definiranju vrsta riječi Pike polazi od rezultata svojih istraživanja iz miksškoga (Meksiko) i drugih jezika u kojima se ne nalazi jasnog razlikovanja između morfologije i sintakse, a iz čega zaključuje da je za određivanje vrsta riječi važna emska a ne etska perspektiva (str. 481). Beaugrande ističe da Pike u svome tagmemskom modelu ne pokušava dalje riješiti probleme determiniranja jedinica po vrstama riječi, te navodi kritiku da njegove argumentacije značenja vrste ('class meaning') miješaju gramatički aspekt ('person', 'tense', 'aspect') s konceptualnim kategorijama ('action', 'quality', 'substance'). (1991: 111:5.74)

S današnjeg aspekta, osnovni nedostatak Pikeove tagmemike jest snažno oslanjanje na biheviorističku teoriju. Proučavanje jezičnog sustava kao reakcije ljudskog ponašanja zapravo znači da se jezična mentalistička sfera (koja pretpostavlja jezičnu moć i sposobnost), međuljudska komunikacija, te na kraju i značenje promatraju isključivo kao naša reakcija na određene situacije. Je li naša spoznaja isključivo uvjetovana interferencijom čovjeka i društva?

Pike ističe da se opisivanjem jezika bez pozivanja na ljudsku reakciju dobiva opis ljudskog ponašanja kao matematičkog sustava bez veze sa značenjem ili svrhom.

Zaključak

Pike tagmem definira kao korelat funkcije ('slot') i vrste ('filler'). Za razliku od Bloomfielda od kojeg je posudio taj termin, on jedinicu sintaktičkog ustrojstva drži više od obične 'neposredne sastavnice' koja bi prije pokrivala značenje Bloomfieldova 'taksema'. On smatra da je funkcija vezana za oblik te da se nijedna jedinica ne može proučavati nezavisno od drugih jedinica ni da se može definirati samom sobom.

Osim isticanja ravnopravnosti funkcionalnog i konstrukcijskog rečeničnog aspekta, važnost Pikeovog učenja jest i jasno razdvajanje plana govora i plana jezika, preciznije nego što je to učinio Saussure.¹⁶⁴

Termini tagmem i sintagmem koji se predlažu u magisteriju kao temeljna i izvedena sintaktička jedinica razlikuju se od Pikeovih u dvije stvari:

- (i) nisu promatrani u biheviorističkom ili bilo kakvom širom konceptualnom okviru osim onog strogo formalnogramatičkog;
- (ii) nisu presjek konstrukcijskog i funkcijskog aspekta (npr. imenica u objektu), već zasebne konstrukcijske i funkcijske jedinice (npr. kvantifikatorski sin/tagmem, infleksijski sin/tagmem).

¹⁶⁴ Poredane hijerarhijski od najveće prema najmanjoj, govor ima jedinice: *pause group*, *phonological phrase* (ili *stress group*, *contour*), *phonological word* (ili *stress group*, *rhythm group*, *foot*), *syllable*, *phoneme*, dok jezik ima sljedeće: *conversation*, *conversational exchange*, *monolog discourse*, *paragraph*, *sentence*, *clause*, *phrase*, *word*, *stem*, te *morphem*.

Peto poglavlje – Aleksandar Belić

Uvod

Aleksandar Belić bio je jedan od najvažnijih gramatičara za područje srednjojužnoslavenskih jezika. U ovom poglavlju upoznat ćemo se s osnovnim aspektima njegove sintakse sintagme. Kao što ćemo vidjeti, on sintagmatiku ne promatra isključivo kroz oblik, odnosno ne rješava ju definirajući prethodno granicu morfologije i sintakse, već ističe kriterije sintagmatske funkcije i značenja.

Jezik i kategorija riječi

Jezik je za Belića skup ili sustav znakova za obilježavanje onoga što se u ljudskoj svijesti događa radi zadovoljavanja komunikacijske potrebe.¹⁶⁵ Jezičnom strukturom naziva “svu povezanost jezičkih fakata, bilo u sistemima značenja, bilo u sistemima oblika, sa svima uzajamnim odnosima koji među svima njima postoje” (str. 11). Ističući njemu tradicionalno mišljenje da se upotreba riječi određuje isključivo značenjem i oblikom riječi, Belić nadopunjuje da svakako valja uvrstiti i istraživanje funkcije te je razlikovati od značenja i oblika riječi.¹⁶⁶

Kao što je to jasno naglasio na početku svoje knjige, lingvistika mu katkada izgleda kao da je postala dio psihologije, logike, filozofije ili čak sociologije, zbog čega je nastojao ‘osloboditi svoja ispitivanja i istraživanja od tih disciplina tamo gdje im nije mjesto’.

¹⁶⁵ Ili definicija na str. 509: “Jezik je sistem najraznovrsnije povezanih znakova koji se uzajamno određuju i dopunjuju, dajući pojedinim rečima, u vezi sa njihovim značenjima, odnosima i oblicima, njihove vrednosti.”

¹⁶⁶ “Istina, funkcija se može sadržavati u značenju ili obliku, ali može biti sa njima i neparalelna. Zato se u mom izlaganju razlikuju prave reči od nepravih: u prvim se slaže funkcija sa značenjem i oblikom, kod drugih se ne slaže.” (str. 12)

Beliću je funkcija ‘zbirni pojam koji označuje skup svih službi ili cjelokupne upotrebe koje se određuju unutrašnjim elementima riječi, svim onim što čini njegovu predstavu.’ Tako mu primjerice imeničku funkciju u potpunosti vrše samo ‘prave’ imenice, za razliku od glagolskih imenica kao ‘nepravih’ imenica. Kada riječ prelazi iz jedne kategorije u drugu, mijenja se i funkcija ali i sintagmatsko, složeno značenje. “U tom složenom značenju nalazi se donekle i značenje nove kategorije i donekle značenje stare; ali značenje stare kategorije gubi svoju funkciju nove kategorije.” (str. 484)

Unatoč konstataciji da jeziku ‘uvijek prethodi duhovna sprema za nj’¹⁶⁷, te da ‘konceptija predmeta mora biti u osnovici jezičnom shvaćanju pri vezivanju izvjesnog glasovnog obilježja za tu konceptiju’, neobično je što Belić ustvrđuje da su discipline poput filozofije ili psihologije nepoželjne u jezičnom istraživanju. Može li jezik kao skup/sustav znakova promatran u komunikacijskoj perspektivi opisati ‘duhovnu spremu’ ili ‘konceptiju predmeta’, odnosno može li tako definiran jezik zadovoljiti njegove ambicije za ‘intenzivnim’¹⁶⁸ jezičnim proučavanjem?

I Belić se nalik na sve druge autore obrađene u II. dijelu ovog rada osvrće na terminološki ‘gramatički tradicionalizam’ i podjele na vrste riječi za koju kaže da je ‘malo ispravna’.¹⁶⁹ (str. 19)

Temeljno njegovo pitanje vezano za vrste riječi glasi: “koliko današnji termini naše gramatike uopšte odgovaraju današnjem razumevanju u nauci gramatičkih kategorija?” (str. 4)

Ističe da podjele na vrste riječi ‘pokazuju jezična formalna stanja’ te da imaju samo ‘povijesnu vrijednost’ zbog toga što su dobiveni dijakronijskim putem. (str. 163)

Kriteriji funkcije, značenja i glasovnog znaka (ili oblika) tri su kriterija (ili ‘momenta’ kako ih autor još zove) po kojima se riječi dijele u vrste. Na osnovi njih on riječi svrstava u šest kategorija: (i) imeničke, (ii) pridjevske, (iii) zamjeničke, (iv) glagolske, (v) priloške, i (vi) odnošajne riječi.

Prema ‘gledištu izvornosti obilježavanja triju osnovnih momenata u riječima’ izvodi ‘četiri kategorije osnovnih riječi indoeuropskih jezika’: (i) imeničke, (ii) pridjevske, (iii) glagolske, te (iv) deiktične riječi (partikule). (str. 155-6)

Belić polazi od rečenice a ne od riječi jer drži da se sporazumijevanje vrši rečenicama: “sve [se] u jeziku vrši u rečenici i (...) zato [se] u svakoj prilici pri proučavanju jezika mora od nje polaziti.” (str. 20)

Prema tome je njegova temeljna podjela riječi na samostalne i nesamostalne uvjetovana njihovom mogućnošću pojavljivanja izvan rečenice ili skupine – one riječi

¹⁶⁷ “Zato je jezik skroz duhovna tvorevina (...)” (str. 15)

¹⁶⁸ Belić ispitivanja u jeziku dijeli na ‘ekstenzivna’ (ona koja se odnose na sve jezike svijeta) i ‘intenzivna’ (ona koja nas vode u ‘dubine ili tajne jezičnog “organizma”’). (str. 6)

¹⁶⁹ Zanimljiv je onaj dio u kojem nas upućuje na koji je tradicionalizam mislio: “U stvari, sa terminima uvek idu donekle i stari pojmovi, koji, jednom učvršćeni, ne daju našoj misli da se od njih potpuno oslobodi. I najveći su među ispitivačima jezika, bar donekle, robovali toj gramatici. Još se i danas,

koje se mogu nalaziti izvan rečenice “ne gubeći ništa od svoga značenja, svoje funkcije i svoga oblika” on naziva ‘samostalnim’, za razliku od ‘nesamostalnih’ koje se moraju nalaziti u rečenici ili skupini.

‘Samostalnost’ odražavaju sve one riječi koje označavaju stvarne predmete, riječi koje mogu dobiti funkciju imenica (one postale od glagola ili pridjeva – npr. *laž*, *zlo*, *pjevanje...*), te zamjenice koje upućuju na određeno lice ili stvar. (str. 21-2) Za sve ostale riječi Belić tvrdi da su nesamostalne – prilozi, pridjevi, veznici i prijedlozi bliže određuju neku drugu riječ ili kakav odnos. Iako mogu imati službu riječi, skupine ili rečenice, uzvici ih ipak ne mogu zamijeniti u potpunosti te i njih smatra nesamostalnim. Brojevi se smatraju dijelom pridjevi, dok su glagoli podređeni imenici.

Koncept samostalnosti riječi središnji je za Belićevu raspravu o vrstama riječi – ono što ga zanima jest “šta za jezik daje ili može dati samostalna reč nesamostalno upotrebljena”, odnosno “šta znači i nesamostalna reč samostalno upotrebljena.” (str. 26-7)

Sintagme značenja i funkcije

Belić problematici sintakse skupine ne prilazi na način kako su to činili mnogi gramatičari prije njega – ne smatra da je prioritetno rješavanje pitanja odnosa morfologije i sintakse.¹⁷⁰ Čak štoviše, ističe da se može reći da oblik nije nužan (str. 498) jer ima jezika ‘bez oblika u pravom smislu riječi’.

Autor navodi nekoliko općenitih jezičnih osobina iz kojih proizlazi zaključak o relativnosti oblika:

- (i) osobina “da se jednom rečju kao znakom mogu obeležavati vrlo različite vrednosti u jeziku: počevši od rečenice, preko sintagme – do najprostijih bilo samostalnih bilo nesamostalnih pojmova”;
- (ii) osobina “da se oblikom, koji čini deo kakve sisteme, mogu obeležavati i cele rečenice i samo odnosi izvesne reči u rečenici”;
- (iii) osobina “da oblik (‘forma’) prema različitoj funkciji svojoj mora imati i različnu prirodu, iz koje ističu i različne vrednosti njegove i sasvim različne osobine”. (str. 171)

češće nego što bi se moglo misliti, polazi u jeziku od oblika ili forme ili zvuka kao da je u njima suština jezika. Međutim ništa nije tako relativno u jeziku kao forma ili zvuk.” (str. 4)

¹⁷⁰ “Ja mislim da su sasvim uzaludne prepirke oko toga šta od jezičkog materijala ide u sintaksu a šta u morfologiju; jer sve reči i svi oblici imaju svoje značenje, funkciju i oblik. Prema tome, svi oni podjednako ulaze u obe grupe (...)” (str. 170)

Pitanje sintagmatike tako svodi na problematiku dvaju odnosa – značenja i funkcije. Prema njima sintagme dijeli na složene i jednostavne – jednostavne su one koje uvijek imaju ‘unutrašnje jedinstvo predstave ili jedinstvo značenja’, dok su složene one “koje objedinjuje zajednička funkcija, a koje se uzajamno ni u kakvom odnosu ne nalaze.” (str. 190)

Također, razlog zašto radije koristi termin ‘sintagma’ nego ‘grupa riječi’ jest u tome što se u potonjem terminu “ne vidi (...) unutrašnje jedinstvo [riječi] koje je oličeno ili u jedinstvu predstave ili u jedinstvu funkcije” (str. 189).¹⁷¹

Za razliku od rečenice, Belić u svojoj knjizi izrijekom ne daje jasnu i punu definiciju sintagme. Vlastitim izborom i konstrukcijom mogli bismo izvesti jednu: sintagma je ‘grupa riječi organski promatrana’ (str. 26) koja ‘služi diferenciranju različitih odnosa, jer su sastavljene iz dijelova kojima se razlike među njima uvjetuju.’ (str. 248)

Međutim, prema onome što drži najbitnijim u sintagmatici – značenju i funkciji – interpretacija njegove sintagme bila bi da je sintagma svaki oblik koji ima sintagmatsko i jedinstveno značenje ili funkciju.¹⁷²

Druga podjela sintagmi na odredbene i dopunske jest ‘po njihovome odnosu’. Odredbene su one, kako ističe, “kada se kakva osobina koja je latentna u jezičkom potencijalu reči – otkriva zavisnom rečju sintagme: *sivo nebo*, *suho drvlje* (...)”, dok su dopunske one “kada se u zavisnoj reči sintagme otkriva sastavni deo pojma koji je izvan njega, ali sa kojim dotični pojam čini organsku celinu: *orati zemlju*, *seći drva* (...).” (str. 191-2)

Belić ističe da je važan sintagmatski aspekt mogućnost da se dopunska sintagma prijelazom po funkciji upotrijebi u odredbene svrhe.

¹⁷¹ Može se reći da mu je taj odnos daleko važniji i da naidilazi pitanje sintagmatike – tako primjerice razlog zašto brojevima nije dao ravnopravno mjesto uz druge vrste riječi jest što “oni i po značenju i po funkciji takvo mesto ne zaslužuju”. (str. 116)

¹⁷² Više o aspektu oblika, značenja i funkcije vidi u XXXVI. poglavlju ‘Napomene o funkciji, značenju i obliku reči’ (str. 481-508)

Što je sve sintagma?

"Svugdje se susrećemo sa sintagmama: bilo da se one upotrebljavaju kao sintagmatski povezane grupe reči, složene ili izvedene reči, padežni oblici ili koja prosta vrsta reči sa sintagmatskim značenjem, sintagme sa podmetskom ili priloškom funkcijom, ili sintagme koje bliže određuju i dopunjuju subjekte i predikate i njihove delove ili delove njihovih sintagma. I sve ove mnogobrojne vrste sintagma po značenju, bez obzira na njihov oblik, svode se na subjekat i predikat." (str. 194)

Kao što je već napomenuto, Belić se pod proučavanjem sintagmi ne tiče samo oblika, već proučava sve ono u čemu se ostvaruje 'jedinstvo značenja ili funkcije' tako da sintagmatika obuhvaća složene, izvedene i jednostavne riječi te subjektne i predikatne sintagme.

Za jednostavnu riječ navodi da "[s]ama promena funkcije jedne kategorije reči u funkciju druge kategorije reči daje toj reči sintagmatsko značenje i produktivnu prirodu" (str. 296), odnosno da "(...) svaka od (...) osnovnih kategorija reči prelazeći u drugu – mora imati, makar i samo prelazno, ali uvek obavezno sintagmatsko značenje." (str. 297)

Kao i za jednostavne te izvedene riječi, Belić za složenice tvrdi da nisu ništa drugo do sintagme¹⁷³, te da se odredbeni i dopunski vid sintagmi može po značenju nalaziti u svim tim jedinicama. (str. 193)

Rečenica i sintagma

Rečenica je za Belića "najprostija i najmanja govorna celina u kojoj se slobodnom i uvek drukčijom vezom pojmova nešto novo o njima iznosi". Bez obzira na broj upotrebljenih riječi, ona mu je 'potpuni iskaz, potpuno iznošenje neke misli, suda, konstatacije i sličnog' (str. 173), odnosno 'potpuna govorna cjelina' (str. 169). Da bi mogla biti najmanja i potpuna govorna jedinica Belić ustvrđuje da se rečenica sastoji ni više ni manje nego od dva 'pojma' ili 'predstave' – one koja 'gospodari' (tj.

¹⁷³ "Poznato je da je značenje složenica i izvedenih reči podjednako sintagmatsko." (str. 275)

"Priroda složenica objašnjava se isto onako kao i priroda sintagma: u svakoj sintagmi imamo ili jedinstvo po značenju ili jedinstvo po funkciji. To jedinstvo moglo je dovesti i do jedinstva reči (...)" (str. 270)

Na taj način Belić objašnjava zašto je i došlo do ujedinjavanja dviju riječi u složenu riječ.

subjekt) i one ‘podčinjene’ (tj. predikat), a koje se mogu objediniti i u samo jednoj riječi. (str. 174-6)¹⁷⁴

Posebno ističe da rečenica nije veza samostalnih ili nesamostalnih riječi, već veza sintagme subjekta i sintagme predikata. (str. 182)

Razlika sintagme i rečenice dobiva se na osnovi razumijevanja dijelova te veze: ‘osjećaju li se riječi u vezi kao jedan pojam ili kao obilježavanje odnosa između dva pojma’.¹⁷⁵ (str. 169)

Navodi da se nikako ne može složiti s mišljenjem drugih lingvista da je rečenica sintagma višega reda tvrdeći da su te dvije jedinice potpuno različite tvorbe:

“(...) jedna je u momentu govora već dana: to je sintagma; a druga se u momentu govora stvara: to je rečenica; jedna predstavlja niz reči upotrebljenih za to da se jedan pojam opiše, a druga predstavlja u danom trenutku ili za određeno vreme vezu dvaju pojmova; jedna je statika (...), a druga je dinamika; jedna predstavlja dani predmet ili pojam sa osobinama datim u danoj prilici, a – druga dani pojam za koji se izvesne osobine vezuju za izvesno vreme ili kako drukčije, uslovno. Sintagma je izraz u kojem se opisuje nešto što je kao složeno dato, a ne određuje se za dani trenutak kao takvo, kao što je kod rečenice.” (str. 181)

Međutim, ističe, uzmu li se sve tri jezične jedinice u obzir – samostalna riječ, sintagma i rečenica – tri se jedinice svode na dvije: na samostalnu riječ i rečenicu. To objašnjava time što ‘samostalna sintagma i nije ništa drugo do bliže određena sintagma koja dobiva svoju samostalnost od samostalne riječi.’ (str. 26)

Zbog toga je neobično što Belić sintagmu obrađuje u poglavlju s rečenicom a ne s riječi.

“(…) i srpskohrvatsko *dan*, ili nemačko *heute*, ili francusko *aujourd'hui* imaju isto sintagmatsko značenje: ‘ovoga dana’ (...) Kakva je razlika između nemačkog *Sauermilch* i našeg *kiselo mleko*, ili nemačkog *Knoblauch* i našeg *beli luk* itd.? Nema nikakve.” (str. 270)

¹⁷⁴ Kao što se vidi Belić se suprotstavlja tezi o verbocentričnosti rečenice te tvrdi da se zbog utjecaja logike “na glagol sa jezičke strane ne gleda uvek dovoljno objektivno” (str. 23). Tvrdi da je lični glagolni oblik ‘nesumnjivo podčinjen subjektu’, te da je termin ‘podmet’ u značenju subjekta netočno preveden zbog krive interpretacije.

Na drugom mjestu ističe da je subjekt ‘osnovica’, ‘središte’ ili ‘potka rečenice’ (str. 179), dok je predikat ‘nesamostalni dio rečenice’ (str. 183).

¹⁷⁵ Pojmovno određenje znači da veze dvaju pojmova kao što su rečenice u predikaciji (npr. ‘vrijeme je lijepo’) ne mogu biti sintagme, za razliku od ‘lijepo vrijeme’ koje predstavlja jedan (sintagmatski) pojam.

Zaključak

Četiri su aspekta ili kriterija koja su Beliću pomogla u definiranju njegove sintagmatike – to su aspekti značenja, funkcije i oblika koji se od autora navode kao primarni, te četvrti do kojega smo došli posrednim zaključivanjem – aspekt ‘samostalnosti’. Kao što smo pokazali, on mu je pomogao u definiranju riječi, pobijanju verbocentrične teze i definiranju razlike subjekta i predikata, zatim isticanju razlike između sintagme i rečenice, te na kraju uspostavljanju sintagme.

Držeći sintagmatsku funkciju i značenje najvažnijim od svih aspekata, šteta što se autor ravnopravnije nije ponio i sa sintagmatskim oblikom i konstrukcijom, te snažnije istaknuo vezu šest vrsta riječi koje je uspostavio u prvom dijelu knjige sa sintagmom drugoga dijela – tako je primjerice zanimljivo da Belić nigdje ne govori o imeničkoj, pridjevskoj, glagolskoj ili prijedložnoj sintagmi iako jasno ističe vezu riječi i sintagmi. To je vjerojatno zbog toga što mu je više želja opisati sintagmatsko porijeklo i proces (dakle svojevrsnu derivaciju ili transformaciju), nego sintagmatsku varijaciju i formaciju.

Govoreći o jezičnim jedinicama, Belić se često poziva na smisao te koristi cijeli niz neodređenih termina poput ‘jedinstva predstave’, ‘završenosti’, ‘samostalnosti’, ‘potpunog jedinstva’, ‘dovoljnosti’, itd.¹⁷⁶

Zanimljivo je autorovo razlikovanje ‘stvaralačkih’ i ‘gramatičkih’ kategorija koje se očituje u odnosu procesa stvaranja i građenja u jeziku. (str. 10-11) Do vrlo aktualne spoznaje dolazi kada kaže da se jezici razlikuju samo na razini gramatičkih kategorija, ali da su svi oni isti promatramo li ih kao jezično stvaranje. (str. 163)¹⁷⁷

Kako smo mogli vidjeti u ovom poglavlju Belić posebnu pozornost posvećuje kriterijima podjele riječi na vrste te odnosu sintagme i rečenice. Polazeći od

¹⁷⁶ Tako primjerice govori o ‘zasebnim i samostalnim jezičnim kategorijama’ koje su “same sebi dovoljne da se njima može iskazati u potpunosti ono što one obeležavaju”. (str. 21) Ili: “[a]ko uzmemo reč *kamen*, onda pretstavi o kamenu ništa ne nedostaje. Ta je reč u izvesnom pravcu u sebi završena.” (str. 21)

¹⁷⁷ Tom konstatacijom Belić izravno podupire mentalističku pretpostavku o jeziku: da ljudi mogu telepatiski komunicirati, jezici ne bi postojali. To ima i dubljih implikacija na autorovo učenje: isticanje stvaralačkih kategorija i njihovog univerzalizma svojevrsna je najava Chomskyjeve jezične sposobnosti i urođenosti, te njegove tvrdnje da mentalna stanja i stvaralački procesi postoje nezavisno od svojih manifestacija. (Chomsky, 1979)

pojmovnog aspekta, i on je jedan od onih lingvista koji se nisu složili sa Saussureovim poimanjem sintagme kao rečenične skupine riječi.

Sintagmu ne definira kao obličnu jedinicu već kao jedinstvo značenja ili funkcije zbog čega se ona odnosi na više jedinica – na samostalnu, izvedenu i složenu riječ, te na skupinu riječi klauzne (sintagme) i rečenične razine (subjektne i predikatne sintagme).

Šesto poglavlje – Radivoj Franciscus Mikuš

Uvod

U nevelikih stotinjak stranica svoje disertacije Mikuš se koristi vrlo razvijenim formulacijama, brojnim skovanim terminima te izraženim metajezikom (čak i formulama neoubičajenim za šezdesete kada je nastajao rad) da bi predstavio svoju ambiciozno zamišljenu teoriju o 'sintagmatsko-strukturalnom jedinstvu ljudskog govora'. Jasno navodeći izvore svojih teorijskih razmatranja i koje je promjene izvršio u odnosu na njih (str. 5-7), on nam već u uvodu daje do znanja iz koje će perspektive iznijeti svoje sintagmatske principe.

U ovom poglavlju obradit će se osnovna načela njegove sintagmatike u mjeri u kojoj nas to zanima budući da je i on, poput primjerice Pikea, duboko zahvatio i izvanlingvističke aspekte u svojem učenju. Tako na primjer u zaključku priznaje da njegov pristup ide daleko izvan lingvističkog istraživanja te se pita "kakve perspektive unosi sintagmatska teorija u lingvistiku, nauku uopće i gnoseologiju s jedne strane, [a kakve, op. T.S.] u lingvističku operativu s druge strane." (str. 92)¹⁷⁸

Zanimljiv je dio u kojem za svoje učenje o sintagmi Mikuš kaže da će "omogućiti nove pedagoške zahvate i metode, prema kojima će se jezici moći predavati i učiti racionalnije, t.j. s drilom osnovanim na racijonalnoj teoriji, kao što je to primjer kod nastave glazbe, plesa, pjevanja i t.d. Ti opisi poslužiti će eventualno i budućim konstruktorima robota-prevodilaca." (str. 93)

¹⁷⁸ Osim što će 'konstruirati novu fonetiku', Mikuš ističe da će njegova sintagmatika intervenirati u semiologiji i semantici, dok će logika postati samo glava opće lingvistike ili teorije govora. (str. 95)

Govor i funkcionalistički promatran lingvistički znak

Pod utjecajem Razwadowskog¹⁷⁹ koji je formulirao teoriju o 'strukturalnom jedinstvu govora', Mikuš prihvaća biheviorističku tezu američkih lingvista da 'mišljenje' ne može biti drugo do subvokalizirani govor. Bihevioristička pretpostavka o odnosu govora i mišljenja tiče se krilatice da mi ne govorimo zato što smo svjesni, nego smo svjesni zato što govorimo, odnosno da govor nije posljedica već uzrok, za razliku od svijesti za koju vrijedi obrnuta tvrdnja (str. 96).¹⁸⁰ Iz toga proizlazi daljnja pretpostavka da "govor nije slučajan skup formalnih minimuma, sintagmi, iskaza, nego da je on veoma rafinirano složen i savršen *sintagmatski kontinuum* [istaknuo Mikuš]" (str. 90), odnosno da je sintagma 'osnovna' i 'jedina' jedinica govora (str. 9), ili tzv. 'ćelija govora'.¹⁸¹

Sintagmatika dakle ima za cilj "da formulira opće zakone govora, funkcionalizma njegovih elemenata, njegova postanka i razvoja" (str. 93), čime postaje "univerzalnim govornim principom, preko kojega se jezični sistemi prelijevaju u govorni proces i obrnuto, jezična dijahronija u sinhroniju, formalni minimumi u sintagme i obrnuto." (str. 91)

Njegovo učenje najbolje bi se dalo odrediti kao funkcionalističko – funkcija mu je 'takoreći sve, a forma vrlo malo'.¹⁸²

Da bi pristupio izučavanju funkcionalizma sintagme potrebno mu je najprije "točno odrediti pojam opće-govorne ili semiološke funkcije lingvističkog znaka i postaviti opću teoriju lingvističkog znaka." (str. 17)¹⁸³

¹⁷⁹ Jan Rozwadowski (1904) *Wortbildung und Wortbedeutung*, Heidelberg

¹⁸⁰ Tako Mikuš navodi da "mi imamo onoliko *emocija* [označio M.] koliko ih možemo lingvistički izraziti.", odnosno da "vanjski svijet prelazi u čovječji mozag preko govora." (str. 95)

"(...) jer kako danas znamo, 'mišljenje' nije niti funkcionalno, niti genetski nikakva autonomna, od govora nezavisna aktivnost čovjeka, nego ona je samo subvokalizirani govor, pa se mogu otkrića na području 'mišljenja' nakon obavljenih korektura jednostavno uključiti u teoriju govora." (str. 2)

¹⁸¹ "(...) u govoru postoji samo *jedna osnovna* [istaknuo M.] i za današnji govor karakteristična struktura, *sintagma* (...)"

"[Sintagma je] na našem stupnju govora *jedino moguća* struktura, da osim sintagme druge strukture u govoru *nema*." (str. 90)

"Baš kao što bi presjecanjem živog bića svuda naišli na ćeliju, tako i svaki presjek govora otkriva samo sintagmu." (str. 91)

Iz ovih tvrdnji i ne čudi Mikuševa izjava da je njegovo djelo zamišljeno kao osnova za teoriju govora (str. 6).

¹⁸² "Lingvist, koji bi se htio baviti samo strukturom, ostao bi na pola puta; lingvist, koji bi se posvetio samo formi, sličio bi djetetu, koje skuplja cvijeće i klasificira i studira ga prema kriteriju 'boja i oblik.'" (str. 34)

Tako među ostalim kaže da je lingvistički znak prije svega 'identifikacijski znak' kao što je novčanica identifikacijsko sredstvo. Kako je govor izgrađen 'na igri samih identifikacija i diferencijacija' (str. 18), tako se i lingvistički znak sastoji od identifikacijskog (I-znaka) i diferencijacijskog dijela (D-znaka), a što zajedno čini dijalektičko jedinstvo (ID-znak).¹⁸⁴

I-funkcija i D-funkcija predstavljaju 'unutarnji sintagmatski funkcionalizam' (tj. funkcionalizam njezinih članova jednih prema drugima), za razliku od vanjske funkcije koja se tiče funkcije sintagme prema svojoj okolini (tj. funkcionalizam same sintagme koja vrši kao i svi drugi znaci svoju općegovornu ili semiološku funkciju).

Iz funkcionalistički promatranog lingvističkog znaka proizlazi i jedna od definicija sintagme: ona je znak koji se nužno sastoji od 'dva međusobno uvjetovana, solidarna i komplementarna člana, od kojih jedan vrši sintagmatsku funkciju (IF), a drugi ko-funkciju (DF).'

 (str. 22)

Prema Mikušu, prva zadaća sintagmatike jest odgovoriti na pitanje "što nas ovlašćuje, da sve morfološki-strukturalne, unutarnje i vanjske funkcionalne i semiološki (...) različite znakove smatramo sintagmama" (str. 16), odnosno koja je točka odnosa morfološko-strukturalnih osobina sintagme, semiološkog sadržaja te njezine vanjske i unutarnje funkcije.

Kao i brojni njegovi prethodnici, i on lingvističko istraživanje vidi kao egzaktnu znanost: sintagmatika treba "da organizira lingvistiku kao pozitivnu i eksaktnu nauku, koja će moći da zauzme svoje mjesto pored biologije, fizike i drugih visoko organiziranih nauka; da likvidira pluralnost koncepcija u lingvistici, razne 'škole' i doktrine u korist jedne jedine autoritativne doktrine: sintagmatske (...)" (str. 96)

Osim tog primjera, lingvistički utopizam Mikuš potvrđuje i sljedećim navodom: sintagmatika tako mora "služiti kao polazna i konačna stanica općoj lingvistici i posebnim lingvistikama i sačinjavati njihovo jezgro nauke (teorije) o govoru. Ona mora postaviti sve lingvističke discipline u novo svijetlo, povezati ih u organsku cjelinu, kodificirati u svom smislu (...) pre[d]sintagmatska otkrića i neminovno konvertirati u sintagmatski funkcionalizam i strukturalizam sve strukturalne pokuse

¹⁸³ "Sintagmatska teorija mora stoga reinterpretirati u svom smislu mnoge najosnovnije lingvističke pojmove, postaviti svoju vlastitu teoriju lingvističkog znaka te tek onda prijeći na adekvatan opis sintagme." (str. 15-16)

prije nje, uključivši klasičnu gramatiku (...). Ona mora iz lingvistike eliminirati pluralnost koncepcija, dati joj unutarnje jedinstvo, slično onome, koje je dala mehanici neba Newtonova opća gravitacija, te iz nje napraviti nauku o zakonima, koji vrijede uvijek i svuda, izvučenim induktivno iz objektivne realnosti." (str. 92)

Dijalektički sintagmatski funkcionalizam

Sintagmatika se, kako ističe autor, dijeli na spoznajno-teorijsku interpretaciju govora (tzv. 'filozofski pristup' za koji autor navodi Guberinu [1952] kao predstavnika) i strukturalnu teoriju. Sintagmatsko-strukturalna teorija proučava vezu govora i lingvističkog znaka kroz 'unutarnje-strukturalni' i funkcionalni aspekt u cilju pronalaska formalnog izraza povezanosti jezičnih elemenata, ne upuštajući se pritom u semiološke vrijednosti znakova. (str. 98-9)

Mikuš svoju sintagmatiku određuje kao dijalektičku budući da se veže na Hegelovo učenje. Dijalektika sintagme treba objasniti 'zašto je sintagmatski funkcionalizam alfa i omega studija lingvističkog znaka, jezika i govora uopće' (str. 26) iz čega proizlazi 'dijalektika sintagmatskog funkcionalizma' koja se bavi morfološko-strukturalnim osobinama sintagme: njezinim oblikom, dimenzijom, stupnjem kompleksnosti i zbijenosti, te punoćom i eliptičnošću. Izjednačavajući dijalektički odnos sa sintagmatskim, Mikuš smatra da će dijalektikom točnije definirati mnoge lingvističke pojmove i kategorije, a osobito znak kao dio sintagme te sintagmu kao sintezu a ne produkt ili niz znakova. Dijalektičku sintezu sintagme izražava algebarski $S = I\text{-}\text{član} * D\text{-}\text{član}$ (str. 32), dok sintagmatizaciju naziva lingvističkim množenjem.

Prema tome izvodi opću definiciju sintagme: "lingvistički znak konstituiran kao dijalektička sinteza dvaju znakova koji jedan u odnosu prema drugom vrše sintagmatsku I-funkciju i D-funkciju vrijednosti sintagme, koja kao unutarnje artikuliran znak funkcionalno (i genetsko) zamijenjuje odgovarajući jednostavni unutarnje neartikulirani homofunkcionalni i homosemiološki znak." (str. 33)

Mikuš kritizira izjednačavanje sintagme sa sintaktičkim skupinama zbog neodrživosti jasne podjele između sintakse, morfologije i leksika čije su pojave "tako

¹⁸⁴ Identifikacija je semiološki sadržaj znaka, ono što on izražava ili identificira, bilo da je to pojam, situacija, reakcija ili dr. Diferencijalna funkcija znaka realizirana je diferencijalnim odnosom tog znaka prema svim drugim znakovima istog sustava. (str. 17-18)

usko povezane, da ih je nemoguće vještački odvojiti jednu od druge i strpati (...) u točno razgraničene 'gramatičke kategorije'. (str. 48-9)

Ističući tradicionalnu morfološko-strukturalnu podjelu na rečenice, dijelove rečenica, sintaktičke skupine, riječi i oblike riječi, navodi da dijalektički sintagmatski funkcionalizam vidi sve te jedinice kao iste strukture, tj. sintagme (str. 16) – ona mu je, kao kod Saussurea, sve ono što ima odnos označitelja i označenika. Otkrivanje tog odnosa Mikuš drži epohalnim, te drži da se zahvaljujući njemu lingvistika dijeli na predsintagmatsko i sintagmatsko doba. Međutim, ističe da se u Saussureovom radu nije pronašlo 'ono što je u njemu najracionalnije – prvu misao o sintagmatsko-strukturalnom jedinstvu čovječjeg govora' (str. 4), odnosno da nitko nije postavio strukturalno-funkcionalnu doktrinu koja bi povezala u sintezu dotadašnje spoznaje, te koja bi našla dijalektičku vezu sinkronije i dijakronije govora i jezika utemeljujući 'savršeno jedinstvo lingvistike budućnosti.' (str. 6)

Budući da je kod Saussurea sintagma prilično neodređena, kako i sam ističe, nadgradnju svoje sintagmatike Mikuš je vidio u Ballyju, Saussureovu učeniku, koji se posvetio tipologiji sintagme a od kojega je preuzeo učenje o binarnosti sintagme, te razmišljanje o odnosu solidarnosti, zavisnosti i komplementarnosti između članova sintagme.¹⁸⁵

Kao što je već napomenuto, sintagma mu je znak, no ističe da svaki znak nije sintagma – osim sintagmi govor može imati kao jedinice i jednostavne znakove ili 'formalne minimume', te nesintagmatske znakove ili 'koordinativne nizove'. Ipak, zahvaljujući binarnosti i članjivosti sintagmatska teorija smatra isključivo sintagmu za osnovnu i jedinu govornu strukturu.

Mikuš prihvaća tvrdnju da je sintagma binarna struktura te da se ona, bez obzira na svoju složenost, uvijek može podijeliti na dvije komponente, odnosno da sintagmu nikada ne čini više od dva znaka. Dok se kod njegovih prethodnika mislilo da je binarnost jedna od najosnovnijih osobina sintagme, autor upozorava da je ona samo 'morfološko-strukturalna posljedica sintagmatskog funkcionalizma'; gledamo li strukturalno sintagma je binarna, gledamo li funkcionalno ona je unitarna. (str. 25)

¹⁸⁵ Bally je sintagmu definirao kao produkt uzajamne zavisnosti dvaju znakova koji pripadaju dvjema komplementarnim kategorijama te je odredio odnos između sintagmatike i koordinacije.

Kao i Bally, Mikuš uvodi tipologiju sintagme – tako ih dijeli na 'eksplicitne' i 'implicitne', 'jednostavne' i 'složene', 'pune' i 'eliptične', 'leksikalne' i 'diskurzivne', te uvodi pojmove poput 'oblika', 'dimenzije', 'stupnja kompleksnosti' i 'stupnja zbijenosti' koji uz već navedenu eksplicitnost, implicitnost, punoću i eliptičnost čine njezina osnovna morfološko-strukturalna obilježja ili 'morfologiju sintagme' (morfologija prema značenju iz prirodnih znanosti).

Zaključak

Mikuš je u svojem istraživanju sintagmatike tražio unificiranu i univerzalnu lingvističku doktrinu. Njegova dijalektika proučava lingvistički znak prema funkcionalističkom pristupu gdje sintagma predstavlja temeljnu morfološko-strukturalnu jedinicu ljudskog govora. Sintagmatika se dakle bavi zakonitostima govora i funkcionalizmom njegovih elemenata koji se dobivaju načelima identifikacije i diferencijacije. Zbog takva gledišta Mikušu je proučavanje sintagme, kao kod Saussurea, središnje lingvističko pitanje; koncentriranje na tradicionalne morfosintaktičke i sintaktičke jedinice poput riječi, skupine ili rečenice bavljenje je formom koje odilazi od temeljnog jezikoslovog pitanja odnosa govora i značenja.

Osobite značajke Mikuševa pristupa jesu brojne terminološke i teorijske inovacije (među ostalim crtanje prvih granaljki), te očita želja da se jezikoslovna istraživanja približe onima iz prirodnih znanosti. Tako nalazimo termine poput sintagmatskih longituda i latituda, fonetičkih kvanti, distaktičkih sintagmi, kategorijskih i transpozicijskih sintagmi, transponenda i transpozitora, monokompleksnih i bikompleksnih transpozicijskih sintagmi, odnosno hipoteze i teoreme poput progresivne sintagmatizacije, dijalektičkih lančanja ili sintagmatske glotogonske hipoteze, dok mu diskurs obiluje zasićenim terminološkim konstrukcijama koje je relativno često teško pratiti. U teoriju uvodi i algebarske operacije korjenovanja i potenciranja tako da primjerice 'čisti transpozitor', koji objašnjava kao 'asemantički znak, transcendentan prirodnoj seriji znakova zato što je u njemu semiološka vrijednosti svedena na ništicu' (str. 43), prikazuje u obliku sljedeće formule: $S_{\text{transp.}} = [(A^{\text{zéro}})^{f(x)}]$.

Ističući načelo linearnosti, Mikuš tvrdi da se sve morfološko-strukturalne osobine sintagme, lingvističkog znaka te jezika i govora kreću u okviru linearnosti (str. 26), za što bismo mogli izraziti sumnju da je plan jezika prema svojoj arhitekturi linearan poput plana govora. Također, teško je prihvatiti tezu da su principi plana govora identični onima plana jezika, te da sintagma kao jedinica govora istovremeno obuhvaća i plan jezika zahvaljujući čemu bismo dobili unificirano učenje o sintagmi kao dijalektičkoj, osnovnoj i univerzalnoj govornoj i jezičnoj strukturi. Tome u prilog, iako svoje učenje temelji na pretpostavci da je govor autonoman od mišljenja te da ga čak i prethodi (str. 2), ipak priznaje da "[s]intagmatska teorija ne negira postojanje izvjesnih mentalnih kategorija". (str. 95)

Pretpostavka da 'i svijest može biti definirana kao integral svega onoga što može čovjek govorno izraziti', odnosno da su 'sve spozaje, sva znanost, te individualna i socijalna svijest podložne zakonima sintagmatike' (str. 96) čine se u najblažoj crti presimplificirane.

Sedmo poglavlje – Rikard Simeon

Uvod

Simeonova dizertacija opširno odgovara na problem prvog dijela magisterija zašto hrvatske gramatike ne obrađuju područje sintaktičkih skupina, odnosno zašto smatraju da su rečenične sastavnice riječi a ne skupine riječi. On iznosi cijeli niz mišljenja gramatičara o raznim aspektima skupina riječi kao jezično-izražajnih sredstava i navodi razloge tradicionalne gramatike protiv njih. Temeljno mu je pitanje značenje i upotreba skupova riječi kao jezično-izražajnih sredstava.

Pod skupom smatra riječi koje se oko svoje 'jezgre' vezuju značenjem, funkcijom ili akcentom.

I Simeon se pridružuje nizu onih lingvista koji tvrde da se jezikoslovlje mora postaviti na 'istinski naučnu osnovu' te osloboditi svojih predrasuda. (str. 7) Osobito uočava problem terminološke nepreciznosti navodeći da bi samo za fonetske skupove trebalo usvojiti čitav niz novih izraza kao što su 'metričke stope akcenatskih skupova', 'govorni takt akcenatskih skupova', 'blok', 'intonacijska jedinica' i 'fonetička sveza'. (str. 43)

Riječ – rečenica ili riječ – skup riječi – rečenica?

Simeon ističe veliko neslaganje lingvista o učenju o skupovima riječi: dok ih jedni smatraju središnjim dijelom gramatike – ili barem jednim od njezinih glavnih dijelova – drugi ih "naprosto prešućuju, ne priznavajući čak ni to, da oni u jeziku postoje i da čine posebnu vrstu sredstava jezičnog izražavanja". (str. 1) Kao glavni razlog zašto ih se ne priznaje autor navodi da se njihovo postojanje ne može lako uskladiti sa sustavom tradicionalne gramatike koja je utemeljena na aristotelovskoj logici gdje je riječ jezični izraz logičkog pojma; analogijom s oblicima logičkog mišljenja apstraktno-logički sustav jezika svodi se samo na dvije jedinice, i to na riječi i rečenice. (str. 184)

U nepriznavanju skupova kao jedinica ne idu svi jednako daleko: "dok jedni odlučno poriču postojanje skupova kao posebnoga izražajnog sredstva, koje se razlikuje od riječi i rečenice, drugi se ograničavaju na to, da poriču semantičko-sintaksno jedinstvo samo sintaksnim skupovima, a treći, priznavši, da i sintakсни skupovi tvore uže sveze po smislu, dokazuju, da oni ipak ne tvore onako čvrsto i neraščlanjivo jedinstvo kao riječ ili rečenica." (str. 141)

Među onima pak koji ih priznaju pojam skupa u jezikoslovnoj znanosti nije dovoljno raščišćen te se pod njime svstavaju sve vrste semantičkih, fonetičkih i sintaksnih sveza riječi. Razlike u gledanju kako se odnose i podudaraju semantički, leksički, sintaktički i fonetički skupovi jesu tolike da se osim terminoloških neslaganja, skupovi riječi djelomično ili potpuno zamjenjuju s drugim jezičnim jedinicama kao što su složenice, izvedenice, rečenice, sintagme ili druge vrste dovršenih izreka. (str. 10) Ta neslaganja, kako ističe Simeon, daje argument onima koji ih ne priznaju kao jezične jedinice, tvrdeći da su umjetno iskonstruirane.

To je bio i razlog zašto se do otkrića skupova riječi došlo tako kasno – tek krajem 19. stoljeća (Courtenay).

Među onima koji su prihvatili skupove riječi kao jezično-izražajna sredstva, ističe da su neki autori njihov prikaz uvrstili u sasvim zaseban dio gramatike čime se 'još jače istaklo neslaganje između nauke o skupovima i drugih dijelova gramatike' što je dovelo do proturječja između učenja o skupovima s jedne strane, i učenja o riječi kao jedinici značenja te rečenici kao sintaktičkoj vezi semantički i funkcionalno samostalnih riječi s druge strane.

Drugi su pak, "shvativši skup kao sintaksnu svezu riječi (...), uvrstili učenje o skupovima u sintaksu i time potpuno odvojili riječi kao jedinice značenja od skupova riječi kao njihovih ekvivalenata ne obazirući se na pojavu složenih riječi i oblika, frazeoloških i idiomatskih skupova i sl."

"Treći su napokon čitavu sintaksu proglasili učenjem o skupovima, smatrajući skupovima sve složene izraze, pa i rečenice, iako i skup riječi, kao uostalom i sama jedna riječ, može biti i rečenica" (str. 6)

Tradicionalna gramatika, koju Simeon veže za aristotelovski apstraktno-logički sustav, ima krupnih nedostataka jer se zbog svojih uzora služi neprikladnim i pogrešnim metodama za jezik, njegovu prirodu i osobine. (str. 4) Ono se očituje u tome što vrši mehaničko raščlanjivanje rečenice na riječi kao na svoje izravne sastavne dijelove, a koje "u velikom broju slučajeva dovodi neminovno do krivih rezultata". (str. 140)

Također, tradicionalne gramatike riječ definiraju kao fonetičku, semantičku i sintaksno-funkcionalnu jedinicu ističući definiciju da je riječ 'skup glasova koji ima neko značenje, a koji je vezan jednim akcentom' (primjer Brabec-Hraste-Živkovićeve gramatike), čemu Simeon prigovara da se prema takvom gledištu riječju može smatrati i skup riječi te rečenica: ù-grad, da-me-nè-čekaš. Takav tradicionalni pristup projicirao je težište problema sa skupova riječi na riječi same, te se uslijed brojnih neslaganja oko definiranja riječi kao jezične jedinice dovelo do toga da su neki posumnjali i u samostalnost riječi (npr. Bally, Harr).

Skupovi riječi kao jezično-izražajna sredstva

Kako ističe autor, pojam skupa riječi stvoren je najprije za frazeološke izraze, a da je tek kasnije proširen i na sve druge složene izraze.

"Uopće je moderna nauka o skupovima, a isto tako i sintagmatika nastala na temelju proučavanja neraščlanjivih frazeoloških (leksičkih) sveza riječi. Proučavajući takve, neraščlanjive sveze, došao je B. de Courtenay u 70-im godinama prošlog stoljeća do spoznaje, da i skupovi sintaksno svezanih riječi često tvore jedinice značenja i funkcije i da se u tom pogledu pogledu nimalo ne razlikuju od leksičkih skupova." (str. 146)

Ako pak nisu bili idiomatski ili frazeološki izrazi, navodi Simeon, tradicionalna gramatika je skupove riječi nazivala 'kojekakvim imenima': krnjim rečenicama, skraćenim rečenicama, elipsama itd. Iz tog su se razloga i nominalizirani izrazi (npr. 'Koko u Parizu') sveli pod rečenice.

Objašnjavajući razne vrste skupova riječi Simeon ističe da je klasična gramatika došla do riječi kao temeljne fonetičke, semantičke i strukturno-sintaktičke jedinice, te da se uvidjelo da se njezine granice ne podudaraju s granicama fonetičkih, semantičkih i sintaktičkih jedinica, već da su takve cjeline najčešće sastavljene od sveza dviju ili više riječi. Na taj se način došlo do raznih vrsta složenih jedinica sastavljenih ili jedinstvom značenja, ili jedinstvom funkcije, ili pak fonetičkim jedinstvom, a koje su, bez obzira na to na čemu se osniva njihovo jedinstvo, prozване 'skupovima riječi'. (str. 7)

Simeon skup riječi definira kao takve sveze riječi koje kao cjelina imaju jedno značenje i vrše jednu gramatičku funkciju (str. 83), odnosno kao sintaktička sveza riječi koja kao cjelina izražava jedno jedinstveno značenje onako kao što ga izražava i jedna jedina riječ (str. 27).

Razlog zašto Simeon smatra da su skupovi riječi samostalne jezične jedinice jest u njihovoj nekompozicionalnosti. Iako se jezik nesumnjivo sastoji od riječi kao svojih strukturno-semantičkih dijelova one tek u cjelini, kao skup, vrše funkciju temeljne jezične jedinice ili izražajnog sredstva. Skupovi riječi kao sveze riječi predstavljaju "smislaono neraščlanjive jedinice jezičnog izražavanja, a time i posebnu vrstu jezično-izražajnih sredstava" (str. 25), odnosno 'stalne i neraščlanjive tvorbe', 'jezično-gramatičke jedinice značenja i funkcije' (str. 28), te 'sintaksno-funkcionalne i strukturno-semantičke jedinice' (str. 30).¹⁸⁶

Hoće li se priznati i samo postojanje skupova riječi kao samostalnog sredstva izražavanja ili neće, ovisi, kako navodi Simeon, o ishodu rasprava o samostalnosti i nesamostalnosti značenja riječi. (str. 98) Tvrdi da se sve teorije o skupovima temelje

¹⁸⁶ "Ako su skupovi riječi semantičko-sintaksne jedinice, dakle osobito sredstvo jezičnog izražavanja, kao što to tvrdi suvremena nauka o skupovima, onda se oni ne bi smjeli miješati ni s riječima, a ni s rečenicama, već ih valja – kao što to čine neki lingvisti (Vinogradov, Glinz i dr.) izdvojiti iz kruga drugih jezičnih pojava, jer će se jedino na taj način moći istražiti i utvrditi njihova posebna svojstva, njihovo značenje i načini upotrebe pojedinih njihovih vrsta." (str. 84-5)

upravo na tome što su neke riječi nesamostalne i što stupaju u svezu s drugim, samostalnim riječima, odnosno da 'gotovo svi noviji lingvisti' dovode pojavu skupova riječi s tzv. nesamostalnim riječima. (str. 99, 101) Tako se primjerice prijedlozi, upotrebljeni kao nesamostalne riječi, stapaju s glavnom riječju u fonetičko-akcenatsku, smisaonu i funkcionalnu jedinicu, tj. u skup riječi.

Glavne vrste skupova riječi u kojima sastavne riječi izražavaju jedinstveno značenje jesu morfološki, frazeološki i sintaksni skupovi. Tako kaže da su 'prema našem jezičnom osjećaju' *čitat ću*, *bio sam* morfološki skupovi (str. 106), te da se osim glagola sreću i u drugim riječi, kao što je slučaj npr. stupnjevanja pridjeva. Dok frazeološke i morfološke skupove i tradicionalna gramatika prihvaća kao skupove riječi (str. 162), jedinstvo značenja sintaktičkih skupova koje nije jednostavni zbroj značenja sastavnica uvijek je izazivao raspravu (npr. odnos glagola i priloga ili objekta, itd.). Simeon ističe da je razlika među njima samo u stupnju sraštenosti sastavnica, te da se i sintaktički skupovi među sobom razlikuju također samo po stupnju sraštenosti (npr. jukstapoziciju, rekciju, kongruenciju, inkorporaciju, itd.) što ne dovodi sintaktičko jedinstvo u pitanje.

Za učenje o skupovima Simeonu je važan pojam 'rašćlanjivosti' i 'nerašćlanjivosti' skupova, budući da su nerašćlanjivi skupovi oni čije se značenje i funkcija izjednačuje s riječima i koji su zbog toga jedinice jezičnog izražavanja. Osim kod frazeoloških skupova gdje je nemoguće utvrditi glavnu riječ (npr. 'šilo za ognjilo'), ističe da je utvrđeno da svaki skup nastaje okupljanjem oko jedne glavne riječi (tzv. 'kristalizacije jezgre') "koja čini središte skupa i kojoj su sve druge riječi podređene sintaksno i semantički". (str. 26) Kod takvih nerašćlanjivih skupova koji su zapravo ekvivalenti riječi, Simeon tvrdi da bi se trebali razvrstavati u iste kategorije na koje se razvrstavaju i riječi. (str. 5)

Skup i druge jedinice

Simeon vezano za skupove riječi proučava njihov odnos prema riječima, nizu riječi, rečenici i sintagmi. Ističe da mnogi brkaju skupove s rečenicama, te skupove i sintagme. Razlika determinacije ili atribucije s jedne strane i predikacije s druge ono

je što on navodi da čini osnovnu razliku rečenice i skupa riječi. (str. 85) Drugim riječima, odnos među dijelovima rečenice nije isti odnosu dijelova skupa.

Ističući da se sve sveze riječi kao jedinice značenja i funkcije ne razlikuju od riječi upotrebljenih u službi sintaktičkog dijela rečenice, naglašava da je Baudouin de Courtenay, želeći naglasiti ekvivalentnost riječi i skupova riječi kao semantičkih i sintaktičkih dijelova rečenice, prvi uveo termin 'sintagma' kojim je označio svaki sintaktički dio rečenice, bez obzira bio jednostavan (riječ) ili složen (skup riječi).

Nerazlikovanje skupa i sintagme kaže da je prisutno kod većine lingvista (npr. Ščerba, Abakumov, Loja, Meščaninov i drugi, te navodi Belića koji daje prednost terminu sintagma jer u skupu jasno ne raspoznaje unutrašnje jedinstvo predstave ili funkcije.

Simeon daje dosta prostora izlaganju kako koji autori gledaju na sintagmu – jednim je on naprosto sinonim za skup riječi, drugi pod njome misle fonetske, intonacijsko-ritmičke ili fonetsko-semantičke jedinice, dok treći tim imenom nazivaju sve dvočlane heterofunkcionalne izraze. On kaže da sintagmu shvaća u onom značenju u kojem ju je prvi upotrijebio Courtenay i dio ruskih lingvista (Reformatskij, Mučnik, Vinogradov, Tukumcev i dr.). (str. 175-6)

Razlog zašto Simeon inzistira na terminu 'skupovi riječi' jest što sintagmu shvaća kao strukturno-semantičku jedinicu koja se može sastojati od jedne ili više riječi, dok se skup mora sastojati od više riječi, a ne mora biti samo strukturno-semantička jedinica.

"Bez obzira na to, kako tko shvaća sintagmu (...) ona se ni u kojem slučaju ne može poistovećivati s pojmom 'skupa riječi', i to stoga što: 1. strukturno-semantički dio rečenice, t.j. sintagma, može biti i riječ, a ne samo skup riječi; 2. dvočlani heterofunkcionalni izraz može biti i rečenica, a ne samo skup riječi; 3. fonetička jedinica može biti i jedna riječ, i skup riječi, i čitava rečenica, prosta kao i složena. (...) Prema tome, razlika između skupa riječi i sintagme posvema je jasna." (str. 93)

Zbog toga je, kako navodi, pored učenja o sintagmama potrebno razraditi nauk o skupovima riječi budući da sintagmatska analiza 'nije dovoljna za otkrivanje svih vrsta skupova i njihove službe u rečenici'. Za to je potrebna druga vrsta analize, a to je analiza složenih sintagmi na njihove sastavne dijelove, te analiza tih podjedinica do riječi ili do neraščlanjivih skupova.

Zaključak

Simeon kaže da je povod njegovoj radnji ‘potpuno ili djelomično nepriznavanje skupova riječi kao jedinica jezičnog izražavanja.’ (str. 184) Pitanje postojanja takvih sveza u kojima sastavne riječi izražavaju jedinstveno značenje, ističe kao središnje ne samo u znanosti o skupovima riječi, već i kao jedno od temeljnih pitanja čitave sintakse. (str. 105, 141)

Svojim radom nastoji dokazati da je tradicionalistička dualistička pretpostavka o podjeli gramatike na riječi i rečenice (‘rečenica se sastoji izravno od riječi kao svojih organskih, konstitutivnih dijelova’) – pogrešna, te da se mora proširiti i na skupove riječi.

Osim tradicionalno priznatih morfoloških i leksičkih skupova, učenje o skupovima mora se, kako ističe, proširiti i na sintaktičke skupove riječi zbog čega govori o stupnju sraštenosti sastavnih dijelova skupa i to po svojem sastavu, značenju, funkciji i fonetskim osobinama.

Tvrđi da svaki skup čini jedinstvo značenja a prema tome i sintaktičku jedinicu iz čega se zaključuje da pod minimalnom sintaktičkom jedinicom smatra skup riječi. (str. 150-1)

Iako opširno opisuje različita teorijska gledanja na odnos sintagme i skupine, ne možemo se odati dojmu da učenje o skupovima riječi nije moglo biti uključeno u učenje o sintagmama. Kao što će potvrditi današnja sintaksa skupine, priznavajući da su one jedna jedinica ne znači nužno da skupovi riječi ne postoje odnosno da je razlika među njima poništena već da postoje različiti gramatički aspekti – konstrukcijski i funkcionalni – unutar kojih se objašnjava razlika jedinica sintakse skupine, klauze, rečenice, ili čak sintakse morfologije, frazeologije i diskursa.

Također, Simeon nažalost ne odgovara na pitanje koje proizlazi iz njegova rada kako se dijele ‘sintaktički’ skupovi riječi, odnosno koji su to skupovi koji imaju jedinstvo značenja i funkcije a koji bi nam poslužili u razredbi koju bismo primjerice navodili u gramatikama. Šteta što se govoreći o raščlanjivosti i neraščlanjivosti skupova autor nije poslužio važnom Bloomfieldovom podjelom skupina na egzocentrične i endocentrične, za koju pretpostavljamo da bi mu dala dodatno svjetlo u njegovu prikazu.

Propuštanje odgovora na pitanje s početka odlomka govori nam o njegovoj teorijskoj motiviranosti ne odgovarajući i dalje na osnovno pitanje ovog magisterija – koja su to načela na kojima možemo egzaktno utemeljiti minimalne sintaktičke jedinice.

Zaključak II. dijela

Ovaj dio obrađuje osnovne teorijske pravce vezano za problematiku sintakse skupine. Osim navođenja osnovnih činjenica njihovih nauka, poglavlja su trebala komparativno pokazati mogućnosti i perspektive tih istih metodologija ili teorija u svjetlu modernih lingvističkih interdisciplinarnih istraživanja.

Potrebno je u ovom zaključku sažeto koncipirati svih sedam teoretičara: Courtenay je prvi spomenuo termin ‘sintagma’ i držao je ustaljenom skupinom riječi, ali se njome nije osobito bavio. Njega bismo mogli smjestiti u predstrukturalizam.

Saussure je glavni teoretičar strukturalizma i ‘otac’ sintagme. Sintagma mu je govorna jedinica proizišla iz sintagmatskih odnosa a predstavlja vezu označenika i označitelja. Ona je linearna jedinica koja se proteže u prostoru i koja se određuje razgraničenjem, a čine je najmanje dva znaka koja su u međusobnoj koordinaciji.

Bloomfield je prvi počeo govoriti da je rečenica skup a ne niz. Njegovo učenje može se odrediti kao strukturalističko i biheviorističko. Ono što je Saussureu znak i sintagmatski odnos ovome je oblik i (taktički) razmještaj čime naglašava analizu na neposredne sastavnice. Najmanju jedinicu gramatičke forme koja nema značenje zove taksem, nasuprot tagmema koji ima značenje. Isto polazi od govora i drži da je riječ jedinica govora. Osnovna značajka tagmema je što je ‘slobodna’, za razliku od morfološkog ‘vezanog’ oblika.

Pikeovo učenje se daje tumačiti kroz biheviorističko, konceptualističko, strukturalističko i funkcionalističko gledanje. Želja za takvim složenim promatranjem odmah upućuje na izrazitu slojevitost u njegovu radu, što ono i jest. Jedinica tagmem mu je temeljni gradivni element jezične strukture koji pretpostavlja korelat funkcije i vrste. Sintagmemi su konstrukcije tagmema ili jedinstveni emski nizovi tagmema strukturno promatranih.

Belić je osobito isticao da pored značenja i oblika pozornost treba posvetiti i funkciji. Polazi od rečenice jer na njezinoj razini pronalazi opravdanje za takvu trostruku narav jezika. Od triju aspekata oblik mu je najmanje bitan (‘ima jezika bez oblika’), te sintagmatiku tumači kao odnos funkcije i značenja. Daje prednost terminu ‘sintagma’ a ne ‘skup riječi’ jer mu prvi bolje odražava to jedinstvo. Iz toga mu i proizlazi definicija sintagme. Rečenica je govorna jedinica koja se ne sastoji od riječi

već od sintagmi subjekta i predikata. Razlika sintagme i rečenice jest u pojmu – sintagma je jedan pojam a rečenica minimalno dva; prema tome ne prihvaća da je rečenica sintagma višeg reda. Prvi je lingvist s područja bivše Jugoslavije koji se sintagmom bavio studioznije, a odredili bismo ga kao funkcionalista.

Mikuš po svojem učenju pripada u bihevizizam i funkcionalizam. Sintagma mu je osnovna i jedina jedinica govora (zove ju ‘čelijom govora’), zbog čega sintagmatiku drži najvažnijom disciplinom u jezikoslovlju. Sintagma je znak koji se sastoji od dva međusobno uvjetovana člana – identifikacijskog I-znaka i diferencijacijskog D-znaka – a koji su proizašli iz Saussureovog odnosa označenika i označitelja. Sintagmatizacija mu je lingvističko množenje odakle govori o dijelektici jedinice koja proizlazi iz nje. Njegovim riječima, sintagma je dijelektička sinteza dvaju znakova koji jedan prema drugome vrše sintagmatsku I-funkciju i D-funkciju. Suprotstavlja se izjednačavanju sintagme i sintaktičkih skupova zbog neodrživosti podjele između morfologije, sintakse i leksika.

Simeon se odmiče od dihotomije riječ-rečenica za koju tvrdi da ima uzrok još od Aristotela, te tvrdi da se jedino može govoriti o hijerarhiji riječ-skupina-rečenica koju mnogi brkaju. Skup riječi definira kao takve sveze riječi koje kao cjelina imaju jedno značenje i vrše jednu gramatičku funkciju, odnosno kao sintaktičku vezu riječi koja kao cjelina izražava jedno jedinstveno značenje onako kao što ga izražava i jedna jedina riječ. Budući da skupovi predstavljaju smisleno nerazložive jedinice jezičnog izražavanja, nekompozicionalnost drži glavnim dokazom postojanja skupova riječi kao samostalnih sintaktičkih jedinica. Pitanje sintagme je pitanje (ne)samostalnosti vrsta riječi. Jasno razlikuje sintagmu od skupa riječi; dok za sintagmu tvrdi da je strukturno-semantička jedinica koja se može sastojati od jedne ili više riječi, skup riječi moraju činiti dvije ili više riječi a pritom ne mora biti samo strukturno-semantička jedinica. Zato mu je minimalna sintaktička jedinica skup riječi. Njegovo učenje smještamo u funkcionalizam i strukturalizam.

Za njega se mora reći da je najdalje otišao sa svojim učenjem i da je korak do suvremenog shvaćanja skupine, te da ga možemo smatrati najvećim hrvatskim sintaktičarom skupine.

Imajući u vidu prvi i drugi dio magisterija posve je jasno da zatečeno stanje sintakse skupine u hrvatskim gramatikama prije odražava Belićevo učenje, a daleko manje ono Simeonovo.

Dakle, sintaksa skupine u ovih sedam autora proteže se od strukturalizma, funkcionalizma, biheviorizma i konceptualizma gdje se njihove jedinice shvaćaju kao fonetske, fonetsko-semantičke, semantičke, frazeološke, rečeničnofunkcionalne, funkcionalno-semantičke, pojmovne i drugačije shvaćene jedinice s najčešćim temama odnosa morfologije i sintakse, riječi i sintagme, sintagme i rečenice, te značenja i forme.

Prikaz sintakse skupine neizostavno bi trebao sadržavati i autore poput Ballyja, Martineta, Hjelmsleva, Vinogradova, Fortunatova i mnogih drugih koji su govorili o sintagmi, ali bi se time bitno uneravnotežio ovaj rad i nepotrebno ga proširio. Uđe li se dublje u (predgenerativističku) sintagmu, koliko li bi se samo moralo pisati o njoj na generativističkom planu? Osim toga, ovaj je dio na određeni način uvod u generativne i formalne teorije jezičnih jedinica koji će se obrađivati u trećem dijelu.

III. DIO

Uvod

U odnosu na strukturalizam i funkcionalizam, generativizam je unio u lingvističku teoriju bitne odmake vezano za promatranje sintaktičkih jedinica. Prihvativši egzaktne kriterije i empirijske metode s njima su u jezikoslovlje na velika vrata ušle matematička i računalna lingvistika. Pitanje ‘koje su vrste riječi?’ evoluiralo je u ‘koja su kategorijalna obilježja jedne forme da se međusobno razlikuje od druge?’, odnosno ‘što jezična pravila a što jezična praksa mogu reći o jeziku kao takvome?’.

Što je dakle (generativistička) gramatika sintaktičkih struktura i u čemu je temeljna razlika od drugih strukturalistički utemeljenih gramatika sintaktičkih struktura?

To je bilo koji oblik prikaza sintaktičke strukture koji se gradi uz pomoć određenih pravila. Pravila (eng. *rules*) koja generiraju leže u samoj jezgri generativizma koji je upravo prema njima i dobio svoje određenje i naziv. Tako primjer (1) čine pravila slaganja rečenice u kojem se ona sastoji od imenskog i glagolnog dijela, odnosno njihove daljnje strukture.

$$(1) S \rightarrow NP VP$$

$$NP \rightarrow A N$$

$$VP \rightarrow V PP$$

$$PP \rightarrow P N$$

Ili, pravilo (2) koje govori o kvantifikaciji glagola ‘voljeti’ (biti voljen od nekoga).

$$(2) \lambda x_i [\forall y [\text{osoba}'(y) \rightarrow \text{voljeti}'(x_i)(y)]]$$

Primjer (3) se odnosi na minimalističku definiciju najmanjeg područja ili tzv. ‘sintaktičkog kišobrana’.

- (3) Ako je (i) $\text{Max}(\alpha)$ [čitaj: maksimalno od alfa] najmanja maksimalna projekcija koja je nadređena glavi α ;
- (ii) područje $P(\alpha)$ skup kategorija/obilježja podređenih maksimalnoj projekciji $\text{Max}(\alpha)$ koje su različite od α ,
- tada je (iii) $\text{Min}(P(\alpha))$ [čitaj: minimalno područje od alfa] najmanji podskup K od $P(\alpha)$ koji je takav da za bilo koji X koji pripada $P(\alpha)$ postoji neko Y koje pripada τ koje je nadređeno X -u.

Mogli bismo reći da čim zapišemo neku sintaktičku strukturu ili sintaktički fenomen služeći se umjetnim jezikom logike ili programskog jezika koji imaju funkciju uputa o ustroju ljudskog jezika, mi se zapravo služimo generativističkom metodologijom. U tome se vidi da se generativistička sintaksa prirodnog jezika ne razlikuje od sintakse umjetnog jezika. To je zapravo i njezina bit – izraziti prirodni jezik umjetnim, ili još točnije, izraziti prirodni jezik metajezikom. Time smo drugim riječima odgovorili na pitanje ovog magisterija što je sintaktička jedinica promatrana u generativističkom učenju, odnosno što je njezina temeljna jedinica. Minimalna sintaktička jedinica (tj. ona koja se ne da dalje dijeliti na vlastite sastavnice) u generativizmu je X – varijabla (promjenjivica) ili metajezična jedinica. Onoga trenutka kada smo poistovjetili prirodni s umjetnim jezikom na način da je jedan ‘opisan’ a drugi ‘opis’, mi smo minimalnoj sintaktičkoj jedinici prirodnoga jezika pridružili simbol i neku definiranu relacijsku vrijednost.

Valja pritom naglasiti da se ovdje ne ulazi u ontološki karakter znaka prema kojem se u gore navedenom može naći protuslovlje kada se kaže da je jedinica isto što i njezin ‘odraz’.

Kada smo rekli da je NEKA RIJEČ/MORFEM/OBILJEŽJE I DR. = X onda to znači da je neka riječ, morfem ili obilježje isto što X u matematičkom aspektu dijeljenja vrijednosti. Kao što je ništica broj, tako možemo reći i da su trag, nulti morfem ili prazna kategorija jedinice prirodnoga jezika bez obzira što nemaju svojeg akustičkog plana.

Dakle, minimalna sintaktička jedinica (hrvatskoga) jezika određena je teorijom koja je opisuje. Svaka teorija ima svoje jedinice te je uspostavljanje jedinica prvo što svaki pristup mora napraviti. Tako primjerice Minimalistički program na svoje

jedinice gleda kao na aktere operacija (operande) u odnosu na jezični univerzalizam i jezični specifizam.

Iz izuzetne difuznosti generativističkog učenja, osim zajedničkog određenja varijable kao minimalne jedinice nemoguće je dati precizniji navod koji bi vrijedio za sve pristupe.

Kao i u drugom dijelu, u sljedećim će se poglavljima izložiti nekoliko pristupa sintaktičkim jedinicama.

U ovom dijelu obradit će se različite generativne teorije koje u većoj ili manjoj mjeri obrađuju sintaktičku jedinicu. Razlog zašto se u trećem dijelu samo obrađuju gramatika sintaktička struktura i X'-teorija, korpusni pristupi te Minimalistički pristup, proizlazi iz neke autorove zamišljene generativističke trihotomije: odakle je sve počelo jest nesumnjivo gramatika sintaktičkih struktura i iz nje evoluirana X'-teorija. Korpusna lingvistika zasebna je disciplina generativne gramatike koju obilježava praktičan rad na jeziku i gramatička implementacija. Minimalistički program pak vrlo je apstraktni lingvistički pristup i jedna od važnih teorija za koju se može reći da snažno naglašava ekspanatorizam (tzv. Chomskyjeva škola).

1. poglavlje – Gramatika sintaktičkih struktura i X'-teorija

Gramatika sintaktičkih struktura (GSS) ili *phrase structure grammar* (PSG) od izuzetne je važnosti za generativnu gramatiku.¹⁸⁷ Prisutna je u skoro svakom generativnom učenju a ondje gdje nije u središtu pozornosti dotična se teorija izjašnjava kakav ima stav prema njoj.¹⁸⁸ GSS nije gramatika u smislu u kojem bismo to očekivali, a još je manje jedinstvena da bi bilo prepoznatljiva kao cjelina – GSS je prije hipoteza koja je razvijajući se imala brojnih, što evolutivnih, što volutivnih faza. Dokaz da je GSS više hipoteza nego gramatika govori činjenica da se o njoj može govoriti bez obzira govorimo li o transformacijskom ili netransformacijskom kontekstu, bezokolinskoj (eng. *context-free*) ili okolinskoj (eng. *context-sensitive*)

¹⁸⁷ Valja posebno istaknuti da se u ovom radu ne koristi termini 'frazza' i 'frazna gramatika' kao doslovni engleski prijevodi, budući da za njih imamo daleko boljih vlastitih termina: skupina, sintagma, sintagmem. Dakle, uobičajen izraz u engleskome *phrase structure grammar* prenosimo u hrvatski kao gramatika sintaktičkih skupina, a ne 'fraznostrukturirana gramatika', 'frazna gramatika', ili 'gramatika fraza'.

¹⁸⁸ "In this sense, the theory of phrase structure is a kind of backbone for contemporary linguistic theory." (Baltin & Collins, 2003: 374)

gramatici, ili pak o umjetnom ili prirodnom jeziku. To je i razlog zašto se ona piše malim početnim slovom, a ne kao Gramatika sintaktičkih struktura. Ona čini važan dio Rane teorije, Standardne teorije, Proširene standardne teorije, Revidirane proširene standardne teorije, Gramatike načela i parametara, *Generalized PSG-a*, *Head-driven PSG-a*, *X'-teorije*, *Tree-Adjoining Grammar*, *LFG-a*, itd.

Temeljna hipoteza gramatike sintaktičkih struktura počiva na ideji da rečenice imaju organizaciju odnosno hijerarhijski strukturirane sastavnice (eng. *constituents*) koje nose određena kategorijalna obilježja. GSS je proizišla iz analize neposrednih sastavnica (eng. *immediate constituent analysis* ili *IC-analysis*) američkog strukturalizma. Osnovna razlika GSS-a i drugih teorija o sintaktičkim strukturama jest u rekurzivnim pravilima prema kojima se tvore konstrukcije, te u oznakama (eng. *labels*) sintaktičkih kategorija koje se pridružuju čvorištima granaljki (eng. *branching tree nodes*), za razliku od običnih grafičkih prikaza taksonomskih ili dependencijalnih gramatika. Cilj gramatika sintaktičkih struktura jest prikazati sintaktičku strukturu u vidu granaljke (eng. *phrase structure tree*).

Granaljka nosi tri vrste sintaktičkih obavijesti: hijerarhiju konstituenata (eng. *dominance*), vrstu konstituenata (eng. *labeling*) i njihov linearni poredak (eng. *precedence*).

Tako uz pomoć proizvodnih ili generativnih pravila iz primjera (1) proširenih prema (4) dobivamo granaljku (5).

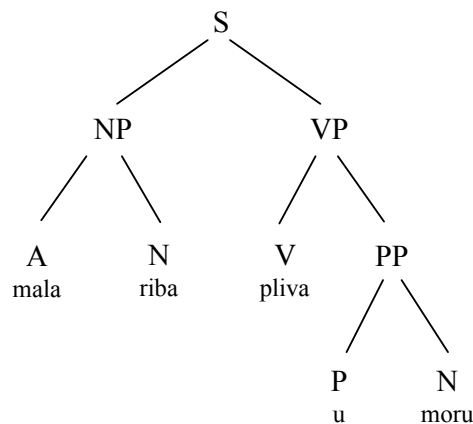
(4) $N \rightarrow \text{riba, moru}$

$A \rightarrow \text{mala}$

$V \rightarrow \text{pliva}$

$P \rightarrow \text{u}$

(5)

Opisujući strukturu prirodnog jezika na ovaj način, učinilo se da se uz pomoć ograničenog broja prepisivačkih (eng. *rewrite*) pravila može opisati cjelokupna sintaksa prirodnog jezika. Daljnja istraživanja nisu to potvrdila. Osnovna značajka ovakvog pristupa sintaksi jest odvajanje pravila od rječnjaka¹⁸⁹ (eng. *lexicon*) te koncentriranje na njih prema kojima se željela istražiti transformacijska narav prirodnog jezika. ‘Ranu teoriju’ brzo je zamijenila ‘standardna’ (Chomsky, 1965) u kojoj se posvetila veća pozornost rječnjačkim jedinicama sa supkategorizacijskim obilježjima.

Prepisivačka pravila uz pomoć kojih su se gradile takve sintaktičke strukture (*phrase markers*) mogla su biti bezokolinska ili okolinska. Bezokolinska su poput onih u (1): $\alpha \rightarrow \chi$, dok su okolinska $\phi\alpha\psi \rightarrow \phi\chi\psi$.¹⁹⁰

Za završne jedinice ili terminale svih čvorišta možemo reći da su minimalne sintaktičke jedinice tog pristupa.

Međutim, brzo su prepoznate slabosti prepisivačkih pravila i granaljki koje su tvorile. Izdvajanjem rječnjaka u posebnu gramatičku sastavnicu koje se dogodilo u ranoj fazi razvoja generativne gramatike uočilo se da su prepisivačka pravila velikim dijelom zalihosna i da ponavljaju obavijesti koja već moraju biti navedene u rječnjaku. Isto se tako vidjelo da oblik tih pravila u određenom jeziku ovisi o svojstvu njegovih rječnjačkih jedinica. Druga je vrsta zalihosti ta što su strukture različitih sintaktičkih skupina hijerarhijski slično tvorene te da se daju generalizirati.

Zbog toga su uslijedila istraživanja o univerzalnosti sintaktičkih jedinica što je rezultiralo X'-teorijom (eng. *X-bar theory*). Za razliku od prepisivačkih pravila X'-model nije dio gramatike pojedinačnog jezika već dio univerzalne gramatike.

Početak X'-teorije je u sedamdesetim godinama prošloga stoljeća kada je zahvaljujući nizu autora koji su se bavili GSS-om, od kojih su najvažniji Chomsky (1970) i Jackendoff (1977), uspostavljeno ono što danas znamo pod X'-teorijom.

Za razliku od strukturalističkih i dependencijalističkih granaljki koji su omogućavali višestruka grananja, X'-teorija je sa svojim prikazom bitno išla u korist proučavanju sintaktičkih univerzalija te je ona široko usvojena i bivala stalno modificirana.

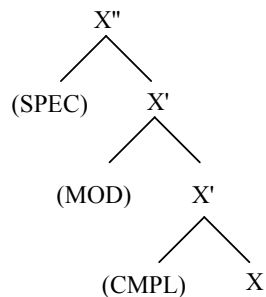
¹⁸⁹ Ovdje se rabi novi termin prof. Laszla umjesto 'rječnika' da bi se razdvojilo značenje leksikografskog djela i mentalnog sklopa o kojem govori generativizam i kognitivizam.

Hipoteze i dodatci teoriji koji su uslijedili nakon njezina predstavljanja idu i do današnjih dana. Iako je X'-teorija napuštena od Chomskoga i najnovijeg Minimalističkog programa, ne može se reći da više nije predmet proučavanja.

Cijela X'-teorija okošena je oko pojma sintaktičke glave i njezinih projekcija. Tako se uočilo da imenice, glagoli, prijedlozi i pridjevi od vrsta riječi imaju sintaktičku upravljivost (eng. *headedness*), a kasnije su im dodani i prilozi. Prema njima sintaktičke skupine označivane su kao NP (eng. *noun phrase*), VP (eng. *verb phrase*), PP (eng. *preposition phrase*), AP (eng. *adjective phrase*), odnosno ADVP (eng. *adverb phrase*). Sintaktička domena (eng. *domain*) jedne glave (eng. *head*) nazvana je projekcijom (eng. *projection*). Ono što je važno za ovu teoriju jest unificiranost projekcija svih glava: projekcija ima dopunu (eng. *complementation*), modifikaciju (eng. *modification*) i specifikaciju (eng. *specification*) gdje komplement u granaljci ima sestrinski položaj prema glavi, a modifikator i specifikator sestrinski položaj prema projekciji glave (6). Dotična granaljka naziva se X'-shemom (eng. *X-bar schema*).

Specifikator, modifikator i komplement, za razliku od glave, nalaze se u zagradama jer nisu uvijek obvezatni. X'' je isto što i XP.

(6)

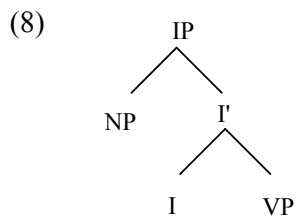
Kao što je napomenuto, u početku X'-teorije završni članovi (eng. *terminals*) odnosili su se isključivo na četiri rječnjačke jedinice koji su se prema Chomskome mogli rastaviti na minimalna obilježja, baš kao što su Chomsky i Halle (1968) učinili s razlikovnim obilježjima u fonologiji. Taj krajnji cilj X'-teorije ticao se obilježja supstantivnosti [$\pm N$] i predikativnosti [$\pm V$]. Prema njima, kompozicija glavnih leksičkih kategorija jest kao u (7), (Chomsky, 1970).

¹⁹⁰ Iako je formalnu gramatiku uspostavio Chomsky (1957), prepisivačka pravila imaju izvor u

- (7) $N = [+N, -V]$
 $A = [+N, +V]$
 $P = [-N, -V]$
 $V = [-N, +V]$

Za razliku od strukture skupine, rečenica je bila izdvojena iz X'-promatranja, označena kao S (primjer 5), te je sljedeća evolucijska etapa bilo razmišljanje o rečeničnoj verbocentričnosti odnosno o vezi X'-teorije i argumentne strukture. Svaka rečenica promatrala se kao maksimalna projekcija glagola gdje je subjekt bio na položaju specifikatora, a objekt na mjestu komplementa (Jackendoff, 1977; Kayne, 1981). Promatranje rečenice kao V^{\max} leži u argumentu što je pomoćni glagol (u kasnijim notacijama infleksijski element I) taj koji subjektu pridružuje (eng. *assign*) nominativni Padež¹⁹¹, odnosno što je on upravni član prema kojem se subjekt mora slagati u broju, licu, itd. To je kasnije vodilo zaključku da je I član onaj koji razvija projekciju koja obuhvaća čitavu rečenicu, tj. da je čitava rečenica zapravo projekcija infleksijskog elementa (Huang, 1982).

Na taj način prikaz rečenice u (8) odražava relacije koje su se sprva odnosile na sintaktičke skupine, zbog čega su došle do važnosti tzv. funktorske ili ne-leksičke kategorije u sintaksi.

Tako je primjerice na temelju proučavanja *wh*-pomicanja Bresnan (1972) uvela kategoriju dopunjivača (eng. *complementizer*) ili rečeničnog uvođača označenog kao C (npr. veznici promatrani kao nadređeni elementi dvama klauzama koje vežu). Abney (1987) došao je do zaključka da imenične skupine nisu upravljane od imenice

matematičkoj logici prve polovice 20. stoljeća (Post, Tarski)

¹⁹¹ Padež s velikim slovom razlikuje se od padeža koji se piše malim u tome što je prvi tzv. apstraktni padež za koji se pretpostavlja u Teoriji načela i parametara odnosno Padežnoj teoriji da se nalazi u svakoj imenskoj skupini i u svakoj ovjerenoj rečenici. Tako se primjerice akuzativni Padež u engleskome u primjeru *I throw the stone* ostvaruje položajem, a ne nastavkom. Na taj se način i u neflektivnim jezicima govori o padežima. Padežna teorija uspostavlja odnose između apstaktnih padeža i argumentne strukture.

već od funktorske kategorije determinatora (eng. *determiner*) odnosno da je svaki NP zapravo DP (tzv. DP-hipoteza). To se očituje u potrebi korištenja člana, zamjenice ili broja ispred imenice u engleskome jeziku, npr. *[a/the/some/one] house*.

Među važne teoretske nadopune mogu se još spomenuti i *Empty Category Principle* (Chomsky, 1981), *Uniformity of Theta Assignment Hypothesis* (Baker, 1988), *Split Infl Hypothesis* (Pollock, 1989), ASPP-hipoteza (Hendrick, 1991) i mnoge druge.

Sljedeći važan korak u razvoju X'-teorije bilo je razmišljanje da su *phrase-structure* pravila zalihosna te da ponavljaju već ono što je navedeno u rječnjaku, a što je otvorilo put potpunom ukidanju gramatike sintaktičkih struktura i X'-teorije u Minimalističkom programu.

Pravi razlog zašto je zapravo napuštena X'-teorija u većoj mjeri jest što se uvidjelo da se prirodni jezik ne može formalno opisati u njezinim okvirima. Drugim riječima, ono što je bilo najveća zasluga X'-teorije u jezikoslovlju postalo je njezina najveća mana – uslijed svoje hipotetske i eksperimentalne naravi ona se odvojila od jezične stvarnosti i konkretnih otvorenih pitanja u gramatičkoj formalizaciji. Također, iako je bitno doprinijela u jezikoslovnoj metodologiji sa svojom koncentracijom na dependencijalne odnose upravljanja i slaganja, čvrsto vezivanje za binarne projekcijske granaljke onemogućio je prikaz brojnih drugih sintaktičkih fenomena o kojima će biti više riječi.¹⁹²

U sljedećem se dijelu iznosi deset točaka koji ističu problem X'-gramatičkog prikaza za hrvatski jezik.

I) NEMOGUĆNOST PRIKAZA ODREĐENIH JEDINICA

Budući da X'-model prikazuje odnose na razini sintakse riječi i skupine (rekli bismo: tagmema i sintagmema, tj. minimalnih i maksimalnih projekcija), nije u mogućnosti prikazati jedinice koje ne pripadaju tim razinama: npr. rečenične priloge, vokative i uzvike.

II) NEMOGUĆNOST DOSLJEDNOG PRIKAZA POMAKNUTIH KLITIKA

Nemogućnost dosljednog prikaza pomaknutih klitika drugi je problem. Pomicanje pomoćnog glagola iz glagolne u imeničnu skupinu narušava grafički prikaz. O tom je

¹⁹² Problemi s označivanjem u X'-teoriji imaju izvor u radu od Stojanov (2002)

aktualnom pitanju suvremene lingvistike, osobito slavistike i romanistike, napisano dosta radova s različitim tumačenjima¹⁹³, ali je sasvim sigurno da X'-model ne može dosljedno prikazati *government and binding* odnose.

III) NEMOGUĆNOST PRIKAZA POMAKNUTIH KONSTITUENATA IZVAN NJIHOVE KLAUZE

Nemogućnost prikaza pomaknutih konstituenata izvan njihove klauze odnosi se na zanimljiv fenomen govornog hrvatskog koji se sastoji u tome da se uslijed snažnijeg emfatičkog (eksklamativnog) naglaska riječi pomiču čak i izvan svojih klauza – tako imamo u (9) lijevo dislociran 'Marko' prema očekivanom (10).

(9) Rekao sam Marko da dođe.

(10) Rekao sam da dođe Marko.

IV) PITANJE OZNAČIVANJA UMETNIH SUREČENICA

Umetnute surečenice dodatni je problem X'-modela. Primjer (11) X'-teorija nije mogla obuhvatiti u svojem grafičkom prikazu.

(11) To nije ništa, kako rekoh, lakše nego što ti misliš.

V) PITANJE GRAMATIČKE SINONIMIJE

X-model ne može prikazati različite strukture u (12) i (13), odnosno u (14) i (15) grafički različitima.

(12) Stavlja knjigu na stol.

(13) Stavlja knjigu sa stola.

(14) Vezano za prvi deskriptivno-normativistički problem.

(15) Vezano za prvi, deskriptivno-normativistički problem.

VI) ENDOCENTRIZAM I EGZOCENTRIZAM

X'-teorija potpuno je endocentrično usmjerena. Promatranju da sve skupine imaju glavu suprotstavlja se egzocentrizam koji također ima temelj u prirodnim jezicima, a koji se ne može uvijek obuhvatiti funktorskim kategorijama.

¹⁹³ v. npr. Bošković (2001), Ćavar (1996, 1999), Ćavar & Wilder (1994), Franks (1998, 2000), Taylor Roberts (2000), Van Valin Jr (2001), Gerlach (2002).

To je razlog zašto X'-teorija ne govori o subjektu i predikatu.

VII) PITANJE OZNAČIVANJA APOZICIJA

Pitanje označivanja apozicija i njihovo jednoznačno grafičko prepoznavanje sljedeći je problem (16) – nije jasno koja je njihova uloga: determinatorska (D), imenična (N), imeničnoskupinska (NP) ili nešto četvrto?

Odgovor bi se vjerojatno mogao tražiti u sljedećem: iako apozicije zbog mogućnosti podnominalizacije slične imeničnim determinatorima (D), čini se da je njihova uloga dopunjivanje (NP) bez obzira što se ne otvaraju nominalnom valentnosti (možda bi najsretnije bilo reći: otvaraju se dodavanjem te su adjunkti ili dodatci). To se zaključuje posredno – isključivanjem onoga što ne mogu biti; determinatori ne dopuštaju modificiranje a što apozicije mogu imati. Suprotno od determinatora, apozicije shvaćene kao dopune mogu se modificirati i dalje proširivati. Tako u primjeru (17) za očekivati je da se modifikator 'veliki' prije odnosi na 'kralja' nego na 'Tomislav', ili u (18) 'uvaženi' na 'profesor' a ne na dotično ime. Drugim riječima, primjer iz (17) označuje se kao NP[NP[A, N], N].

(16) kralj Tomislav

(17) veliki kralj Tomislav

(18) uvaženi profesor Noam Chomsky

Dodatna argumentacija u prilogu označavanja apozicija s NP jest što je u duhu hrvatskoga jezika da se prezimena shvaćaju kao dopune imenima uslijed čega se i pišu iza njih.¹⁹⁴

VIII) PITANJE KVANTIFIKACIJE

X'-teorija nedovoljnu pozornost posvećuje kvantifikaciji. Brojni slavenski jezici, a tako i hrvatski, imaju kvantifikatore kao upravne članove na razini konstrukcije, a ne samo funkcije. Dakle, kvantifikatori ne samo što nisu determinatori već tvore

¹⁹⁴ Prema etimološkom argumentu prezimena i jesu nastala kao dodatci imenu (npr. Ivana Orleanska [Ivana iz Orléansa], Petar Iljič Čajkovski [Petar Iljič od oca/roda Čajkovskoga], Ivan Sedlar [Ivan po zanimanju sedlar]). Dodatna argumentacija jest da u nekim jezicima prezimena jasno ukazuju da su dopune imenu, a ne sintaktički upravni članovi: Johannes D. van der Waals, Otto von Habsburg, Charles de Gaulle, itd.

konstruktorske kvantifikatorske projekcije: QP. Takav je primjer (19) u kojem ‘četiri’ otvaraju mjesto imenici ‘problema’ koja je u genitivu jednine.

(19) četiri problema

Upravni kvantifikatori su svi imenični i priložni brojevi koji se odnose na muški rod u nominativu, akuzativu i vokativu. Neupravni kvantifikatori jesu pak svi oni koji se slažu s imenom u padežu, rodu i broju (20). Takvi se označavaju kao D (determinatori).

(20) četiri djevojke

IX) RAZLIKOVANJE GLAGOLA U VP-U

U primjeru (21) glagoli ‘htjeti’ i ‘željeti’ nazivaju se modalnima. Njihova se problematika ne obrađuje u X’-teoriji te ih ne obuhvaća ni s problematikom tzv. lakih glagola (vP).

(21) htjeti željeti baciti

U radu na X’-modelu za hrvatski jezik pitanje je nalaze li se oni na položaju posredne projekcije od glavnog glagola ‘baciti’ – VP[V, V’[V, V]], ili je pak modalnost izražena kao dopunjivanje – VP[V, VP[V, VP]]. Čini se vjerojatnije ovo drugo rješenje koje bolje prikazuje mogućnost da glagolna skupina može biti dodatno modificirana (22).

(22) htjeti *ludo* željeti bacati petarde

U njoj prilog ‘ludo’ modificira želju da se bacaju petarde, a što je različito od (23) u kojem je to ‘ludo htijenje’.

(23) *ludo* htjeti željeti bacati petarde

X) PITANJE LIJEVOG I DESNOG GRANANJA

U obilježavanju rečenica osobito se uočava problem lijevog ili desnog grananja, odnosno pitanje mora li granačka bez navedenih rječnjačkih jedinica jednoznačno upućivati na gramatičke odnose. Ako je odgovor ‘da’ (a tako bi trebalo biti jer u suprotnom koristi od sintaktičke analize u računalnoj obradi ne bi bilo), onda je lijevo i desno grananje zbog čestih pojava gramatičke sinonimije jedno od najproblematičnijih točaka X'-modela u praksi.

Tako primjer (24) mora se označiti kao $IP[N, I'[I, V]]$, a promjenom poretka (25) kao $IP[I'[V, I], N]$. Označivanje potonje rečenice kao $IP[V, I'[I, N]]$ ne bi bilo ispravno jer bi takav model mogao krivo upućivati da je imenica ‘Ksenija’ u dopunjivačkom položaju (tj. kao objekt).

(24) Ksenija je stajala.

(25) Stajala je Ksenija.

Još bi se moglo navoditi dosta primjera kao što su pitanje rekurzivnosti AP-ova i NP-ova, pitanje višestrukih projekcija, itd. u prilog teze da je X'-teorija primarno namijenjena teoretskom promišljanju i daleko slabija u praktičnom radu, odnosno da se teško može reći da je dosegla kritičnu razinu dovršenosti na osnovi koje se može koristiti za gramatički rad i obilježavanje građe. Njezin daljnji razvoj dosta kazuje o perspektivi – bila je napuštena od svojih tvoraca. Njezin je najsnažniji dio bio onaj s jezičnom univerzalnosti, dok je grafički prikaz kao takav propao.

2. poglavlje – Minimalistički program

Uvod

Minimalistički program (MP) je smjer generativne gramatike koji je okupljen oko učenja Noama Chomskoga, a čiji se početak može datirati u radovima Chomsky (1993, 1995). Ono je, kao što sam naziv kaže, program a ne teorija budući da je minimalizam zamišljen kao vrlo strogo empirijsko učenje za čije će rezultate, da bi se nazvala teorijom, trebati pričekati određeno vrijeme. Za razliku od svih drugih jezikoslovnih učenja koji su se u ranijim fazama razvoja generativne gramatike izdvojili iz Chomskyjeva kruga (npr. leksikalističke teorije), MP je jedini pristup za

kojeg još uvijek možemo reći da je potpuno transformacijski motiviran. Svi ogranci generativne gramatike, a osobito oni koji imaju želju da ih se koristi u formalnim gramatikama s računalnom primjenom, odavno su se ogradili od transformacija kao operacija uz pomoć kojih se dolazi do određene ovjerene strukture. Znajući koliko se mijenjalo generativno učenje, transformacije su zapravo među rijedim metodološkim točkama u generativnom učenju koje Noam Chomsky nije postavio upitnima.

Formalizam minimalne sintaktičke jedinice

Osnovni cilj MP-a jest traženje za eksplanatornom jezičnom adekvatnosti. Razine adekvatnosti potječu još iz 60-ih godina označujući razine lingvističkog uspjeha u opisu određenog jezika ili teorije. Za opservacijsko adekvatnu generativnu gramatiku govorilo se ako ispravno generira rečenice određenog jezika. Deskriptivna adekvatnost obuhvaća i opis njihove strukture, a ekplanatorna ako objašnjava odnos govornika i deskriptivno adekvatnog znanja jezika (Matthews, 1997: 204).

Te se razine mogu i drugačije interpretirati, međutim, zajedničko im je svima da MP želi zadovoljiti jedino ekplanatornu adekvatnost. Upravo iz tog razloga, minimalizam kao takav nije jednostavan pristup već skup apstraktnih i metalingvističkih metodologija. Iz toga proizlazi da je, osim težnje ka eksplanatornom opisu, njegova velika želja opisati lingvističku metodologiju – što je formalna jednostavnost i elegantnost opisa?

Naime, minimalizam kao takav pretpostavlja da u jeziku vladaju prirodni zakoni jednostavnosti i načela najkraćeg puta. Najbolji je onaj opis koji s najmanje formalnog mehanizma opiše određenu pojavnost. Takvo je što bilo i prije razmatrano, npr. Martinetova i Jacobsonova ekonomija, ali ovdje se ono postulira kao važan dio lingvističke metodologije. Razlog zašto su napuštene brojne teze prije MP-a jest upravo u jednostavnosti i elegantnosti opisa – stvari ne treba dodatno umnožavati ako za njima nema potrebe ('baš kao i u stvarnosti'), odnosno najtočnije je vjerojatno ono što je najjednostavnije.¹⁹⁵

Temeljno pitanje jest zapravo postoji li savršen pojmovno nužan i optimalno gospodaran način za zadovoljavanje vanjskih postavljenih uvjeta koje jezik mora zadovoljiti.

¹⁹⁵ O čemu se ovdje govori jest usvajanje onoga što je u povijesti poznato kao Occamova britva ili Zakon o gospodarnosti (13/14. stoljeće!): *Pluralitas non est ponenda sine necessitate*.

Kao i u generativizmu kao filozofskoj doktrini koja tvrdi da mora da su jezične strukture jednostavno ustrojene kada ih djeca bez ikakva napora svladavaju u vremenu kada ne bismo rekli da imaju intelektualnog kapaciteta poput odraslih, tako i minimalizam pretpostavlja da su naše rečenice gospodarno organizirane logičke forme. Drugim riječima, jezična moć je tako ustrojena da zadovoljava minimalistička polazišta.

Vrlo je zanimljivo promatrati nastojanje MP-a da lingvističke pojavnosti opisuje na način kako to rade prirodne znanosti, odnosno da koriste njihove termine, načela, pretpostavke, jedinice, postulate itd., kao što su npr. Fregovovo načelo, Russelov paradoks, Occamova britva, Ograničenje najkraćeg pomaka, Uvjet najkraće spone, Uvjet posljednjeg utočišta, primitivne i minimalne jedinice, Načelo strukturne ovisnosti, Načelo pune interpretacije, itd.¹⁹⁶

Što su sintaktičke jedinice u Minimalističkom programu?

To su sintaktički objekti koji se definiraju na sljedeći način:

- (1) σ je sintaktički objekt ako je
- a. rječnjačka jedinica ili skup formalnih obilježja rječnjačke jedinice, ili
 - b. skup $K = \{\gamma, \{\alpha, \beta\}\}$ ili $K = \{\langle \gamma, \gamma \rangle, \{\alpha, \beta\}\}$ takav da su α i β sintaktički objekti, a γ ili γ, γ oznake od K .

Drugim riječima, sintaktički objekti u Minimalističkom programu jesu rječnjačka jedinica ili skupina.

Temeljne pretpostavke Minimalističkog programa o sintaktičkim objektima jesu sljedeće:

- (i) sintaktičke kategorije jesu skupovi obilježja;
- (ii) obilježja su svojstva sa (za)danim vrijednostima + ili –;
- (iii) obilježja sintaktičkih skupina uzimaju se isključivo između sastavnih jedinica;
- (iv) sintaktičke skupine grade se na jedinstven način.

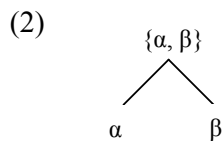
¹⁹⁶ v. Chomsky (2000: 81-5, i osobito poglavlje 'Language as a natural object', str. 106-133)

U primjeru (1) jasno se vidi utjecaj matematičke logike u suvremenoj lingvističkoj teoriji.¹⁹⁷ Tako se u sljedećem odlomku može prepoznati koliku pozornost MP posvećuje onome što druge teorije uzimaju zdravo za gotovo, odnosno koliko se žele formalizirati sve relacije koje su bitne u sintaktičkoj organizaciji.

Sintaktički objekti Minimalističkog programa

Kao što se vidi iz navedenog primjera minimalisti pretpostavljaju da je operacija Spoji binarna, tj. da se uvijek spajaju samo dva sintaktička objekta. To je jedan od važnih teorema koji je bitno odredio MP.

Najminimalnija sintaktička operacija grafički izgleda kao u (2).

Pitanje kojem su minimalisti posvetili dosta pozornosti jest kakav je $\{\alpha, \beta\}$ po naravi, odnosno kojem tipu objekta ili kategoriji pripada. Budući da u izračun ulaze rječnjačke jedinice sa svojim kategorijalnim obilježjima logično je pretpostaviti da se kategorijalna pripadnost može pripisati i sintaktičkim skupinama. Radi jednostavnosti u (1) se one obilježavaju s γ i $\underline{\gamma, \gamma}$. O razlici među njima te o razlogu podvučenosti vidi u kasnijem nastavku.

Koja su svojstva γ spada u vrlo važna sintaktička pitanja (isto kao što nije svejedno kakav ćemo kolač dobiti sastavljanjem određenih sastojaka), te se moraju utvrditi njegova svojstva. Razlog zašto odmah ne možemo znati narav γ jest što on ne dolazi iz rječnjaka, za razliku od α i β . Ono što je iz rječnjaka nije sporno budući da su nam takve inherentne informacije poznate; ono što nije iz rječnjaka znači da se mora dobiti nekim operacijama i izračunom. Iz svojstva inkluzivnosti razine logičke forme (LF u MP-u)¹⁹⁸, za γ možemo zaključiti da nije ništa drugo do li skup obilježja

¹⁹⁷ U jezikoslovnoj literaturi sve je više priručnika o logici što i ne čudi budući da su u njima, kao i u fizici i kemiji, lingvisti našli dosta (metodološke) inspiracije. Tako postoje vrlo zanimljivi i indikativni naslovi kao što su *Logic as Grammar* (Hornstein, 1986) ili *Everything that Linguists have always Wanted to Know about Logic but were ashamed to ask* (McCawley, 1981).

¹⁹⁸ Svojstvo inkluzivnosti ili uključivosti proizlazi iz Fregeova načela koje kaže da je značenje složenog izraza funkcija značenja njegovih sastavnih dijelova. Drugim riječima, ništa što nije u sastavnicama ne može biti ni u rezultatu operacije spoji (ili: kolač ne može u sebi sadržavati ništa do li onoga što je u njega stavljeno).

već zapisanih u α i β . To znači da on ne postoji neovisno od α i β . Dakle, u skupu primitivnih jedinica nemamo sintagm(em)e, već samo rječničke jedinice.

Sljedeće pitanje jest koji će podskup obilježja od α i β sadržavati γ .

Minimalisti to rješavaju pozivanjem na teoriju skupova prema kojoj ako imamo dva skupa obilježja ono što nastaje njihovim spajanjem može biti jedno od sljedećih triju mogućnosti (3):

- (3) a. $\gamma = \alpha \cup \beta$ (γ je unija od α i β)
 b. $\gamma = \alpha \cap \beta$ (γ je presjek od α i β)
 c. $\gamma = \alpha \vee \beta$ (γ je ili α ili β)

Unija nije moguć postupak dobivanja više sintaktičke jedinice jer jedinice mogu imati kontradiktorna obilježja; kako minimalički program tumači rječničke jedinice u kombinaciji $[\pm N]$, $[\pm V]$ osnovne kategorije skupa ‘mentori čitaju’ bile bi $[-V]$ $[+N]$ #mentori#¹⁹⁹ i $[+V]$ $[-N]$ #čitaju# uslijed čega bi γ imao kontradiktorna obilježja $[-V]$ $[+N]$ $[+V]$ $[-N]$.

Presjek također nije moguć jer obuhvaća ono što je zajedničko α i β , a oni mogu imati potpuno različita obilježja. Minimalisti ističu da presjek ne može biti rezultat α i β jer bi on tada bio prazan skup što ne može biti svojstvo ljudskog jezika – ‘ono što je nastalo nekim spajanjem mora biti nešto’.

Jedina mogućnost jest opcija c zbog čega kažemo da su sintaktičke skupine projekcije obilježja jednog od svojih konstituenata.

Sljedeće je pitanje koji konstituent projicira, odnosno je li γ projekcija od α ili β . Minimalistički program na to odgovara definirajući operaciju Spoji (4).

- (4) Zadajući član $\tau_i = \alpha$ koji je meta spajanja, i $\tau_j = \beta$ koji se treba spojiti s τ_i , τ_j se spaja s τ_i ako i samo ako se dobiva novi član $\{\underline{1}, \{\tau_i, \tau_j\}\}$ takav da $\{\underline{1}, \{\tau_i, \tau_j\}\}$ neposredno dominira τ_i , τ_j i $\underline{1} = \alpha$.

S potonjom definicijom i uvođenjem termina ‘meta’ i ‘neposredna dominacija’ učinili smo dvoje: prvo, definirali smo operaciju Spoji kao najvažniju operaciju u računskom sustavu (C_{HL}), a kao drugo razjednačili smo što se spaja sa čime. Ovo

¹⁹⁹ Simbol # u MP-u označuje glavu (rječničku jedinicu).

drugo znači da nije svejedno kako kažemo da se α spaja s β : nije formalno točno reći da se spajaju α i β već je potrebno naglasiti da se β spaja s α , odnosno α s β (u našoj definiciji β se treba spojiti s α). Slikovito rečeno, dok za mladence nije potrebno naglašavati tko se za koga ženi/udaje već samo istaknuti činjenicu da se žene, za teoriju skupova definiranje asimetrije u projekciji to je od presudnoga značaja.

Dakle, na početno pitanje što je γ odgovara se sljedećim: operacija Spoji asimetrična je operacija i uvijek projicira ona kategorija koju je operacija Spoji izabrala kao metu.

Simboli γ i γ, γ u (1) podvučeni su da se oznake skupa razlikuju od odsječaka skupa. Razlika γ i γ, γ je u tome što je prvi rezultat spajanja, a drugi rezultat dodavanja (ili kako se prije zvalo ‘Chomskyjeva adjunkcija’).

Operacija dodavanja (*Adjoin*) razlikuje se od operacije spajanja (*Merge*) u tome što je rezultat spajanja uvijek jedna od jedinica u skupu i to ona koja projicira – tzv. meta spajanja. Rezultat dodavanja nije niti jedinica koja projicira niti ona koja biva projicirana, već je to par ili etiketa obiju jedinica.

Razliku spajanja i dodavanja mogli bismo dočarati kao razliku između ženidbe i boksačkog meča: iz boksačkog meča uvijek izlazi samo jedan pobjednik (etiketa γ i operacija spoji), dok iz ženidbe izlaze oba člana kao pobjednici (etiketa γ, γ i operacija dodaj). Ili pak kao razliku djeteta određenih roditelja i pastorka: dijete je rezultat operacije spoji s genetskim zapisom svojih roditelja i koji je prema tome njihova ‘projekcija’, za razliku od pastorka koji se ‘dodaje’ obitelji i koji nema njihov genetski zapis i nije njihova ‘projekcija’. I rođenje i usvajanje djeteta način je ‘obogaćivanja’ obiteljske strukture.

Dakle, minimalisti s adjunkcijom tvrde da je moguće spojiti dva konstituenta dobivajući novi sintaktički objekt koji jest sastavljen od jednog od članova ali koji sam nije kategorija već je dio kategorije. Zbog toga, tvrdi se, takvu tzv. žetonsku kopiju ili ‘žučak’ (označen navodnicima u primjeru 4) računski sustav ne vidi i ne prepoznaje u izračunu.

(4) [" β ", β]

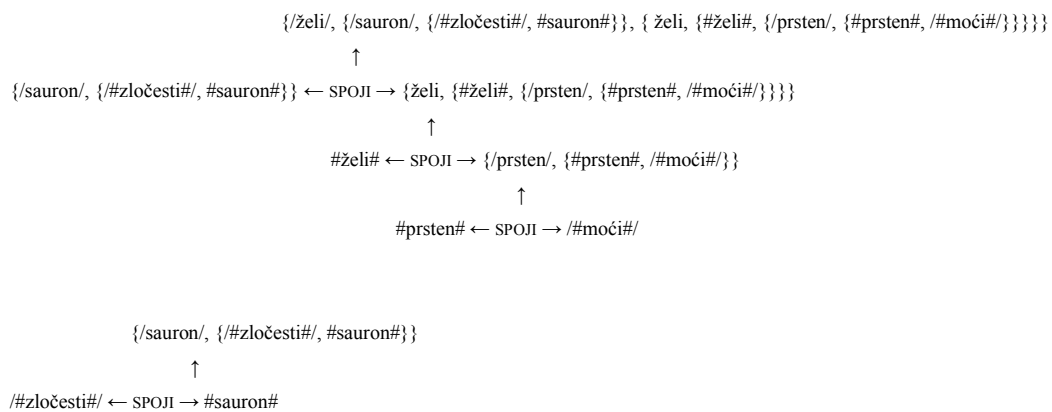
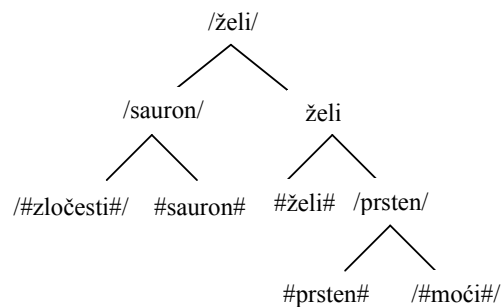
Različit status operacija dodavanja i spajanja jest i u tome što dodavanje naprosto nema nikakvu posljedicu za već stvorenu strukturu; gledano s aspekta daljnjih operacija takav konstituent ima istu strukturu i prije i poslije dodavanja.

Problematika operacije spajanja i dodavanja mogla bi se bolje oprimjeriti onime navedenim iz prethodna poglavlja o X'-teoriji: dodavanje je slučaj s apozicijama kada upravni član na drugačiji način upravlja zavisnim elementom nego što je to kod običnih endocentričnih skupina.

Način prikazivanja sintaktičkih struktura u Minimalističkom programu izgleda kao u (5).

(5) Zločesti Sauron želi prsten moći.

<zločesti, sauron, želi, prsten, moći>

Uglate zagrade označuju uređen skup, a vitičaste neuređen. Rječnjačke jedinice koji predstavljaju glave koje projiciraju označene su s #...#. Glave koje ne projiciraju su /#...#/ . Maksimalna projekcija koja se sastoji od više jedinica je /.../, dok je posredna projekcija bez oznaka.

Zaključak

U ovom je poglavlju kratko iznesen Minimalistički program i to onaj dio koji se tiče minimalne sintaktičke jedinice i problematike vezano za osnovne operacije kao što su operacije spajanja i dodavanja. Prikazana je osnovna sintaktička struktura i formalni mehanizam njezina nastajanja.

Sintaktička jedinica (ili sintaktički objekt, kako minimalisti vole nazivati) ima naizgled vrlo zamršenu definiciju, ali ujedno i najjednostavnije tumačenje: ono je ili rječnjačka jedinica ili sintaktički skup.

Minimalistički program vrlo je rasprostranjen u svijetu i predstavlja, kako je to već navedeno, jedinu transformacijsku gramatiku u lingvistici. Zbog svojeg eksplanatornog karaktera katkada ga je teško razumjeti a zbog obilja literature još teže pratiti. U ovaj je rad uvršten da bi se prikazala širina generativističkog mišljenja koja se proteže od univerzalističkih apstrakcija pa sve do posve primijenjenih zadaća kao što radi korpusna lingvistika prikazana u trećeg poglavlju.

3. poglavlje – Korpusna lingvistika

Za razliku od sintaktičkih jedinica Minimalističkog programa iz prethodnog poglavlja, korpusna lingvistika ima otprilike dijametralno suprotne istraživačke ciljeve. Ako se za prvu može reći da je duboko teorijski i eksplanatorno usmjerena, onda je potonja bitno usmjerena na jezičnu praksu te opservacijsku i deskriptivnu adekvatnost. Chomsky, osim razlike u adekvatnosti, navodi i bitnu razliku što prva proučava jezično umijeće, a druga jezičnu uporabu. Zbog svega toga bitno su različite i istraživačke metode.

Upravo iz razloga različitosti korpusne i teorijske lingvistike, malo je primjera gramatičara (čitaj: 'čistih' lingvista, za razliku od onih 'računalnih') koji se koriste korpusom kao sredstvom svojih istraživanja; on je daleko zanimljiviji funkcionalnim lingvistima kojima je osim prirodnog interesa za formalizaciju bitna i jezična funkcija te uporaba (drugim riječima, jezik kao komunikacijski alat).

Korpusna lingvistika temelji se na korpusu, tj. velikoj zbirci stvarnih tekstova ili govora, prema kojima se pokušavaju postaviti određeni formalni mehanizmi. Iako su statistička istraživanja poput računanja raznoraznih čestotnih (frekventnih) uzoraka

vrlo česta u korpusnoj lingvistici, on se sve više primijenjuje i kao sredstvo za dobivanje određenih uželingvističkih (npr. komparativno proučavanje sintakse i teorija prevođenja) i širelingvističkih podataka (npr. primjena korpusa u leksikografiji i povijesnoj lingvistici). U novije se vrijeme od strane korpusnih lingvista sve više ističe potreba usklađivanja ciljeva 'primijenjene' i 'teorijske' lingvističke grane, odnosno težnja ka zajedničkim kvalitativnim lingvističkim ciljevima.²⁰⁰

Početak korpusne lingvistike može se datirati u šezdesete godine 20. stoljeća procvatom računalne tehnologije. Za njezine pionire smatraju se znanstvenici W. Nelson Francis i H. Kučera koji su razvili Brownov korpus koji se smatra prvim djelom korpusne lingvistike. Jedan od prvih velikih korpusa razvio se na projektu *Survey of English Usage* na University College u Londonu 1960. godine na čelu s Randolphom Quirkom, koji je kasnije bio važan izvor za jednu od najznačajnijih engleskih gramatika (Quirk et al., 1972, 1985).

Današnji najveći izvor jezičnih podataka sakupljen je u *Collins-Cobuild Bank of English Corpus*²⁰¹ s 415 milijuna pojava pisanog i govorenog engleskog. Nakon toga bi se po važnosti mogao smjestiti *British National Corpus*²⁰² izrađen na sveučilištu Oxford i Lancaster s preko 100 milijuna pojava.

Hrvatski nacionalni korpus (HNK) izrađuje se pri Zavodu za lingvistiku Odsjeka za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.²⁰³

Važnost korpusa osobita je u tome što je potaknuo razvoj obrade prirodnih jezika (eng. *Natural Language Processing*), discipline koja danas u suvremenom društvu zauzima sve važniju ulogu.

²⁰⁰ Npr. Petkevič (2003), Kučová & Hajičová (2003): "There is no antagonism between corpus annotation and formal description of language: one helps the other."

²⁰¹ http://titania.cobuild.collins.co.uk/boe_info.html

²⁰² <http://info.ox.ac.uk/bnc/index.html>

²⁰³ <http://hnk.ffzg.hr>

Što je minimalna sintaktička jedinica u korpusnoj lingvistici?

Vjerojatno od svih dosada navedenih teorija najlakše je definirati minimalnu jedinicu korpusne lingvistike. Zbog primjene na računalu ona mora biti definirana što je moguće egzaktnije da bi analiza bila točna. Iako se takav pristup odmaknuo od lingvističkog opisa koji, prema svojoj naravi, mora uključiti određenu formu sadržaja i formu oblika, odnosno logičku i glasovnu formu, ne može se reći da se kao takav ne može promatrati i u lingvistici.

Sintaktička jedinica jest polje grafema omeđeno dvama prazninama. Sintaktička jedinica jest tako i znak navodnika ("), broj (2003), stilizacija riječi (☺), formula ($E=mc^2$), neovjeren niz znakova ($\pi \nabla \pi \perp$) ili bilo što drugo što se može zapisati a što je omeđeno prazninama. Zbog toga što je računalu tekst najlakše prikazati kao niz grafema razdvojenih prazninama, vrste riječi u korpusnoj lingvistici tako su svedene na jednostavne prikazbene oblike. Tek kasnija analiza uspoređivanja takvih polja s morfološkim generatorom i rječnjakom dat će uvid u kojoj su mjeri ona i ovjerena.

Takvim se jedinicama u postupku tagiranja pridaje njezina kategorijalna ili *parts-of-speech* pripadnost, a u postupku parsiranja njezina relacijska ili gramatička vrijednost. Korpusna lingvistika ide i korak dalje te se služi i tzv. SGML (*Standard Generalized Markup Language*) tagovima²⁰⁴ koji daju dodatnu obavijest o strukturi dokumenta. Takva je primjena osobito značajna u disciplini koja se naziva *information retrieval* ili, jednostavno, pretraživanje podataka.

Budući da nisu sve pojavne jedinice ovjerene ili zanimljive za sintaktičku obradu, programi za prepoznavanje i označivanje takvih znaju razlikovati i adekatno anotirati jedinice koje imaju morfosintaktičku vrijednost a da i ne zadovoljavaju uvjet koji definira jedinice za strojno procesiranje. Takav je primjer pravopisna kontrakcija u engleskom jeziku koji tageri za engleski jezik moraju moći točno prepoznati. U prikazu (1) dana je anotirana rečenica *I'm doing the work* prema poznatom Brilllovom tageru²⁰⁵ (Brill, 1992) u kojoj se pojavljuje kontrakcija lične zamjenice i pomoćnog glagola koje dotični tager uspješno morfosintaktički razdvaja i prepoznaje.

²⁰⁴ <http://www.w3.org/MarkUp/SGML/>

²⁰⁵ Brillov tager razvijen je od znanstvenika Erica Brilla iz Microsoft Research Group a primijenjen na AMALGAM projektu.

- (1) I/PRON(pers,sing)
 'm/V(cop,pres,encl)
 doing/V(montr,ingp)
 the/ART(def)
 work/N(com,sing)
 ./PUNC(per)

(prema Meyer, 2002: 87)

Problem kontrakcije prisutan je i u drugim jezicima – tako primjerice i među srednjojužnoslavenskim jezicima srpski jezik tvori futur spajanjem glavnog glagola i klitiziranog pomoćnog glagola ('gradiću, gradićemo' [hrv. gradit ću, gradit ćemo]).

Prema tome, definicija određivanja minimalne sintaktičke jedinice korpusne lingvistike mora se specificirati i u odnosu prema kontrahiranim oblicima, odnosno problematika minimalnih sintaktičkih jedinica mora obuhvaćati i imati u obziru uspostavljeni tagset i tager dotičnog pristupa.²⁰⁶ Dakle, želimo li dati prikaz sintaktičkih jedinica u korpusnoj lingvistici, moramo zapravo prikazati osnovne značajke projekata koji su se u nekoj svojoj fazi bavili tagiranjem.

Link Grammar

Jedan od reprezentativnih tagseta koji je primijenio metode daleko od uobičajenih lingvističkih jest Link Grammar. Ostvaren je na School of Computer Science na sveučilištu Carnegie Mellon, a nalazi se na <http://bobo.link.cs.edu/grammar/html/>. Ono što je osobito zanimljivo za njega jest što on ne poznaje kategorijalna obilježja već je striktno *word-based* usmjeren.²⁰⁷ Tzv. *word-based* gramatike temelje se na formalno distribucionalističkoj metodi razaznavanja sintaktičkih jedinica i struktura.²⁰⁸

Distribucionalizam počiva na ideji utvrđivanja vrsta riječi uz pomoć konstituentnog testa distribucije koji se može pronaći u američkom strukturalizmu. Zbog

²⁰⁶ Drugim riječima, teškoće koje se nailaze u sintaktičkoj obradi bitno su uvjetovane pravopisnom problematikom; upravo iz tog razloga bilo bi bitno lakše za operaciju morfosintaktičkog razjednačavanja (eng. *morphosyntactic disambiguation*) u hrvatskome jeziku kada bi pravopisna norma prihvatila argument strojne obrade da se razlikuju klitični oblici trećeg lica jednine pomoćnog glagola 'biti' ('je') i akuzativa jednine ženskog roda zamjenice 'ona' ('ju'/'je').

²⁰⁷ O odnosu *word-based* i *category-based* pristupa vidi u Radford (1981, 53-4)

konfigurabilnosti engleskog jezika istraživači na dotičnom projektu utvrdili su da mogu uspostaviti vrste riječi, odnosno tagset, isključivo prema relacijskom položaju u odnosu na druge jedinice. Kao što i samo ime kaže, minimalne sintaktičke jedinice opisuju se kao karike u strukturi (eng. *linkage structure*) među kojima postoji uvjet zadovoljavanja (eng. *linking requirement*).

Karike se opisuju plusevima i minusima (2), a da bi se ostvarila ovjerena veza prva karika mora imati uvjet A+ koji pak druga mora zadovoljiti s A-.

- (2) prva_riječ: A+;
druga_riječ: A-;

Uvjeti zadovoljavanja mogu biti prilično kompleksni, ovisno o distribuciji riječi (3).

words	formula
a the	D+
snake cat	D- & (O- or S+)
Mary	O- or S+
ran	S-
chased	S- & O+

- (3) Uvjeti zadovoljavanja jedinica u *Link Grammar* (prema Sleator & Temperley, 1991: 2)

Oznaka D predstavlja determinacijski konektor, O konektor prijelaznih glagola, a S imeničnosti. Navedene formule uvjetuju ovjereno pojavljivanje rečenica iz (4).

- (4) The cat chased a snake.
Mary ran the cat.

Link Grammar uspostavio je otprilike sedam stotina pravila koja obuhvaćaju velik broj sintaktičkih fenomena u engleskom jeziku. Zbog kompleksnih struktura uvjeta zadovoljavanja išlo bi se predaleko kada bi se htjelo detaljnije razložiti malo složenije primjere koji su pregledno navedeni u (5) (uvjet zadovoljavanja za modalne glagole), te u (6) (one koje se tiču flektivnih oblika engleskog glagola *expect*).

²⁰⁸ v. Sleator & Temperley (1991, 3-4)

- (5) ((Q- & SI+) or S- or G- or (Z- or B-)) & I+
- (6) expect: (Sp- or I-) & (CL+ or TH+ or TO+ or (O+ & {TO+}));
 expects: Ss- & (CL+ or TH+ or TO+ or (O+ & {TO+}));
 expected: (S- or T-) & (CL+ or TH+ or TO+ or (O+ & {TO+}));
 expecting: GI- & (CL+ or TH+ or TO+ or (O+ & {TO+}));

(prema Sleator & Temperley, 1991: 15)

Za potrebe strojne obrade pristup korišten na projektu Link Grammar uspješno koristi distribucijske i dependencijalne gramatičke odnose koji se apstrahiraju do te mjere da za sintaktička pravila više nisu potrebna lingvistička pravila koja uključuju kategorijalna obilježja ili lingvističke pojmove. Upravo u tome leži osobitost u definiranju minimalnih sintaktičkih jedinica kao linkova većih struktura.

Osnovni i prošireni tagseti

Korištenje gramatičkih kategorijalnih obilježja vrlo je često u korpusnoj lingvistici. Ovisno o namjeri, tagset može biti osnovan ili proširen. Ukoliko je primarna izrada sintaktičkih stabala i to recimo za samo jedan jezik, parser će se koristiti nizom (morfo)sintaktičkih obilježja koji nužno ne moraju nositi detaljan podatak o svakoj jedinici. Takav je primjerice tagset korišten u *Penn Treebank Projectu*²⁰⁹ na Sveučilištu u Pennsylvaniji.

Drugi primjer tagseta jest kada se ima za cilj obrada više jezika ili pak usustavljanje detaljnijih gramatičkih informacija. One osim temeljnih gramatičkih oznaka imaju i razrađenu morfosintaktičku strukturu. Takav je primjer TELRI *Multext-East*²¹⁰ tagset.

Svaki je tagset određen svojom namjenom te se njegov uspjeh određuje u kojoj mjeri zadovoljava postavljene ciljeve. U odnosu na građu koja se treba obilježiti, kvalitetan je tagset onaj koji je (i) potpun, (ii) strukturiran, (iii) jednoznačan, (iv) egzakatan i (v) adekvatan.²¹¹

Potpun ili iscrpan tagset dosljedno nomenklatira sve pojavnosti u određenoj građi ili u određenom pristupu bez iznimaka.

²⁰⁹ <http://www.cis.upenn.edu/~treebank/home.html>

²¹⁰ <http://nl.ijs.si/ME/>

²¹¹ Za dodatna obrazloženja vezano za kriterije tagseta vidi Stojanov, etc. (2003: 1-2)

Za pregledne i metodološki razrađene oznake koje sustavno opisuju gramatičke pojavnosti kažemo da strukturirano opisuju naš predmet proučavanja: tagset je dobro strukturiran ako ima razrađenu strukturu tagova.

Jednoznačan sustav tagova pridružuje samo jednu vrijednost određenoj jedinici, te zadovoljava princip preciznosti.

Ekzaktan tagset je skup oznaka koji zadovoljava pravila određene discipline prema kojima se tagira odnosno koji ima jedinstveni kriterij u tome.

Aдекватna je anotacija ona koja ispunjava svoju primarnu zadaću za koju je zamišljena.

Za računalnojezikoslovna istraživanja koja ne trebaju punu gramatičku informaciju, kao što je slučaj s Penn Treebank Projectom ili pak s projektima koji uključuju statističke metode u istraživanju, nije nam potreban tagset koji se razvija za primarno lingvističke potrebe.

Tagset korišten za morfosintaktičko anotiranje u Penn Treebank Projectu iznesen je u (7). Kao što se vidi, daje se samo osnovna gramatička informacija riječi. Sve jedinice koje mogu nositi navedene tagove smatraju se minimalnim sintaktičkim jedinicama.

CC	Coordinating conjunction	PR\$	Possessive pronoun
CD	Cardinal number	RB	Adverb
DT	Determiner	RBR	Adverb, comparative
EX	Existential <i>there</i>	RBS	Adverb, superlative
FW	Foreign word	RP	Particle
IN	Preposition/subord. conjunction	SYM	Symbol (mathematical or scientific)
JJ	Adjective	TO	<i>To</i>
JJR	Adjective, comparative	UH	Interjection
JJS	Adjective, superlative	VB	Verb, base form
LS	Last item marker	VBD	Verb, past tense
MD	Modal	VBG	Verb, gerund/present participle
NN	Noun, singular or mass	VBN	Past participle
NNS	Noun, plural	VBP	Verb, non-3rd ps. sing. present
NNP	Proper noun, singular	VBZ	Verb, 3rd ps. sing. present
NNPS	Proper noun, plural	WDT	<i>wh</i> -determiner
PDT	Predeterminer	WP	<i>wh</i> -determiner
POS	Possessive ending	WP\$	Possessive <i>wh</i> -pronoun
PRP	Personal pronoun	WRB	<i>wh</i> -adverb

(7) The Penn Treebank POS tagset (prema Marcus, et all.)

Anotirani tekst izgleda kao u (8).

(8) "/" From/IN the/DT beginning/NN ,/, it/PRP took/VBD a/DT man/NN with/IN extraordinary/JJ qualities/NNS to/TO succeed/VB in/IN Mexico/NNP (...)

Tagset korišten u Multext-East projektu razvijen je za 8 jezika među kojima je i hrvatski (napravljen od M. Tadića 1998. g.). Ovdje će se iznijeti samo hrvatski dio koji će se u nekoliko kratkih crta i prokomentirati.

Imenice (N)

Glagoli (V)

atribut	vrijednost	oznaka	atribut	vrijednost	oznaka
Type	common	c	Type	main	m
	proper	p		auxiliary	a
Gender	masculine	m		modal	o
	feminine	f		copula	c
	neuter	n	VFrom	indicative	i
Number	singular	s		imperative	m
	plural	p		conditional	c
Case	nominative	n		infinitive	n
	genitive	g		participle	p
	dative	d	Tense	present	p
	accusative	a		imperfect	i
	vocative	v		future	f
	locative	l		past	s
Animate	instrumental	i		pluperfect	l
	no	n		aorist	a
	yes	y	Person	first	1
				second	2
				third	3
			Number	singular	s
				plural	p
			Gender	masculine	m
				feminine	f
				neuter	n
			Voice	active	a
				passive	p
			Negative	no	n
				yes	y

Adjective (A)

Pronoun (P)

Type	qualitative	f	Type	personal	p
	possessive	s		demonstrative	d
Degree	positive	p		indefinite	i
	comparative	c		possessive	p
	superlative	s		interrogative	q
Gender	masculine	m		relative	r
	feminine	f		reflexive	x
	neuter	n	Person	first	1
Number	singular	s		second	2
	plural	p		third	3
Case	nominative	n	Gender	masculine	m
	genitive	g		feminine	f
	dative	d		neuter	n
	accusative	a	Number	singular	s
	vocative	v		plural	p
	locative	l	Case	nominative	n
	instrumental	i		genitive	g
Definiteness	no	n		dative	d
	yes	y		accusative	a
Animate	no	n		vocative	v
	yes	y		locative	l
				instrumental	i
			Owner_Number	singular	s
				plural	p
			Owner_Gender	masculine	m
				feminine	f
				neuter	n
			Clitic	no	n
				yes	y
			Referent_Type	personal	p
				possessive	s
			Syntactic_Type	nominal	n
				adjectival	a
			Animate	no	n
				yes	y

(9) tagset za hrvatski jezik u Multext-East anotacijskoj kodifikaciji (prema 'Aplication to Croatian',

<http://nl.ijs.si/ME/V2/msd/html/node15.html>)

Primjer (10) navodi rečenicu ‘kiša pada po našem dvorištu’ anotiranu prema dotičnom standardu.

(10) kiša/Ncfsn pada/Vmip3s po/S našem/Ppnsl dvorištu/Ncnsl

Kritika kompletnom Multext-East sustavu tagova, a ne samo hrvatskoj inačici može se iznijeti u nekoliko crta²¹²: evidentno je nedovoljno razlikovanje inherentnih i relacijski uvjetovanih morfosintaktičkih obilježja – glagolne kategorije kao što su modalnost, kondicionalnost i složeno vrijeme ne mogu se obilježiti tagom koji se pridružuje pojedinoj rječnjačkoj jedinici jer navedena obilježja u hrvatskome ne proizlaze iz oblika već iz položaja. To je ujedno kritika nerazlikovanja funktorskih i konstruktorskih kategorijalnih obilježja.

Nadalje, odstupa se od morfosintaktičkih kriterija u uspostavljanju formalnih razreda – uvode se semantička obilježja kao što su općost/vlastitost kod imenica, dok se istovremeno ne uvrstavaju primjerice kategorije brojivosti, zbirnosti, prijelaznosti i optativnosti.

Također, uočava se presimplificirani pristup određenim gramatičkim fenomenima. Tako je sav participni sustav sveden na opoziciju glagolnih načina VForm s obilježjem /p/ čime se gubi razlikovnost četiriju participnih oblika u hrvatskome jeziku – glagolnih pridjeva radnih i trpnih, te glagolnih priloga sadašnjih i prošlih. Slično je s problematikom pridjevnog vida.

Morfološkogenerirani tagset

Za razliku od tagseta koji se razvijaju neovisno o morfološkom generatoru (kraće: MG), sustav oznaka koji proizlazi iz morfološkog generiranja predstavlja drugi pristup postupku tagiranju. Mogli bismo to nazvati i deduktivno, odnosno induktivno motiviranim tagsetima. Induktivni tagset koji polazi od jezičnog oblika razvija se od strane autora ovog magisterija a ovdje će se dati njegov pregled.²¹³ Razloga zašto se tagset treba vezati za MG jest više:

²¹² Više o tome vidi u Stojanov, etc. (2003).

²¹³ Više o tome vidi u Stojanov (2003a) i Stojanov, etc. (2003)

- (i) U tom slučaju MG jest taj koji predstavlja prvu stepenicu u jezičnoj formalizaciji – ukoliko je on kvalitetan (tj. ako efikasno i sustavno obuhvaća sve pojavne oblike u hrvatskome jeziku), velika je vjerojatnost da će i sljedeće etape u radu na obradi prirodnoga jezika imati koristi od njega, nego da su temeljene da nepreciznijim MG-ovima. Drugim riječima, u takvoj istraživačkoj metodologiji MG je ‘najslabija karika’ u procesu jezične formalizacije, te najodgovorniji dio zadužen za očuvanje morfosintaktičkih razlikovnosti. Ukoliko MG izgubi koju morfosintaktičku specifičnost, ona je trajno izgubljena i u svim daljnjim obradama. Na taj se način računalni lingvisti uvijek mogu vratiti na MG u namjeri da poprave ono što ima za posljedicu neprepoznavanje ili neučinkovito korištenje određenih kategorijalnih obilježja u kasnijim etapama.

Dakle, razlog njihove veze MG i tagseta jest u želji da imamo što točnije rezultate kasnijih istraživanja.

- (ii) U radu na jezičnoj formalizaciji u izradi računalnolingvističkih aplikacija informatička i jezikoslovna strana bitno su povezane. Na taj način osobite točke koje su se dosada ticale isključivo jednog područja postale su relevantne i za drugu stranu. Tako primjerice nije teško zamisliti da određeni (tehnički) *bugovi* u dotičnom softveru budu gramatički uzrokovani, tj. inducirani uslijed lošijeg gramatičkog opisa što god to moglo značiti. Danas se takvi problemi rješavaju ‘krpanjem’ softverskog koda i sasvim su izvjesne nadogradnje koje će se ticati gramatičkog ustroja. U takvoj viziji, vrlo je važno već danas raditi na transparentnom i čistom ‘kodu’, (čitaj: metodologiji) koji će otvarati uvid u ‘programsku matricu’ i ‘petlje izvršavanja’ na način da će se pogreške moći lako i efikasno uklanjati. Jedna od točki koja se učinila potencijalno opasna u izazivanju *bugova* jest upravo nedovoljna usklađenost i međusobna neuvjetovanost morfološkog generatora i tagseta, odnosno preveliko isticanje kompozicionalnosti i neovisnosti tagera i tagseta.²¹⁴ To je sukladno riječima čuvenog programera Edsgera Wybea Dijkstra, poznatog po svojim idejama i

²¹⁴ Odnosom tagera i tagseta malo se udaljujemo od osnovne teme. Međutim, ovdje se još samo želi dodati da je naša pretpostavka da je u kvalitativnim mjerilima svojstvenija bliska veza tagera i tagseta nego njihova kompozicionalnost. Sasvim je izvjesno pretpostaviti da će biti učinkovitiji onaj tager koji se razvija prema tagsetu, nego onaj koji želi podržati niz različitih sustava označivanja. Odnos MG i tagseta sličan je odnosu tagera i tagseta – onako kako tagset proizlazi iz morfološkog generatora, tako i tager proizlazi iz tagseta kao takvog. Dakle, izgradnja tagera bez uvida u tagset potencijalno je mjesto izazivanja grješaka u sustavu.

inovacijama kojima je teorijski i praktično zadužio računalnu znanost.²¹⁵ Upravo njegova ideja o izradi operativnih sustava kao eksplicitno sinkroniziranih sekvencijalnih procesa može stajati iza uspostavljanja morfološkogeneriranih tagseta.

- (iii) Takav tagset koji se veže za MG sadrži u sebi jedinice isključivo i jedino one koje se mogu generirati, tj. one koje postoje kao oblik u hrvatskome jeziku. (Dakle, jedinice koje poizlaze iz MG-a ne smiju sadržavati neovjerene oblike ako se želi sačuvati paradigmatika uvjerljivost i sustavna uvjerljivost.) Na taj način oznake koje proizlaze iz MG-a automatski se daju odrediti kao konstruktorske jedinice ili inherentni morfosintaktički tagovi čime se jasno definira područje (računalne) morfosintakse. Ono što ne uključuje MG a tiče se oblika mora se moći odrediti kao funktorska kategorijalna određenja. Dakle, proizlaženje sustava oznaka iz morfološkog generatora doprinosi jasnijem definiranju polja (morfo)sintakse i njezinih jedinica.
- (iv) Tagiranje je postupak a ne čin. Njemu se ponovno vraća i nadopunjuje kada se radi na sintaktičkoj analizi budući da nisu sve jedinice morfosintaktički determinirane i odredive uz pomoć MG-a.

Također, ono što je važno napomenuti, do tagseta se ne dolazi odlukom nekog vijeća za standardizaciju ili dogovorom korpusnih lingvista već isključivo kao rezultat empirijskog računalnolingvističkog rada. Drugim riječima, kvalitativno adekvatniji jest onaj tagset koji se determinira snažnim *language-specific*, a ne *language-general* pristupom upravo zbog toga jer trenutačni stupanj razvoja računalne lingvistike još uvijek ne omogućuje optimističko i uvjerljivo komparativno bavljenje formalnim jezičnim podacima.²¹⁶ Budući da je veza MG-a i tagseta svojstvenija *language-specific* pristupu, to se ovdje navodi kao njegov dodatni argument.

- (v) Naravno, stavljanje odgovornosti MG-u za postupak tagiranja svojstven je jezicima s bogatom fleksijom – riječi bez morfosintaktičkih obilježja (ili manje precizno rečeno: nepromjenjive riječi) ne mogu biti adekvatno tagirane

²¹⁵ E. W. Dijkstra (1930-), profesor računalnih znanosti na Sveučilištu u Texasu, istražuje aspekte matematičke logike u programskim jezicima i načine kako izbjeći pojavljivanja programskih grješaka i potrebe za stalnim ispravcima. Zastupa tezu o 'čistoći programiranja', tj. strukturno programiranje (termin koji je sam tvorac) i izbjegavanje GO TO naredbe. Također, tvorac je programskog jezika Algol, poznatog po modelu matematičke čistoće i rigoroznosti.

²¹⁶ Ovdje je zanimljivo navesti riječi R. Haussera koji tvrdi da je današnji razvoj računalne lingvistike kao ono u fizici prije Keplera i Newtona.

na takav način. To je i posve logično budući da su takve rječnjačke jedinice potpuno relacijski uvjetovane te se jedino u sintaktičkom planu i za vrijeme sintaktičke obrade mogu prepoznati i potom anotirati.²¹⁷

Drugim riječima, veza MG-a i tagseta prirodna je za flektivnobogati hrvatski jezik. Konfiguracijski jezici zbog svoje naravi moraju tagset razvijati odvojeno od morfološkog generatora koji ne igra ni približno takvu ulogu kao u hrvatskome. Zapravo, zbog njegove minornosti u engleskome jeziku on se potpuno i izbacuje iz obrade te je to još jedan razlog zašto se njihov tagset razvija deduktivno.

Dakle, za hrvatski jezik prirodniji je induktivni put.

- (vi) Razlog uvjetovane veze MG-a i tagseta leži i u pretpostavci da će se na taj način lakše moći rješavati pitanje notacijske ambigvitetnosti.

Morfološki generator koji stoji iza ovakvoga tagseta jest Silićev generator koji je uključen u aplikaciju Gramatički tezaurus²¹⁸, a koji je pak sastavni dio Microsoftovog Worda® kao pravopisni provjernik.

Razlozi zašto je izabran Silićev, a ne neki drugi tagset očiti su iz sljedećih činjenica:²¹⁹

- (1) GT polazi od fundamentalnog gramatičkog sustava hrvatskoga jezika a ne od metode 'lijepljenja' osnova i nastavaka iz čega se može zaključiti da počiva na kvalitativnom, a ne kvantitativnom pristupu;
- (2) GT ima vrlo razvijene morfološke paradigme i izuzetno velik broj deklinacija i konjugacija;
- (3) ima visoku morfološku ovjerenost, odnosno izbjegnut efekt *pregeneriranja*;
- (4) prihvaća formalne gramatičke kriterije;
- (5) osim što generira, GT i lematizira;
- (6) jedinice su transparentno i vizualno strukturirane;
- (7) ima vlastitu aplikaciju;
- (8) obuhvaća veliki broj rječnjačkih jedinica;
- (9) dovršen je i potpuno funkcionalan.

²¹⁷ Takav je primjer tagiranje čestice 'li' koja, budući da ima niz različitih uloga u klauzi i rečenici, mora biti i različito tagirana: razlikujemo tako 'li' kada tvori upitne te usklične rečenice, odnosno 'li' u emfatičkoj ulozi, itd.

²¹⁸ Batnožić & Ranilović & Silić (1996) *Gramatički tezaurus hrvatskoga jezika*, v1.2, Sys d.o.o. & matica Hrvatska

ZAKLJUČAK

Ovaj magisterij posvećen je metodološkom istraživanju sintaktičkih struktura. Zamišljeno je kao djelo koje uspoređuje različite teorijske pristupe u traženju odgovora na temeljno sintaktičko pitanje o svojoj minimalnoj jedinici i njezinoj naravi. U vremenu kada je rad nastajao bilo je zamišljeno da se obrade samo teorijski pravci strukturalističke škole koja je u hrvatskoj lingvistici dominantna, ali je ipak zahvaljujući kasnijem radu na projektu naknadno dodano i generativističko učenje.

Magisterij je podijeljen u tri temeljna dijela: u prvom dijelu daje se presjek hrvatskih gramatika i priručnika te pregled problematike, u drugom dogenerativistički pristupi, a u trećem dijelu temeljni osvrt generativističkog gledanja.

Valja unaprijed napomenuti nekoliko osobitih točaka ovog rada: ponajprije, u radu se susreću dvije različite metodologije koje danas svrstavamo pod lingvističku i računalnolingvističku provenijenciju. Obje se prilično razlikuju, a prema autoru, njihova se razlika najbolje može izraziti u sljedećoj stvari: lingvističko jest sve ono što pokušava odgovoriti na temeljno jezikoslovno pitanje odnosa govora i značenja, odnosno plana forme i sadržaja. Računalnolingvističke teorije pak, držimo, ne polaze od te dihotomije već pozornost posvećuju formi, univerzalijama i interakciji ljudske i strojne komunikacije. Polazeći od lingvističkog usmjerenja rada, tako postulirano, u ovom se radu ne bi trebalo naći poglavlje o korpusnoj lingvistici, međutim, uvođenje se smatralo opravdanim promišljajući magisterij (koliko god on postaje anakron nakon tranzicije hrvatskog obrazovnog sustava u prvom desetljeću 21. stoljeća) ipak kao rad koji zadire u metodologiju a ne teoriju, a čega se autor nastojao držati. Kontakt lingvističke i računalnolingvističke metodologije ima za cilj pokazati svojevrsan spektar promatranja na minimalnu sintaktičku jedinicu kao i istaknuti važnu ulogu interdisciplinarnosti u suvremenom jezikoslovlju. Kao što je već navedeno, sve prisutnije i razvedenije polje računalne lingvistike posve je jasno iskristaliziralo potrebu da se gramatike prirodnih jezika pišu i tako da opisuju pragmatičke, 'inženjerske', tehnologijske i bilo koje druge svrhe odnosno sve one aspekte koji gramatičkom fenomenu prilaze s egzaktnom deskripcijom.

²¹⁹ Prema Stojanov, etc (2003: 8)

Druga točka koja se posebno ističe jest kriterij izbora određenih teorija. U dogenerativističkom pristupu izabrano je sedam teoretičara (Courtenay, Saussure, Bloomfield, Pike, Belić, Mikuš i Simeon), dok su druga važna imena te epohe (npr. Martinet, Bally, Hjelmslev i dr.) izostavljena iz razloga prostorne i svrsishodne ograničenosti: praktički za skoro svakog teoretičara mogla bi se izvesti njegova sintaksa i gledanje na sintaktičku jedinicu. Pitanje je koliko bi bilo uopće korisno obrađivati plejadu ruskih lingvista koji su se bavili sintagmatikom kao što su Vinogradov, Fortunatov, Reformatskij, Tukumcev i mnogi drugi. Zbog preglednosti šire se obradio Saussure koji pokriva dobar dio sintagmatskog učenja ruske lingvistike u svim fundamentalnijim stvarima.

Generativno poglavlje pak moglo je biti bitnije prošireno i u svome lingvističkom i u računalnolingvističkom dijelu. Oba su dijela zapravo toliko disperzivna i obuhvatna da bi već samo ova tema o generativizmu zaslužila posebnu ediciju. Utjecaj logike, algebre, statistike, programerskih jezika te drugih izvanlingvističkih područja toliki je da se novi pristupi sintaksi pojavljuju vrlo učestalo. Tako se primjerice može naći vrlo velik broj sintaksī izrazito dependencijalno motiviranih proizišlih iz raznoraznih projekata koji se vode na nebrojenim svjetskim sveučilištima kao rezultat rada na parsiranju i sintaktičkom grananju. Zapravo je teško reći da postoje dva identična projekta odnosno dvije iste sintaktičke jedinice.

Generativističke i druge teorije koje su mogle biti obrađene ovdje a koje imaju udjela u svjetskoj jezikoslovnoj znanosti jesu npr. *Tree-Adjoining Grammar* (TAG), *Role and Reference Grammar* (RRG), *Lexical Functional Grammar* (LFG), *Head-Driven Phrase Structure Grammar* (HPSG), *Categorial Grammar* (CG), *Combinatorial Category Grammar* (CCG), *Relational Grammar* (RG), *Cognitive Grammar*, *Functional Grammar* (FG), *Stratificational Grammar* (SG), *Principles and Parameters Grammar*, itd.

Razlog zašto su se izabrala tri temeljna generativistička pristupa, gramatika sintaktičkih struktura i X'-teorija, Minimalistički program te korpusna lingvistika jest iz želje da se prikaže cijeli spektar tog područja počevši s fundamentalnim učenjem o *phrase structures* i X'-teorijom. Put od minimalizma do *Link Grammar* korpusnog pristupa treba predstavljati svojevrzne krajnosti – gramatika eksplanatorne adekvatnosti na jednoj strani i gramatika prirodnog jezika koja ne sadrži uopće gramatička kategorijalna obilježja.

Iole pregledniji osvrt dotične problematike premašio bi i spoznajne i vremenskoprostorne okvire ovoga rada.

Ipak, formalni pristupi trećeg dijela imaju svoju važnu ulogu u radu – oni trebaju istaknuti fenomen da su zahvaljujući njima lingvistički objekti ponovno u središtu interdisciplinarne pozornosti: za sintaktičku jedinicu prirodnih jezika itekako je zainteresirana logika, matematika, kombinatorika, računalstvo i druge znanosti i struke. O sintaktičkim jedinicama može se govoriti u kontekstu matematičkih Markovljevih modela²²⁰, stohastičkih postupaka²²¹, u informatičkom kontekstu parsiranja²²² i programskih jezika²²³, u kontekstu logike formalnih jezika²²⁴, te na kraju unutar jezikoslovlja koje razmišlja o skupu pravila i stvaralačkoj kreaciji²²⁵. Promatramo li gramatiku u okviru našeg interesa vidimo da se susrećemo s najegzaktnijim dijelom lingvistike ikada.

Temeljna hipoteza sintaktički disciplinarnog i interdisciplinarnog rada jest da egzaktnim mjerilima predstavljena minimalna jedinica ujedno znači i mogućnost razvijanja egzaktna sintaktičke teorije a dalje i sintaktičke prakse. Aspekt sintaktičke prakse osobito je važan u tehnološki razvijenom svijetu; da računalna i formalna lingvistika ima sve važniji utjecaj na (klasičnu) lingvističku teoriju vidljivo je i iz sljedeće tri točke: prvo je činjenica koja se zna kadšto istaknuti da se pravna znanost ne osniva na istini već na dokazima, a što se slikovito tiče jezikoslovlja. Druga točka evocira primjer medicinskih znanosti koje su se počele razvijati tek kad su se

²²⁰ Markovljev model - niz diskretnih varijabli u kojem je svaki član ovisan o prethodnima s obzirom na vjerojatnost; matematički model nizova događaja u kojem vjerojatnost jednoga događaja ovisi o prethodnom događaju, tj. o tome je li se prethodni događaj dogodio (Kiš, 2000)

²²¹ stohastički postupak - skup slučajnih varijabli kojima se vrijednost mijenja s vremenom ili prostorom; riječ je o postupcima koji se ne mogu točno opisati (definirati) osim u teoriji vjerojatnosti, a daju teorijska objašnjenja mnogih razdioba vjerojatnosti; postupak koji se ne temelji na algoritmu (Kiš, 2000)

²²² parsiranje - sintaktička analiza, gramatička analiza, analiziranje sintakse – postupak odlučivanja je li niz ulaznih slova, znakova i rečenica promatranog jezika ispravan; određivanje sintaktičke strukture niza simbola kao što je definirano u gramatici jezika; postupak koji obavlja sintaktički analizator (parser) (Kiš, 2000)

²²³ npr. PARSEC, SDF (Syntax Definition Formalism), Pearl, PAL (Pedagogical Algorithmic Language)

²²⁴ umjetni jezik - jezik izgrađen prema pravilima nekog logičkog sustava; upravo je teoriju formalnih jezika postavio Noah Chomsky 1957. godine

²²⁵ Prema Chomskome, osnovna funkcija jezika nije komunikacijska funkcija već slobodno izražavanje misli ('kreativnost'). Chomsky gramatiku ne doživljava samo mentalistički gledano kao organizaciju misli u riječima, nego kao *opis* koji proizvodi ('generira') beskonačne nizove ovjerenih rečenica. Zbog toga se njegovo učenje zove *generativno*.

onodobno odvojile od nadriliječništva i metafizike, s paralelom da lingvistika također mora dati prednost formi, a ne supstanciji. Treći navod tiče se odnosa značenja i forme za koji računalni jezikoslovci tvrde da je toliko kompleksan i dubok da će se teško ikada biti u mogućnosti o njemu suvislo raspravljati, baš poput odnosa tijela i duha: mogu se vrlo detaljno nezavisno obrađivati značenje (duh) te forma (tijelo) ali je izuzetno teško od znanstvene empirije tražiti dimenzioniranje njihovih veza ili pak 'istina'.

Navedeni primjeri idu u prilog onima koji u najpropulzivnijoj industrijskoj grani – računalstvu – vide budućnost lingvistike. Upravo se zbog toga generativističkim pristupima dala prilika da se predstave u kojoj mjeri odgovaraju aspektu jezične formalizacije hrvatskoga jezika. Iz toga proizlazi i posredni cilj ovog magisterija u predstavljanju jezičnih struktura koji bi nam mogli poslužiti za daljnja istraživanja u računalne svrhe.

Izvjesna je veza tiskarstva i jezičnotehnoloških alata: kao što je tiskana knjiga bila prijelomna točka u razvoju određene kulture i civilizacije, tako će i alati za jezičnu tehnologiju određenog jezika ocrtati razliku razvijenih i nerazvijenih sredina. A budući da su suvremena računalnojezikoslovna istraživanja danas u velikoj premoći posvećena kvantitativnim modelima obrade prirodnog jezika, ovaj je rad osobito želio naglasiti lingvističku narav dotične problematike krećući od minimalne jedinice koju nazivamo riječ, skupina riječi, sintagma, sintagmem, itd. Prije toga trebalo se kritički osvrnuti na ustaljene sintaktičke tvrdnje poput onih da je sintaksa nauk o rečenici ili da je rečenica 'niz' riječi, odnosno razjasniti strukturalističko i funkcionalističko od generativističkog učenja.

Obrađivanje NP, VP, AP i drugih sintaktičkih skupina, dokazivanje postojanja kvantifikatorskih konstrukcijskih sintagmema u hrvatskome, odnos konstrukcijskih i funkcionalnih obilježja i njihovih veza s inherentnim i relacijskim sintaktičkim obilježjima, istraživanje veze morfosintaktičke i sintaktičke gramatičke sastavnice, opis minimalne sintaktičke jedinice u odnosu na tipologiju vrsta riječi u hrvatskome jeziku, ustroj dotične građe u sklopu određene sintaktičke teorije, kao i brojni drugi aspekti koje je ovaj rad mogao obuhvaćati, nisu se činili svojstveni magistarskom radu kao takvome te su oni izostavljeni. Takva poglavlja zaslužuju publikaciju na drugačijoj osnovi.

Literatura

- Abney (1987) *The English Noun Phrase in Its Sentential Aspect*, PhD dissertation, MIT Press
- Baker (1988) *Incorporation: A Theory of Grammatical Function Changing*, Chicago
- Baker (2001a) *The Atoms of Language: The Mind's Hidden Rules of Grammar*. Basic Books
- Baker (2001b) *Syntax* in *The Handbook of Linguistics*, Edited by M. Aronoff and J. Rees-Miller, Blackwell Publishing: 265-294
- Bally (1944) *Linguistique générale et linguistique française*, 2. izd., Francke, Berne
- Baltin & Collins (eds.) (2003) *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*, Blackwell Publishing
- Barić & Lončarić & Malić & Pavešić & Peti & Zečević & Znika (1997) *Hrvatska gramatika*, II. promijenjeno izdanje, Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkog instituta Zagreb, ŠK, Zagreb
- Batnožić & Ranilović & Silić (1996) *Gramatički tezaurus hrvatskoga jezika*, v1.2, Sys d.o.o. & matica Hrvatska
- Beaugrande (1991) *Linguistic Theory: The Discourse of Fundamental Works*, Longman
- Belić (1941) *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku. Lingvistička istraživanja*, Beograd
- Bloomfield (1935) *Language*, Motilal Banarsidass, Delhi, Varanasi, Patna
- Bošković (2001) *On the Nature of the Syntax-Phonology Interface: Cliticization and Related Phenomena*, Elsevier
- Brabec & Hraste & Živković (1968) *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, VIII. neizmijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb
- Bresnan (1972) *Theory of Complementation in English*. PhD. dissertation, MIT
- Brill (1992) *A Simple Rule-Based Part-of-Speech Tager*, Proceedings of the 3rd Conference on Applied Natural Language Processing. Trento: Italy
- Brown & Miller (eds.) (1996) *Concise Encyclopedia of Syntactic Theories*, Pergamon
- Carnie (2002) *Syntax. A Generative Introduction*, Blackwell
- Chomsky (1957) *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton
- Chomsky (1965) *Aspects of the Theory of syntax*, MIT Press
- Chomsky & Halle (1968) *The Sound Pattern of English*, New York: Harper and Row

- Chomsky (1970) *Remarks on nominalization*. In R. Jacobs and P. Rosenbaum (eds.): *Readings in English Transformational Grammar* (pp. 184-221). Waltham MA: Ginn
- Chomsky [Čomski] (1979) *Gramatika i um*, Drugo, dopunjeno izdanje, Biblioteka Sazvežđa, knj. 31, Nolit, Beograd
- Chomsky (1981) *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Foris
- Chomsky (1993) *A minimalist program for linguistic theory*. In Kenneth L. Hale and Samuel J. Keyser (eds.), *The View from Building 20: Essays in Honor of Sylvain Bromberger*. Cambridge: MIT Press, pp. 1-52
- Chomsky (1995) *The Minimalist Program*, First Printing, The MIT Press, Cambridge
- Chomsky (1996) *The Minimalist Program*, Second Printing, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England
- Chomsky (2000) *New Horizons in the Study of Language and Mind*, Cambridge
- Collins-Hollo (2000) *English grammar. An introduction*, Macmillan Press
- Courtenay, Jan Baudouin de [Jan Boduen de Kurtene] (1988) *Lingvistički spisi*, preveo i pripremio Predrag Piper, Biblioteka Anthropos, knj. 22, Književna zajednica Novog Sada
- Crystal [Kristal] (1987) *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, preveli Ivan Klajn i Boris Hlebec, Nolit, Beograd
- Crystal (1990) *Linguistics*, Second Edition, Penguin Books
- Ćavar (1996) *On Clitics in Croatian: Syntax or Prosody?*, ZAS-Working Papers in Linguistics, Vol. 6, pp. 51-65
- Ćavar (1999) *Aspects of the Syntax-Phonology Interface*, Doctoral dissertation, University of Potsdam
- Ćavar & Wilder (1994) *Clitic Third in Croatian*, Linguistics in Potsdam 1, pp. 25-63
- Ducrot & Todorov [Dikro & Todorov] (1987) *Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku I, II*, preveli S. Grahek i M. Popović, Prosveta, Beograd
- Encyclopaedia Britannica 2002 Deluxe Edition CD-ROM*
- Florschütz (1916) *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole*, treće izdanje, Zagreb
- Florschütz (1940) *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole*, četvrto izdanje, Zagreb
- Franks (1998) *Clitics in Slavic*, position paper in *Comparative Slavic Morphosyntax*, Spencer, Indiana 5-7. June 1998

- Franks (2000) *A Handbook of Slavic Clitics*, Oxford Studies in Comparative Syntax
- Gerlach (2002) *Clitics between Syntax and Lexicon*, John Benjamins, Linguistik Aktuell/Linguistics Today 51
- Givón (2002) *Bio-Linguistics. The Santa Barbara Lectures*, John Benjamins
- Guberina (1952) *Povezanost jezičnih elemenata*, Zagreb
- Hendrich (1991) *The Morphosyntax of aspect*, *Lingua* 85, pp. 171-210
- Hornstein (1986) *Logic as Grammar*, A Bradford Book, The MIT Press
- Huang (1982) *Logical Relations in Chinese and the Theory of Grammar*. PhD dissertation, MIT
- Jackendoff (1977) *X' Syntax: A Study of Phrase Structure*, Cambridge Mass: MIT Press
- Jahić & Halilović & Palić (2000) *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica
- Kačić (1992) *Neki osnovni lingvistički pojmovi i nazivi*, *Suvremena lingvistika* 34, Zagreb
- Katičić (1991) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, nacrt za gramatiku*, drugo, ponovljeno izdanje, HAZU, Globus, Zagreb
- Kayne (1981) *ECP extensions*, *Linguistic Inquiry* 12, pp. 93-133
- Kiš (2000) *Englesko-hrvatski, hrvatsko-engleski informatički rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb
- Kučová & Hajičová (2003) *Coreferential Relations in the Prague Dependency Treebank*, prezentacija održana na Formal Description of Slavic Languages 5 konferenciji, Leipzig, 26-28 November 2003
- Marcus & Santorini & Marcinkiewicz *Building a large annotated corpus of English: the Penn Treebank*
- Maretić (1899) *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb
- Maretić (1906) *Hrvatska ili srpska gramatika za srednje škole*, treće popravljeno izdanje, Zagreb
- Matthews (1997) *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*, Oxford
- McCawley (1981) *Everything that Linguists have always Wanted to Know but were ashamed to ask*, Basil Blackwell, Oxford
- Meyer (2002) *English Corpus Linguistics. An Introduction*, Cambridge
- Mikuš (1956) *Principi sintagmatike. Rasprava o sintagmatsko-strukturalnom jedinstvu čovječjeg govora*, doktorska disertacija, Ljubljana

- Minović (1987) *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole (rečenica, padeži, glagolski oblici)*, Sarajevo
- Musulin (1937) *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika za drugi razred srednjih i njima sličnih škola*, četvrto izdanje, Zagreb
- Petkevič (2003) *Structure of the nominal group in the Czech National Corpus and morphological disambiguation*, prezentacija održana na Formal Description of Slavic Languages 5 konferenciji, 26-28 November 2003, Leipzig
- Pike (1971) *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*, Second, Revised Edition, Mouton & Co., The Hague, Paris
- Pinker (1994) *The Language Instinct. The New Science of Language and Mind*, Penguin Books
- Pollock (1989) *Transformational Grammar: A First Course*. Cambridge: Cambridge University Press
- Pranjković (2000) *Hrvatski jezik 3, udžbenik za 3. razred gimnazije ('Sintaksa')*, ŠK, Zagreb
- Quirk & Greenbaum & Leech & Svartvik (1972) *A Grammar of Contemporary English*, London: Longman
- Quirk & Greenbaum & Leech & Svartvik (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London: Longman
- Quirk & Greenbaum (1989) *A University Grammar of English*, Longman Group Limited London, Twenty Second impression (first published 1973.)
- Radford (1981) *Transformational Syntax*, Cambridge
- Radford (1997, 1998) *Syntax, A minimalist introduction*, Cambridge, University Press
- Raeper & Smith (2001) *Kratka povijest ideja. Prekretnice u povijesti ljudske misli. Filozofija i religija u prošlosti i danas*. Mozaik knjiga, Zagreb
- Raguž (1997) *Praktična hrvatska gramatika*, Medicinska naklada, Zagreb
- Robins (1991) *General Linguistics. An Introductory Survey*, Fourth Edition, second impression, Longman, London-New York
- Rozwadowski (1904) *Wortbildung und Wortbedeutung*, Heidelberg
- Saussure [Sosir] (1969) *Opšta lingvistika*, prijevod i predgovor Sreten Marić, Beograd
- Saussure (2000) *Tečaj opće lingvistike*, uvod i komentar Tullio de Mauro, prijevod s francuskoga i talijanskoga Vojmir Vinja, predgovor hrvatskomu izdanju August Kovačec, ArTresor naklada & Institut za hrvatskik jezik i jezikoslovlje, knj. 3, Zagreb

- Silić (1996) v. Batnožić & Ranilović & Silić (1996)
- Simeon (godina nije istaknuta) *Jezična upotreba i značenje skupova riječi (osobito u hrvatsko-srpskom i ruskom jeziku)*, doktorska disertacija, Zagreb
- Sleator & Temperley (1991) *Parsing English with a Link Grammar*, Carnegie Mellon University, Computer Science technical report CMU-CS-91-196
- Spencer (1991) *Morphological Theory, An Introduction to Word Structure in Generative Grammar*, Blackwell
- Stanojčić & Popović (1992) *Gramatika srpskoga jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, drugo, prerađeno izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd & zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad
- Stevanović (1989) *Savremeni srpskohrvatski jezik, gramatički sistemi i književnojezička norma, II Sintaksa*, četvrto izdanje, Naučna knjiga, Beograd
- Stojanov (2002) *Formalna morfosintaktička i sintaktička obrada rečenica hrvatskoga jezika*, Zbornik radova 'Težakovi dani', knjiga 11, Radovi Zavoda za informacijske studije, Zagreb, str. 135-147
- Stojanov (2003a) *Formalization of morphosyntactic features of fleective language as exemplified by Croatian*, Proceedings of the Eight ESSLLI Student Session, Balder Ten Cate (ed.), August 2003, Vienna, Austria, pp. 289-301
- Stojanov (2003b) *Morfosintaktička struktura obilježja promjenjivih vrsta riječi u hrvatskom jeziku*, Suvremena lingvistika (u tisku), Zagreb
- Stojanov & Dovedan & Seljan & Vučković (2003) *Building a tagset for Croatian*, Proceedings of the Formal Description of Slavic Languages Conference (FDSL5), Leipzig 26-28 Nov 2003.
- Stowell (1981) *Origins of phrase structure*, doktorska radnja, MIT
- Škiljan (1985) *Pogled u lingvistiku*, II. izdanje, Školska knjiga, Zagreb
- Taylor Roberts (2000) *Clitics and agreement*, Ph.D. dissertation, MIT Press
- Težak & Babić (1992, 2000) *Gramatika hrvatskoga jezika, priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, 7. izmijenjeno i dopunjeno izdanje [1992], 12. prerađeno i dopunjeno izdanje [2000], ŠK, Zagreb
- Trask (1999) *Key Concepts in Language and Linguistics*, London and New York, Routledge
- Van Valin (2001) *An Introduction to Syntax*, Cambridge University Press
- Wilson & Keil, C. (eds.) (2001) *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*, MIT Press, a Bradford book

Ključne riječi: sintaktičke strukture, hrvatski jezik, sintagma, sintagmem, skupina riječi, minimalna jedinica, strukturalizam, funkcionalizam, generativizam

Key words: syntactic structures, Croatian language, syntagma, syntagmeme, word group, minimal unit, structuralism, functionalism, generativism

Sažetak

Ovaj magisterij posvećen je metodološkom istraživanju sintaktičkih struktura koje uspoređuje različite teorijske pristupe u traženju odgovora na temeljno sintaktičko pitanje o svojoj minimalnoj, primitivnoj i izvedenoj jedinici te njezinoj naravi. Podijeljen je u tri temeljna dijela: u prvom dijelu daje se presjek hrvatskih gramatika i priručnika te pregled problematike, u drugom dogenerativistički pristupi, a u trećem dijelu temeljni osvrt generativističkog gledanja. Temeljna hipoteza jest da egzaktnim mjerilima predstavljena minimalna jedinica ujedno znači i mogućnost razvijanja egzaktne sintaktičke teorije a dalje i sintaktičke prakse.

Summary

This MA thesis is dedicated to the methodological research of syntactic structures that contrast different theoretical approaches in order to find an answer on the fundamental syntactic issue of its minimal, primitive and derived unit, as well as its nature. It is divided into three parts: in the first one, the survey of grammars and reference books for Croatian language and the subject review are given. The second part deals with the pregenerative approaches and the third one with the basic study of the generative views. The main hypothesis is that precise and accurate description of a minimal unit at the same time opens the possibility of developing an exact syntactic theory and furthermore, a syntactic praxis.